

MILITAIRE SPECTATOR

Lessen uit het JSF-netwerk

**o.a. Majoor Sas
en kolonel Oster
Werken aan
waardering**

Mededelingen

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap nodigt leden en belangstellenden uit voor een

lezing op 23 mei 2005 van:

Generaal-Majoor Carel G.J. Hilderink

over: 'De eerste NAVO trainingsmissie in Irak'

Generaal-majoor C.G.J. Hilderink (Koninklijke Luchtmacht) heeft van september 2004 tot maart 2005 een *NATO Training Implementation Mission* voor Irak geleid. Dit team heeft in samenwerking met de Irakese interim-regering een plan van aanpak voor de training van Irakese veiligheidstroepen opgesteld. Aansluitend aan deze eerste trainingsmissie in de geschiedenis van het bondgenootschap, zijn 25 Nederlandse militairen naar Bagdad vertrokken voor het daadwerkelijk opleiden van de Irakese veiligheidstroepen.

De bijeenkomst wordt gehouden op de **KONINKLIJKE MILITAIRE ACADEMIE**, Kasteelplein 10, Breda.

De zaal is vanaf 17.00 uur open. De lezing begint om 17.30 uur. Vanwege een beperkt aantal plaatsen gaarne aanmelden tijdens kantooruren (070-3396197).

AANSLUITEND ZAL VOOR KVBK-LEDEN EEN ALGEMENE LEDENVERGADERING PLAATSVINDEN

Nadere informatie is opgenomen in deze Militaire Spectator

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap nodigt leden en belangstellendenuit voor een

lezing op 26 mei 2005 van:

Drs. Ben Schoenmaker

Werkzaam bij het IMG

met als titel 'De bevrijding van Nederland 1944-1945'

Een multinationale inspanning

De bevrijding van Nederland heeft ongeveer acht maanden in beslag genomen: van 12 september 1944 tot 5 mei 1945. Op tal van plaatsen, met name in het zuiden van ons land, is zwaar strijd geleverd. Ben Schoenmaker zal deze gevechten bespreken in de context van het bredere strijdverloop aan het westelijk front. De belangrijkste vraag die hij aan de orde zal stellen, is welk militair-strategisch belang zowel de Duitse als de geallieerde legerleiding aan (delen van) het Nederlands grondgebied heeft gehecht. Tevens zal hij aan bod laten komen hoe de strijdende partijen met de typisch Nederlandse terreinkenmerken zijn omgesprongen. Bovendien zal hij de nadruk leggen op het multinationale karakter van de oorlogvoering op Nederlands grondgebied. Behalve Amerikanen en Britten streden er aan geallieerde zijde onder meer ook Canadezen, Polen, Fransen, Belgen, Nederlanders en Noren. Ook aan Duitse zijde streden er diverse nationaliteiten.

De lezing wordt gehouden in: **DEFENSIEVOORLICHTINGSCENTRUM**, Kalvermarkt 38, Den Haag, ingang naast het Defensie Voorlichtingscentrum (legitimatie verplicht).

De zaal is vanaf 17.00 uur open. De lezing begint om 17.30 uur. Vanwege een beperkt aantal plaatsen gaarne aanmelden tijdens kantooruren (070-3396197).

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
info@kvbk.nl

Secretaris

luitenant-kolonel KLu E.M. Wijers
Telefoon 070 - 339 70 12
Fax 070 - 339 72 86

Ledenadministratie

mw. M.L.W.A. van Gorp-Brouwers
Koninklijke Militaire Academie
Vakgroep SGW / MPC 71 C
Postbus 90002, 4800 PA Breda
mlwa.gorp.brouwers@mindef.nl

REDACTIE

**brigade-generaal cav b.d. prof.
J.M.J. Bosch (hoofdredacteur)**
Telefoon 071 - 542 18 30
Fax 071 - 542 18 29
E-mail jmbosch@tiscali.nl

kolonel cav drs. P.J.E.J. van den Aker
luitenant-kolonel KLu S.M. Babusch bc
commodore KLu drs. G.M. Bergsma
drs. P. Donker
luitenant-kolonel MJD mr. drs.
P.A.L. Ducheine
drs. P.H. Kamphuis
luitenant-kolonel KMar drs.
J.A.J. Leijtens
kolonel MPD drs. F. Matser
brigade-generaal TS ir. R.G. Tieskens
majoor Marns drs. A.J.E. Wagemaker MA

BUREAUREDACTIE

mw. drs. A. Kool en
mw. drs. T.H.L. van de Wetering
Instituut Defensie Leergangen
MPC 58B / Kamer 047
Postbus 20701
2500 ES Den Haag
Telefoon 015 - 284 47 20
Fax 015 - 284 47 21
E-mail redactiemilitairespectator@
mindef.nl

LIDMAATSCHAP

binnenland € 22,50
studenten € 15,00
buitenland € 27,50

OPMAAK EN DRUK

Drukkerij Giethoorn Ten Brink

ISSN 0026-3869

NADRUK VERBODEN

Coverfoto: JSF tijdens vlucht
(Foto: US Air Force; collectie IMG/KL)

MILITAIRE SPECTATOR

190 Editoriaal:
Herdenken en vieren

192 E. de Waard en A.P. de Man:
Publiek-private samenwerking
Lessen uit het JSF-netwerk

207 B. Tigchelaar:
Majoor Sas en kolonel Oster
Twee vrienden tussen de fronten

221 B.J.E. Smeenk en M.H. Wijnen:
Werken aan waardering
Relatietherapie voor de Nederlandse samenleving en haar krijgsmacht

228 J. Soeters, A. Boughmari en R. Richardson:
Islam en de Nederlandse krijgsmacht

238 L. Polman:
Bericht uit Afrika – Macho

240 E.J. Oliemans:
Tegenwicht – Beslissingen: ratio of intuïtie

242 Meningingen van anderen

245 Mededelingen

246 Boeken

248 Samenvattingen/Summaries

HERDENKEN EN VIEREN

Het nationaal bewustzijn van een natie wordt gemarkeerd door gebeurtenissen die bepalend blijken te zijn voor verdere richting en verloop van haar geschiedenis. De Duitse inval op 10 mei 1940 en de daarop volgende vijf jaar durende bezetting is voor Nederland zo'n gebeurtenis. Volkomen onverwacht werden wij partij in een oorlog die tot een wereldoorlog zou uitgroeien. Het betekende ook dat in één klap de droom van gewapende neutraliteit uiteenspatte.

Vijfenzestig jaar geleden vond die aanval op ons land plaats. Zestig jaar geleden werden wij van het vreemde juk bevrijd dankzij de geallieerde inspanningen. Niet alleen Nederlands, maar ook Amerikaans, Brits, Canadees, Pools, Frans, Noors en ander bloed werd voor onze bevrijding vergoten. Wij herdenken de bevrijding bij onze Nationale Herdenking op 4 mei op de Dam in Amsterdam. Wij herdenken in Amsterdam niet alleen de talloze slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog die binnen en buiten Europa vielen. Wij herdenken er ook alle Nederlanders die na deze oorlog het slachtoffer van gewapende conflicten werden. De militairen die in Korea vochten, die onlangs in Irak werden ingezet en alle anderen die werden ingezet in de talrijke missies in uiteenlopende delen van de wereld daartussen. Op 5 mei vieren wij onze (destijds langverwachte) bevrijding.

Nederland is met deze constructie overigens uniek in Europa. Geen enkel Europees land kent twee opeenvolgende dagen van gedenken en herinnering, respectievelijk bezinning en viering. Daarom koos het Nationaal Comité 4 en 5 mei dit jaar voor het motto: 'Herdenken & Vieren'.

M. Maas en B. Hopman gingen al in 2000 in dit tijdschrift in op de betekenis van herdenken.¹ Met herdenken wordt uitdrukking gegeven aan gevoelens van verlies en rouw. Herdenken is ook respect en dankbaarheid betuigen. Het is het delen van verdriet en brengt daarmee voor sommigen troost. Het biedt ook steun aan het vormen van collectieve interpretatie. Een herdenking verbindt het persoonlijke met het collectieve, verbindt overlevenden en gevallen, slachtoffers en daders, verleden en toekomst. Zij citeren in hun bijdrage ook C. Verhoeven die zich de vraag stelt hoe wij herdenken moeten bezien als het een poging is om niet te vergeten, terwijl het vergeten ook een poging is om te overleven. Hij zegt:

'Als wij herdenken proberen wij iets te doen wat wij nooit kunnen volbrengen. Dat moet het wel zijn wat ons op zulke momenten altijd zo ontroert en ons een gevoel van machteloosheid bezorgt. Wij willen de troost en het verdriet, de vergetelheid en de herinnering, wij willen overleven, en tegelijk het absurde voor de geest houden. We moeten dus tegelijk stilstaan en verdergaan, en we moeten leven met de dood, we moeten berusten in waar we ons het meest tegen verzetten. Daarbij ook nog de moeilijke taak dat we moeten vertrouwen dat het één keer is gebeurd en niet weer, en dat het niet zinloos is geweest.'

4 en 5 Mei. Zij horen, aldus het genoemde Comité, bij elkaar als de nacht en de dag. Die nacht is dan de metafoor voor het geweld dat

1. M. Maas en B. Hopman, 'De betekenis van herdenken' in Militaire Spectator (169) (5) 2000, blz 265-274.

Nederland overviel, voor het verlies van vrijheid, voor al het leed en de talloze wonden die een bezetting en een bezetter, maar evenzeer de bevrijding met zich brachten. De 'dag' is het gloren en stralen van het licht dat na de bezetting mogelijk werd.

De vraag is wel of 'nacht' ten volle de lading dekt. Het herdenken op 4 mei is immers méér dan de herinnering aan onmacht, woede, frustratie, pijn en verdriet. Er zou minstens kunnen worden verwezen naar de vele sterren die, in de duisternis van de nacht, toen en nu fonkelen en stralen. En dat blijft zolang dit fonkelen en stralen wordt verstaan en overgedragen. Wij herdenken immers op 4 mei ook al diegenen die toen en later het hoogste goed gaven. De mensen die met hun leven betaalden voor hulp aan anderen, voor het opkomen voor de eigen mening, voor de verkondiging van het vrije woord en voor het afbreuk doen aan de bezetter. Hen die standvastig mens bleven waar onmenselijkheid dicteerde en regeerde. Zodoende zijn voor een deel van de sterren de namen bekend. Een tweede deel van die sterren is verbonden aan die naamloze mensen die bereid waren zich voor anderen of een ideaal op te offeren. Een derde deel van de sterren hoort bij mensen waarvan het lot of het graf tot op heden verborgen bleef. De meer dan 2800 oorlogsmonumenten en de vele begraafplaatsen getuigen van de duisternis die over Nederland neerdaalde, maar evenzeer – of misschien wel eerst en vooral – van moed, trouw, standvastigheid en volharding; van licht in de duisternis; tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.

5 Mei is in de metafoor 'de dag'. De viering van de nacht die vervloog, van een nieuw

begin. Maar 5 mei is voor vele tienduizenden niet een echte feestdag en zal dat bij hun leven ook niet worden. De doden mogen slapen. Vele levenden dragen echter zichtbare en vooral onzichtbare wonden. Voor sommigen komt er nooit die echte nieuwe dag.

Weer anderen hebben hun bevrijding geheel anders ervaren. Delen van ons land waren immers al in 1944 onder het juk van de bezetter uit. Toen hier de Nederlandse vlag weer mocht wapperen, zuchtten tienduizenden landgenoten in Nederlands-Indië en daarbuiten onder een Japans bewind. Gezinnen waren uit elkaar gerukt; men leefde in kampen. Tienduizenden krijgsgevangenen probeerden te overleven in de hel van de Birma spoorweg en in de mijnen in Japan. Daar was het nog steeds oorlog. De capitulatie van Japan bracht ook niet de bevrijding zoals wij die mochten ervaren; velen werden met nieuw geweld geconfronteerd. Voor hen kwam de bevrijding op een ander moment in de tijd, in geheel andere omstandigheden en op een andere manier. Zodoende hebben wij wel een nationale feestdag, maar niet iedereen kan of wil hem vieren.

Daarbij stilstaand valt wederom op: vrijheid is een kostbaar goed, geen gegeven en niet vanzelfsprekend. Vrijheid wordt vaak pas gewaardeerd als ze verloren dreigt te gaan of verloren is. Laten wij daarom op 4 mei respect blijven betuigen aan elkaar, ons bezinnen op vrijheid en vooral de vele sterren blijven zien die ons in donkere tijden fonkelend en stralend bijstaan. Op 5 mei kunnen wij vieren dat wij in vrijheid leven. Laten wij hopen 4 en 5 mei nog vele jaren met respect en in vrijheid te mogen beleven.

Publiek-private samenwerking

Lessen uit het JSF-netwerk

drs. E. de Waard en prof. dr. A.P. de Man*

Inleiding

In dit artikel gaan wij in op het toenemende belang van netwerken in een militaire context. Eerst schetsen we de achtergronden van deze ontwikkeling. Vervolgens bespreken we een raamwerk voor de analyse van netwerken.

Dit raamwerk passen we dan toe op het *Joint Strike Fighter* (JSF) programma en op het Nederlandse netwerk van organisaties die betrokken zijn bij de ontwikkeling van de beoogde opvolger van de F-16. Op basis van de analyse trekken we enkele lessen voor het management van netwerken.

* De Waard is universitair docent bij de vakgroep Organisatie, Informatie en Economie van de Koninklijke Militaire Academie.

De Man is hoogleraar Organisatiekunde, in het bijzonder Organisatorische Aspecten van de Netwerkeconomie, aan de Technische Universiteit Eindhoven. Hij houdt zich daar bezig met onderzoek en onderwijs op het gebied van interorganisatorische samenwerking, zoals allianties, joint ventures en met name netwerken in de context van de kenniseconomie.

Een eerdere versie van dit artikel verscheen in *NL ARMS 2004*.

1 De Man, A.P. (2004), *The Network Economy*, Aldershot, Edward Elgar.

2 Alberts, D.S., J.J. Garstka en F.P. Stein (1999), *Network Centric Warfare; Developing and Leveraging Information Superiority*, CCRP publication Series, p 92.

Netwerken in een militaire context

Netwerken zijn groepen van autonome organisaties die direct of indirect met elkaar verbonden zijn via strategische samenwerkingsverbanden. Zij kunnen zich richten op een groot aantal verschillende doelen: R&D, kostenbesparing, het zetten van een standaard, of het leveren van een product of dienst.

Onder invloed van diverse factoren, zoals toenemende concurrentie, snelle technologische ontwikkelingen, hogere eisen van klanten en internationalisering, zijn netwerken in het bedrijfsleven steeds populairder geworden.¹

Ook in de defensiesector is deze trend waar te nemen. De belangrijkste reden hiervoor is dat (inter)nationale samenwerking de beste mogelijkheden biedt om ondanks de sterke troepenreducties en de toegenomen taakvariëteit toch de huidige politieke veiligheidsambities te verwezenlijken.

Instituten als de NAVO, EU en VN zijn hun inzet meer en meer gaan organiseren rondom multinationale (*combined*) en multi-service (*joint*) ad-hoc coalities om de veiligheidsrisico's het hoofd te kunnen bieden.

De optelsom van eenheden van verschillende landen zorgt voor een uitgebreid militair potentieel waaruit geput kan worden en afhankelijk van de taak worden die eenheden geselecteerd die hiervoor specifiek benodigd

zijn. De effectiviteit van deze modulair opgebouwde *taskforces* kan alleen worden zeker gesteld door een goede onderlinge afstemming tussen de verschillende participerende eenheden, waarbij standaardisatie een sleutelrol vervult.

Het belang van standaardisatie wordt nog eens versterkt door de nieuwe manier van oorlogvoeren die in de huidige westerse wereld opgeld doet. Het concept 'Network Centric Warfare' (NCW) is de reactie van de Verenigde Staten op de mogelijkheden die het informatietijdperk biedt. Alberts, Garstka en Stein (1999) omschrijven NCW als volgt:

NCW focuses on reaping the potential benefits of linking together – or networking – battlespace entities; that is, allowing them to work in concert to achieve synergistic effects. NCW is built around the concept of sharing information and assets. Networking enables this. A network consists of nodes (entities) and links among them. Nodes do things (sense, decide, act) and information, both as inputs to decisions and in the form of decisions themselves, is passed over links from one battlespace entity, or node, to another. Linking battlespace entities together will greatly increase productivity by allowing us to get more use out of our battlespace entities.²

Demonstratie van de 'NATO Response Force' in Dagonbey, Turkije, 20 november 2003 (Foto NAVO; collectie IMG/KL)

Met de oprichting van de 'NATO Response Force' (NRF) krijgt NCW ook een steeds prominentere plaats in het Europese denken over veiligheid en militaire inzet. De NRF, een samengestelde internationale troepenmacht van ongeveer 20.000 man, moet op zeer korte termijn ingezet kunnen worden voor crisisbeheersingsoperaties.

In het meest extreme geval zal deze troepenmacht in staat moeten zijn minimaal een maand zelfstandig strijd te leveren in vijandelijk gebied. Dat vereist het drastisch verbeteren van de Europese militaire mogelijkheden. Strategische bommenwerpers, multi-role jachtvliegtuigen, militaire transportvliegtuigen, precisiemunitie, kruisraketten, satellieten en verkenning- en communicatiemiddelen zijn capaciteiten waarover Europa op dit moment nog te weinig beschikt, maar die voor het moderne optreden, gebaseerd op het uitbuiten van informatievoordeel, broodnodig zijn.³

Samenwerking

De aanschaf van een nieuw Nederlands jachtvliegtuig speelt zich af tegen deze achtergrond en heeft de politiek voor keuzes tot samenwerking geplaatst waar ook het bedrijfsleven tegenaan loopt. In de profitsector heeft de snelle technologische vooruitgang high-tech netwerken doen ontstaan, zoals netwerken van e-mailgebruikers, geldautomaten, computerbesturingsprogramma's als Windows en Apple maar bijvoorbeeld ook het internet (Shapiro en Varian, 2000).

De waarde van een dergelijk netwerk is afhankelijk van het aantal anderen dat er al mee verbonden is.⁴ Het biedt immers meer voordelen aangesloten te zijn op een groter netwerk dan op een kleiner. Deze opvatting stimuleert een opgaande beweging waarbij de sterken steeds sterker worden en de zwakkeren almaar zwakker. Om effectief te kunnen concurreren in een omgeving van high-tech netwerken,

zo stellen Shapiro en Varian (2000), moet een organisatie trachten zelf de maatstaf te creëren, eventueel met behulp van bondgenoten.

Naast dit streven is ook het opbouwen van kritische massa een belangrijke reden voor samenwerking in het bedrijfsleven. Doz en Hamel (1998) spreken in dit kader over het opzetten van samenwerkingsverbanden om machtige concurrenten voldoende tegenwicht te kunnen bieden en om tegelijkertijd de eigen autonomie veilig te stellen en eigen kansen te creëren.⁵

3 Osinga, F. (2003), Netwerkend de oorlog in, 'Network Centric Warfare' en de Europese militaire transformatie I, *Militaire Spectator*, Jrg. 172 (2003), Nr. 7/8.

4 Shapiro C. en H.R. Varian (1999), *Information Rules, A Strategic Guide to the Network Economy*, Harvard Business School Press, Boston.

5 Doz, Y.L. en G. Hamel (1998), *Alliance Advantage, The Art of Creating Value through Partnering*, Harvard Business School Press, Boston.

Demonstratie van de 'NATO Response Force' in Dagonbey, Turkije, 20 november 2003

(Foto NAVO; collectie IMG/KL)

Spagaat

Precies deze twee samenwerkingsgronden hebben de Europese defensiesector in een spagaat gebracht. Moeten we ons aansluiten bij de leidende technologie van de Verenigde Staten? Immers, als dé voortrekker van expeditionair optreden en NCW creëert de vs als het ware de maatstaf voor het moderne militaire optreden.

Tegelijkertijd gaan in Europa meer en meer stemmen op om de eigen Europese defensie-industrie te versterken. 'Als Europa niet binnen nu en tien, vijftien jaar veel intensiever gaat samenwerken, lopen we een enorme technologische achterstand op en spelen we geen enkele rol meer in de wereld', aldus Frans Timmermans, Tweede-Kamerlid voor de PVDA en lid van de defensiewerkgroep van de Europese Conventie.⁶

Door de samenwerking naar een hoger niveau te tillen, kan niet alleen de technologische achterstand ten opzichte van de vs verkleind worden maar ook wordt Europa veel minder afhankelijk van de vs in het varen van een eigen politieke veiligheidskoers. Al met al een interessant krachtenspel dat zich afspeelt rondom de vervanging van de F-16, waarbij aansluiting bij de leidende technologie vooralsnog de politieke voorkeur heeft gekregen.

Hierna gaan wij nader in op het netwerk dat is ontstaan in Nederland rondom de 'Joint Strike Fighter' (JSF). Eerst reiken wij een theoretisch analysekader aan voor het in kaart brengen van netwerken. Vervolgens beschrijven wij de JSF-case, waarna de theorie met de case wordt vergeleken. De vraag die centraal staat is of de JSF-case inzichten oplevert die ook voor andere netwerken relevant zijn.

Een raamwerk voor netwerkanalyse

Om dit laatste te kunnen beoordelen is een raamwerk ontwikkeld voor de analyse van netwerken. Voor de organisatie van effectieve netwerken zijn drie elementen relevant: de structuur van het netwerk, de relatie tussen de partners, en de vaardigheid van de partners in het managen van netwerken.

Aangezien netwerken niet in een isolement ontstaan maar zijn ingebed in een bepaalde omgeving heeft ook de context van het netwerk invloed op het succes daarvan. In het geval van de JSF is daarbij een specifiek element dat het gaat om publiek-private samenwerking. De drie elementen, structuur, relatie en vaardigheid bespreken wij hierna. Daarbij besteden

wij vooral aandacht aan de context van publiek-private samenwerking.

Structurele aspecten van netwerken

Doel

Structurele aspecten van netwerken hebben betrekking op het doel van het netwerk, de samenstelling van het netwerk en de coördinatie tussen partijen. Allereerst moet duidelijk zijn wat het doel van het netwerk is. Partners in een netwerk dienen zich immers te richten op het realiseren van dat doel.

⁶ Van Velzen, T. en M. Stekete (2003), 'Joint European fighter: de (on)mogelijkheden van een Europees jachtvliegtuig', *De ingenieur*, vol. 115, nr. 16.

Netwerken met onduidelijke of tegenstrijdige doelstellingen zijn meestal weinig succesvol. Binnen publiek-private samenwerking is dat vaak het geval omdat dergelijke samenwerkingsverbanden soms aan strijdige politieke doelstellingen moeten beantwoorden.

Samenstelling

Een tweede element is de samenstelling van een netwerk. De netwerk-samenstelling heeft betrekking op het aantal en de aard van de partners. In netwerken met een beperkt aantal partners is intensieve samenwerking beter te realiseren dan in netwerken met een groot aantal partners. Daar staat tegenover dat netwerken met een groot aantal partners meestal meer 'marktmacht' en meer kennis bezitten. In het algemeen geldt dat hoe groter het netwerk is, des te belangrijker het

wordt dat er in het netwerk een leidende partner is. Bij een groot aantal partners ontstaat namelijk het risico van impasses in de besluitvorming. Een centrale partner kan in dergelijke gevallen stagnerende besluitvorming vlot trekken.

Het tweede element van netwerk-samenstelling betreft de aard van de partners. Hierbij zijn vooral de verschillende competenties die partners bijdragen van belang. In netwerken kunnen partners in- of uittreden. In private netwerken zijn de competenties van de partners steeds meer centraal komen staan.

Alleen bedrijven waarvan de competenties van hoge kwaliteit zijn, worden als partner in een netwerk opgenomen. In publiek-private netwerken is daarentegen vaak sprake van gedwongen partnerkeuze. Bedrijven zijn dan verplicht om met een bepaalde organisatie samen te werken, hetzij omdat er een overheidsmonopolie is op een bepaald vlak of omdat om politieke redenen met bepaalde partners moet worden samengewerkt.

Of een dergelijke partner voldoende competent is, wordt dan als minder belangrijk gezien. Zo stelt de Europese Unie vaak als eis voor het verkrijgen van subsidie voor een R&D consortium dat een partner uit de nieuwe lidstaten lid van het consortium moet zijn. Een dergelijke partner heeft echter zelden de vereiste vaardigheden om volwaardig in een netwerk te kunnen opereren.

Coördinatie

Coördinatie in netwerken is het derde structurelement. Coördinatie kan op verschillende manieren worden vormgegeven. Er kan een leidende partner zijn die het netwerk dicteert. Het andere uiterste is democratische besluitvorming. Een netwerk kan strak georganiseerd zijn met een groot aantal regels die de partners moeten volgen, of het kan losser georganiseerd zijn, waarbij alleen op hoofdlijnen afspraken zijn gemaakt. Alle tussenliggende varianten zijn denkbaar.

Zeker wanneer er een groot aantal partners is, is de structuur van een netwerk vaak gelaagd. De belangrijkste partners bepalen de spelregels, technische specificaties en marktbenadering.

Naarmate partners verder van de kern van het netwerk verwijderd zijn, hebben zij minder toegang tot besluitvorming, kennis en financiële middelen. Zij kunnen dan gedwongen zijn te werken in een model dat hen wordt opgelegd. De mate waarin partners worden gedwongen via een vast stramien te werken, bepaalt mede de innovativiteit van het netwerk. Hoe vaster het stramien, hoe minder ruimte er is voor experiment en vernieuwing.

Het waarborgen van continue vernieuwing in een netwerk vergt veel energie. Het vereist een continue kennisoverdracht tussen de partners, die vanuit een *lead partner* moet worden georganiseerd.⁷ Op de lange termijn is dit echter wel de investering waard. Lerende en vernieuwende netwerken presteren op de lange termijn meestal beter dan netwerken waarin partners worden afgerekend op een vaste verhouding van kosten en kwaliteit, zo blijkt uit een vergelijking tussen Toyota en de drie grote Amerikaanse autoproducenten.⁸

Het lerende netwerk van Toyota leidde binnen zes jaar tot een substantieel kleiner aantal defecte producten, een hogere productiviteit en kleinere voorraadvorming dan bij de Amerikaanse netwerken, waar vooral werd gewerkt met een vaste prijs-kwaliteitverhouding waar leveranciers aan moesten voldoen. De aard van de contracten en afspraken tussen partijen bepaalt dus vooral op de langere termijn de prijs-kwaliteitverhouding van een product.

⁷ Lorenzoni, G. en C. Baden-Fuller (1995), 'Creating a strategic center to manage a web of partners', *California Management Review*, 37 (3), p. 146-163.

⁸ Dyer, J.H. (2000), *Collaborative Advantage*, Oxford: Oxford University Press.

'NATO Response Force' (NRF) commando-overdracht ceremony, 27 juni 2004 (Foto NAVO; collectie IMG/KL)

Relationele aspecten van netwerken

De structurele aspecten van netwerken krijgen vaak veel aandacht. Toch zijn netwerken voornamelijk mensenwerk. Dit betekent dat ook de relationele kant van netwerken een bron van succes of falen van een netwerk kan zijn. Cultuurverschillen tussen landen en organisaties kunnen een bron zijn van misverstanden en ergernis.

In een publiek-private context zijn er vaak aanzienlijke verschillen in tijds-horizon en besluitvormingsprocedures tussen de publieke en private partijen. De eersten hebben vaak uitgebreidere processen voor besluitvorming en een lange tijds-horizon, terwijl private partijen kortere lijnen kennen en een periode van vier jaar al een zeer lange termijn vinden.

Dit kan leiden tot botsingen tussen de verschillende organisaties. Het is dan

ook noodzakelijk om bij het begin van een samenwerking duidelijke afspraken te maken over de manier waarop zal worden samengewerkt en om de cultuurverschillen te benoemen.

Vertrouwen

Verder is vertrouwen tussen partners een belangrijk element dat samenwerking efficiënter kan doen verlopen. Vertrouwen kan ontstaan tussen personen, maar het kan ook gebaseerd zijn op goede contracten. Het bestaan van vertrouwen is niet een noodzakelijke voorwaarde voor netwerken, maar het maakt een samenwerking wel eenvoudiger en effectiever.

Wanneer er een hoog niveau van vertrouwen bestaat, zijn uitgebreide systemen om elkaar te controleren vaak niet meer nodig. Wanneer vertrouwen wordt geschaad, doet dit schade aan de reputatie van een partner. Omdat reputatieschade kostbaar kan zijn, heeft elke partner een 'incentive' om

zich niet opportunistisch te gedragen. Partners zijn dus verplicht een bestendige gedragslijn te voeren.

Binnen publiek-private samenwerking is dat laatste vaak moeilijk. Met name wanneer er politieke veranderingen zijn, kan de rol van een publieke organisatie in een netwerk opeens veranderen. Aanpassing van politieke prioriteiten legt dan druk op private partners en kan de indruk wekken dat de publieke partner onbetrouwbaar is. Ook vereist dit vaak aanpassingen in een netwerk die vanuit technisch of commercieel oogpunt niet noodzakelijk zijn en dus op weinig draagvlak bij private partijen kunnen rekenen.

Conservatisme

De vooraanstaande rol van goede persoonlijke relaties in netwerken kan ook negatief uitwerken. Informele regels kunnen ontstaan die het netwerk minder transparant maken. Dit kan leiden tot interne gerichtheid van een

netwerk, conservatisme of het ontken-
nen van problemen in het netwerk.

Met name bij zogenaamde gesloten netwerken, waarbij niet op gezette tijden nieuwe partners toetreden, kan dit zich voordoen. Ook wanneer druk vanuit de omgeving op een netwerk om continu te verbeteren ontbreekt, kan binnen het netwerk een conservatieve cultuur ontstaan, die vernieuwing belemmert.

Vaardigheid

Het derde element van succesvolle netwerken heeft anders dan de vorige twee elementen geen betrekking op de relatie tussen de partners, maar op de partners intern. Dit is het element van 'alliantievaardigheid'.⁹ Organisaties verschillen sterk in hun kennis van en ervaring met het managen van netwerken.

Sommige organisaties hebben hun management afgestemd op het functioneren in netwerken door managementtechnieken en processen te ontwikkelen die specifiek gericht zijn op

allianties, door hun mensen naar alliantietrainingen te sturen en door continu te leren van hun samenwerkingsverbanden. Naarmate meer organisaties in een netwerk alliantievaardig zijn, stijgt de kans op succes in het netwerk.

Er is enig onderzoek gedaan naar de alliantievaardigheid van private bedrijven. Voor publieke bedrijven ligt dat anders. Het is nog grotendeels onbekend of bedrijven uit de publieke sector zijn ingesteld op het functioneren in netwerken. Dat er verschillen zijn, is echter waarschijnlijk. Of dit een effect heeft op netwerksucces is niet bekend.

De impact van alliantievaardigheid op netwerksucces is substantieel. Organisaties met een beperkte kennis en ervaring op het gebied van samenwerking presteren aanzienlijk slechter dan organisaties die het management van samenwerkingsverbanden als een apart vakgebied zien en daar ook in investeren.

Het is duidelijk dat de drie elementen, structuur, relatie en vaardigheid, niet

los van elkaar staan. Een slecht contract (structuur) met onduidelijke afspraken kan bijvoorbeeld leiden tot een verslechtering van de relatie.

Een ander voorbeeld is dat een partij die een grote vaardigheid heeft in het managen van allianties sneller problemen herkent in de structuur van een netwerk en daar oplossingen voor kan aandragen. De diverse elementen hangen dus met elkaar samen. Hoe zijn deze elementen in het JSF-netwerk ingebed?

Het JSF-programma en de Nederlandse luchtvaartindustrie

De F-16, het huidige jachtvliegtuig van de Nederlandse krijgsmacht, bereikt medio 2010 het einde van zijn technische, operationele en ook economische levensduur. De Nederlandse regering is dan ook al sinds 1999 actief aan het nadenken over het vervangen van de F-16. De eerste stap bestond uit het aanbieden van een zogenaamde A-brief – een behoeftestellingsbrief – aan de Tweede Kamer, waarin de afwegingen over de vervanging van de F-16 door de minister van Defensie in een langere-termijnperspectief werden geplaatst.

De volgende stap was het uitzetten van een *Request for Information* (RFI) bij verschillende fabrikanten. De producenten van de 'advanced' F-16, de Eurofighter 'tranche 3', de F/A-18 F/E Super Hornet, de JSF, de Rafale F4 en de Saab JAS-39 Gripen hebben allemaal informatie mogen verschaffen over de capaciteiten van hun product.

Naast de aanschaf van een nieuw toestel is in deze fase eveneens de optie in overweging genomen om de huidige F-16 langer aan te houden door middel van een 'endlife-update' (ELU).

⁹ Draulans, J., A.P. de Man en H.W. Volberda (2003), 'Building alliance capability: Management techniques for superior alliance performance', *Long Range Planning*, 36 (2), April, p. 151-166.

J. Dowden (rechts), directeur van de JSF Integrated Test Force (JSF-ITF) en M. Crawford, JSF chief engineer, bij een model van de Joint Strike Fighter, oktober 2004. De JSF-ITF werkt samen met de Amerikaanse Marine en het Britse ministerie van Defensie aan een geïntegreerd testplan voor drie evaluatieversies van de JSF (Foto US Air Force; collectie IMG/KL)

Vervolgens heeft er een kandidaten-evaluatie plaatsgevonden, bestaande uit een multicriteria-analyse, een scenario-analyse en een levensduurkosten-analyse. De belangrijkste drie conclusies uit de multicriteria-analyse waren dat het langer aanhouden van de huidige F-16 met of zonder ELU geen optie is, dat de JSF en de Rafale het beste uit de bus kwamen, op enige afstand gevolgd door de Eurofighter, en dat de Saab Gripen tekortschoot op de ‘payload-range’ eis.¹⁰

De scenarioanalyse maakte duidelijk dat vliegtuigen met ‘stealth’ technologie altijd in het voordeel zullen zijn, omdat deze technologie een vliegtuig minder kwetsbaar maakt, waardoor minder ondersteuning nodig is en het vliegtuig in meer omstandigheden inzetbaar is. De levensduurkosten-analyse gaf aan dat de JSF de laagste stuksprijs heeft en de laagste levensduurkosten.

Nadat uit analyse van de participatievoorstellen bleek dat participatie aan het JSF-programma ook de beste kansen zou bieden aan het Nederlandse bedrijfsleven, heeft de regering besloten deel te nemen aan de *System Development and Demonstration-fase* (SDD), ofwel de ontwikkeling van de JSF. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat deze deelname zal leiden tot een definitieve keuze voor de JSF als opvolger van de F-16.

De keuze voor deelneming aan die ontwikkeling is in de eerste plaats

10 De NAVO omschrijft het begrip ‘payload’ in de AAP-6 (2004) als volgt: ‘The sum of the weight of passengers and cargo that an aircraft can carry’.
 11 Toespraak van de staatssecretaris van Defensie, de heer C. van der Knaap, ter gelegenheid van het symposium Verborgen Kennis van de Stichting Nederlandse Industriële Inschakeling Defensieopdrachten (NIID) op 17 oktober 2002.
 12 Jaarrapportage ‘vervanging F-16’, Auditdienst Defensie en Auditdienst Economische Zaken, M2004000598, 25 mei 2004.
 13 Dreger, P. (2003), ‘JSF Partnership Takes Shape’, *Military Technology*, 4, p. 31.
 14 NIID Nieuwsbulletin, maart 2004, nr. 1, p. 7.

op grond van politiek-economische overwegingen genomen om de technologisch hoogwaardige luchtvaartsector met zijn kennis en ervaring voor Nederland te behouden. Natuurlijk heeft Defensie eerst bekeken of de JSF ook de beste keuze was. Echter, vanuit militair-operationeel oogpunt waren de voordelen van mee-ontwikkelen niet louter doorslaggevend. Kopen van de plank kan tenslotte altijd nog.¹¹

De SDD-fase

De SDD-fase is gestructureerd rondom verschillende niveaus van participatie voor de geïnteresseerde landen (level I, II en III). Naast Italië neemt Nederland voor een bedrag van 800 miljoen dollar deel als ‘level II partner’. Niveau v participatie heeft een tweetal voordelen. Enerzijds kan de Nederlandse luchtmacht een directe bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de JSF zelf, waarbij de gelegenheid wordt geboden om ook Nederlandse standpunten mee te nemen in het ontwikkelingsproces.¹²

Anderzijds is deelname financieel aantrekkelijk omdat Nederland een proportioneel gedeelte van de opbrengst krijgt bij verkoop van JSF-jachtvliegtuigen aan derden.¹³ Verder hoopt de Nederlandse industrie natuurlijk dat een bijdrage aan de SDD-

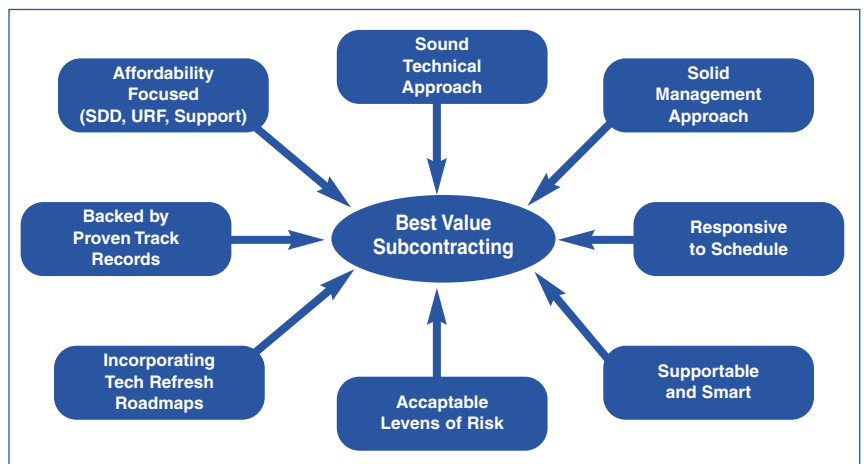
fase uiteindelijk ook zal leiden tot aanzienlijke orders in de productie- en instandhoudingsfase van de JSF. We spreken hier met opzet over ‘hopen’ omdat het JSF-programma niet, zoals gebruikelijk is bij dit soort grootschalige projecten, uitgaat van vaste compensatieorders maar van het principe *best value*.

Hierbij staat niet de laagste prijs centraal maar juist de relatie tussen de prijs en de geleverde toegevoegde waarde. Elementen die ook meewegen zijn bijvoorbeeld een solide managementaanpak, risicobeperkende maatregelen, een bewezen staat van dienst en hoe om te gaan met technische innovaties in de toekomst. Figuur 1 geeft het ‘best value’ principe schematisch weer.¹⁴

Tom Burbage, Lockheed Martin’s general manager voor het JSF programma, zegt hierover het volgende:

We offer a guaranteed opportunity for the industries of a partner country to compete their way into the programme, but we don’t want to pay premiums for lesser quality work. Partners have to qualify to participate. Participation is based on providing the best value to the entire programme.

Voor Nederlandse bedrijven is dit geen gemakkelijke opgave in een

Figuur 1 De elementen van het ‘best value’ principe

J3F tijdens vlucht (Foto US Air Force; collectie IMG/KI)

markt die wordt gedomineerd door de vs. Van de top-honderd van luchtvaartondernemingen zijn 47 bedrijven Amerikaans. Hierdoor kunnen de Amerikanen veel beter profiteren van schaalvoordelen en zijn de gefragmenteerde Europese ondernemingen genoodzaakt zich te richten op nichemarkten en zich te positioneren als 'centres of excellence'.¹⁵

Ontwikkelingen binnen de mondiale luchtvaartsector

Wanneer we de luchtvaartindustrie nader beschouwen dan blijkt deze te

bestaan uit zogenaamde *Original Equipment Manufacturer's* (OEMs) met daaronder verschillende lagen van toeleveranciers. De OEMs zijn de daadwerkelijke producenten van vliegtuigen en motoren. Te denken valt hierbij aan Lockheed Martin, Boeing en BAE Systems als het gaat om vliegtuigen, en aan Roll-Royce en Pratt & Whitney als het gaat om de motoren.

Onder de OEMs bevinden zich drie lagen van toeleveranciers. De eerste twee lagen, de zgn. *component suppliers*, leveren subsystemen aan de OEMs. Deze ondernemingen bieden een totaalpakket van diensten aan, variërend van ontwerpen, *prototyping*, testen en produceren tot en met *after-sales* dienstverlening.¹⁶

Het verschil tussen beide lagen is dat de eerste laag veelal bestaat uit toe-

leveranciers van grote componenten, zoals vleugels, staartstukken en deuren, terwijl de tweede laag zich richt op kleinere componenten en onderdelen. In de praktijk betekent dit dat de eerste laag van toeleveranciers ook een groter financieel risico met zich meedraagt dan de tweede laag.

De derde laag bestaat uit toeleveranciers voor de luchtvaartindustrie in het algemeen. De ondernemingen uit deze laag verschillen van de eerste twee lagen doordat ze producten op basis van opgelegde specificaties produceren en aanleveren.

Naast de drie lagen is er ook nog een aparte categorie bestaande uit algemene toeleveranciers. Deze categorie werkt samen met zowel de OEMs als met alle hiervoor genoemde lagen. Producenten van bijvoorbeeld kunstvezels, speciale coatings en gereed-

¹⁵ Nederlands Instituut voor Vliegtuigontwikkeling en Ruimtevaart, *Market study on the international aeronautical sector and its impact on the Netherlands*, RAND Europe, Leiden, oktober 2003, p. 26.

¹⁶ Nederlands Instituut voor Vliegtuigontwikkeling en Ruimtevaart (2003), a.w., p. 26.

schappen vallen binnen deze categorie.

Aangezien het concurrentievermogen in de luchtvaartsector voor een groot gedeelte wordt bepaald door innovativiteit, is het voor OEMs essentieel om voortdurend te investeren in kennis en technologie. Ze trachten de risico's die hiermee gepaard gaan te reduceren door het ontwerpen en ontwikkelen van sleuteltechnologieën, en door processen meer en meer naar te leggen bij toeleveranciers van de eerste en tweede laag.

Tegelijkertijd wordt het aantal toeleveranciers waarmee men zaken doet drastisch teruggebracht en degenen die overblijven vervullen in toenemende mate een rol van subsysteem *integrator* of mini-OEM. Hiermee verandert de traditionele producent-toeleveranciersrelatie langzaam maar zeker in een strategisch samenwerkingsverband met een lange-termijnperspectief, dat gericht is op het delen van risico's, technologie, kapitaal en natuurlijk winst.

De Nederlandse luchtvaartindustrie

De luchtvaartindustrie in Nederland bestaat voornamelijk uit eerste- en tweedelaags-toeleveranciers met daarnaast een aantal bedrijven die opereren als algemene toeleverancier. Verder beschikt Nederland over zeer specialistische kennis op luchtvaartgebied. Kenniscentra als de TU Delft, TNO en het NLR hebben een sterke internationale reputatie, maar ook het erfgoed van Fokker speelt hierbij een belangrijke rol.

De belangrijkste competenties van de Nederlandse luchtvaartsector richten zich op onderhoudssystemen (*prognostic health monitoring*), de ontwikkeling van innovatieve materialen en het omzetten van deze materialen in bruikbare componenten. Daarnaast is deze sector ook zeer actief in het innoveren van motoronderdelen gericht op geluidsreductie en veiligheid.

Een belangrijk nadeel van de luchtvaartsector in Nederland is dat de verschillende Nederlandse bedrijven heel erg concurrerend ten opzichte van elkaar zijn. Tevens is er sprake van een gebrekkige communicatie tussen de kennisinstututen en het bedrijfsleven. In relatie tot de mondiale trend binnen de luchtvaartindustrie, waar vermindering van toeleveranciers en clustering van competenties moet leiden tot innovatieve, strategische partnerships met OEMs, is dit een ongewenste uitgangsspositie.

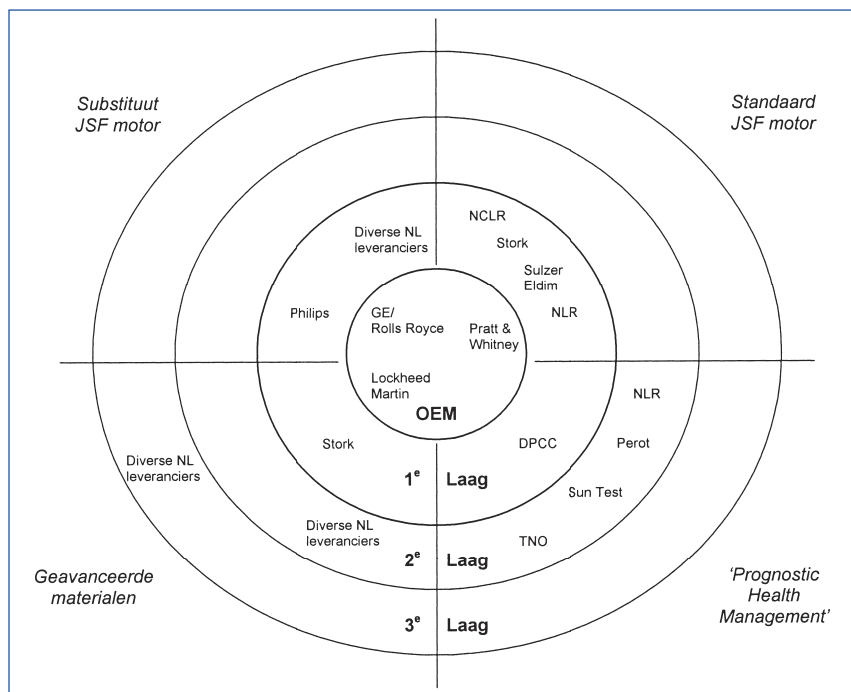
RAND stelt dan ook in haar rapport dat *'combining strengths by clustering and associations'* een uitdaging is waar de Nederlandse luchtvaartindustrie voor staat.¹⁷ Daarbij ziet RAND het JSF-programma als een kans om dit te bewerkstelligen. Maar misschien is het beter om te spreken van een noodzaak in plaats van een kans. Immers, met het *best value*-principe van Lockheed Martin voor ogen lijkt de kans groot dat het gefragmenteerde Nederlandse bedrijfsleven achter het net zal vissen als de krachten niet gebundeld gaan worden. De hiervoor geschetste struc-

tuur wordt weergegeven in figuur 2. De namen van een aantal Nederlandse partijen en hun belangrijkste buitenlandse partners zijn daarin opgenomen.

In de volgende drie paragrafen beschrijven we het functioneren van het Nederlandse JSF-netwerk. De drie basiselementen voor de organisatie van effectieve netwerken, te weten structuur, relatie en vaardigheid, vormen het kader voor deze beschrijving.

De structuur van het Nederlandse JSF-netwerk

Zoals eerder aangegeven hebben structurele aspecten in de eerste plaats betrekking op het doel van het netwerk. Kijkend naar het Nederlandse JSF-netwerk kan worden gesteld dat het doel van alle spelers in het netwerk glashelder is. Het gaat erom zoveel mogelijk rendabel te participeren in de ontwikkeling en vervolgens de productie van de JSF. Daarbij wordt gestreefd naar een goed volume aan opdrachten, een goede technologische inhoud van de projecten en een brede

Figuur 2 Het Nederlandse JSF-netwerk op hoofdlijnen

17 Nederlands Instituut voor Vliegtuigontwikkeling en Ruimtevaart (2003), a.w., p. 72.

Links: Een medewerker van Rolls-Royce met een turbineblad voor de JSF

(Foto Rolls-Royce; collectie IMG/KL)

Onder: Een medewerker van Rolls-Royce met een koppeling voor de JSF

(Foto Rolls-Royce; collectie IMG/KL)

inschakeling van het midden- en kleinbedrijf in het JSF-project.

De kernspelers van het netwerk zijn in de binnenste cirkel weergegeven: dit zijn de OEMs Lockheed Martin, Pratt&Whitney en GE/Rolls Royce (zie figuur 2). De Nederlandse bedrijven zitten in de eerste tot en met de derde laag. In totaal zijn er ongeveer 60 bedrijven in Nederland die relevant kunnen zijn voor de JSF. Ongeveer 20 daarvan hebben medio 2004 ook daadwerkelijk orders binnengehaald.

Vier clusters

In de eerste laag toeleveranciers zitten de belangrijkste Nederlandse spelers. Er zijn vier subclusters aan te wijzen in het Nederlandse JSF-netwerk:

- Pratt&Whitney doet zaken met Sulzer Eldim, dat weer spelers als Stork, NCLR en het NLR heeft betrokken bij de ontwikkeling van de standaard JSF-motor.
- Philips werkt samen met General Electric en Rolls Royce aan de substituumotor voor de JSF.
- NLR is de belangrijkste speler in een cluster van Nederlandse bedrijven dat geavanceerde materialen levert aan Lockheed Martin, dat verder onder meer Stork, Philips en Urencó omvat.

- DPCC is een samenwerkingsverband van onder andere NLR, Perot Systems, Sun Test Systems en TNO, dat zich richt op Prognostic Health Management.

De subclusters rondom Philips en DPCC zijn ontstaan onder invloed van het JSF-programma. De andere clusters bestonden al langer. De samenwerking in de nieuwe clusters vindt plaats op vrijwillige basis. De tweede- en derde-laagsleveranciers spelen een belangrijke rol in het netwerk. Wel geldt dat hoe verder partijen verwijderd zijn van de kern, hoe meer zij als subcontractor dienst doen en hoe minder als daadwerkelijke, risico-dragende partner.

Naast deze vier subclusters is er een aantal partijen dat rechtstreeks aan Lockheed levert. Het gaat bijvoorbeeld om Stork SP Aerospace, dat de vanghaak levert en Dap Design, dat hoogwaardige testapparatuur maakt. SP Aerospace is overigens een goed voorbeeld van de toepassing door Lockheed van het *best value* principe. Meer dan op kostenoverwegingen werd SP geselecteerd om zijn innovatieve vermogen op de langere termijn.

Toegang tot het netwerk

Toegang tot het netwerk wordt in belangrijke mate bepaald door de

Eurofighter Typhoon (Foto Rolls-Royce; collectie IMG/KL)

technische noodzaak om met elkaar samen te werken. In vergelijkbare projecten werden vaak samenwerkingsverbanden aangegaan om politieke redenen. Daarnaast werd in het verleden meestal meer op inkoopbasis gewerkt, waarbij een te leveren product aan bepaalde vast omschreven specificaties moest voldoen.

Dat beperkte de mogelijkheid om innovatieve ideeën in te brengen. Rondom de JSF wordt echter gewerkt met het *best value* concept. Hoewel dit

selectie om politieke redenen niet geheel uitsluit, worden er geen samenwerkingsverbanden opgelegd en is er ruimte voor een vernieuwende inbreng. Daardoor ontstaan samenwerkingsverbanden op basis van vrijwilligheid en wordt ook meer gebruik gemaakt van de creativiteit van elk van de partners.

Het nadeel is dat niemand er zeker van is in het project te kunnen participeren en dat er dus echt om de orders moet worden geconcurrereerd. Iedereen moet scherp blijven, omdat technisch-economische drijfveren meer bepalend zijn voor de samenstelling van het netwerk dan politiek-strategische motieven.

Samenstelling

Typerend voor het tweede structuurkenmerk – samenstelling van het netwerk – is om te beginnen de grootte van het Nederlandse JSF-netwerk. Ruim zestig Nederlandse ondernemingen maken het tot een omvangrijk samenwerkingsverband. Ondanks deze omvang is door de rol van het NIFARP het netwerk goed aanstuurbaar gebleven.

Het *Netherlands Industrial Fighter Aircraft Replacement Platform* (NIFARP) is een platform waarin de

JSF tijdens vlucht (Foto US Air Force; collectie IMG/KL)

Nederlandse luchtvaartindustrie is verenigd en dat als spreekbuis optreedt voor de sector aangaande de vervanging van de F-16. Ook al vervult het NIFARP geen leidende rol in het netwerk en communiceert het op basis van gelijkwaardigheid met de overige partners, toch wordt door deze constructie het risico van impasses in de besluitvorming grotendeels ondervangen.

Verder is de complementariteit van de partners een sterk punt van de samenstelling van het Nederlandse JSF-netwerk. De bundeling van complementaire capaciteiten zorgt ervoor dat het Nederlandse bedrijfsleven beter kan voldoen aan de *best value* criteria. Zo kunnen ondanks het feit dat Nederland geen eigen nationaal vliegtuigontwikkelingsprogramma meer heeft, toch de serieproductiekosten laag gehouden worden om concurrerend te zijn en kan eveneens het gewenste innovatievermogen veiliggesteld worden.

Coördinatie

Het derde structuurkenmerk, te weten coördinatie, wordt grotendeels bepaald door het uitgangspunt dat acquisitie een verantwoordelijkheid is van de netwerkpartners zelf. De financiële en technologische 'incentives' bepalen daarmee ook in hoge mate de coördinatie in het netwerk.

Overkoepelende afstemming

Naast deze vorm van coördinatie is er ook nog sprake van overkoepelende afstemming tussen bedrijven, onderzoeksinstituten en overheid, zowel binnen als buiten Nederland. Hiervoor is in Nederland vanuit het ministerie van Economische Zaken een uitgebreide projectorganisatie opgezet. Deze organisatie bestaat grofweg uit drie kernelementen: een Interdepartementale Coördinatie Groep (ICG), een Interdepartementale Werk Groep (IWG) en het JSF Industrial Support Team (JIST).

ICG

De ICG bewaakt de ontwikkelingen, bevordert nationaal en internationaal

de informatie-uitwisseling tussen de betrokken departementen en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, stemt de noodzakelijke activiteiten op elkaar af en brengt adviezen uit aan de betrokken bewindspersonen.¹⁸

De plaatsvervangend directeur-generaal Ondernemingsklimaat van het ministerie van Economische zaken treedt op als voorzitter van de ICG. Verder participeren in deze groep de hoofddirecteur Materieel van het ministerie van Defensie, de directeur Materieel van de Koninklijke Luchtmacht, de commissaris Militaire Productie van het ministerie van Economische Zaken, de inspecteur-I van het ministerie van Financiën voor Defensie en Economische Zaken, de directeur van de Stichting Nederlandse Industriële Inschakeling Defensieopdrachten (NIID), de voorzitter van het NIFARP en de voorzitter van het Nederlands Instituut voor Vliegtuigbouw en Ruimtevaart (NIVR).¹⁹ De ICG kan gezien worden als het politiek-strategische niveau van het netwerk.

JIST

Het JIST daarentegen treedt op als het uitvoerend orgaan van de projectorganisatie en houdt zich primair bezig met het optimaliseren van de inschakeling van de Nederlandse industrie in het JSF-programma.

Vanwege het *best value* principe is het Nederlandse bedrijfsleven immers niet verzekerd van orders, zodat continue aandacht voor het verkopen van Nederlandse waar noodzakelijk is. Het JIST dient dit gezamenlijke belang van de Nederlandse spelers.

IWG

De IWG, met dezelfde geledingen als de ICG, treedt op als *linking pin* tussen het strategische en het uitvoerende niveau. In de praktijk blijkt deze structuur goed te werken. De lijnen zijn kort en het spectrum van strategie tot en met uitvoering is goed afgedekt. Praktijkproblemen waar het JIST mee te maken krijgt, kunnen snel en eenvoudig via de IWG naar het strategische niveau getild worden.

Vervolgens kunnen bewindslieden of hoge ambtenaren, bijvoorbeeld door middel van handelsmissies en politieke druk, de knelpunten onder de aandacht brengen van de hoofdrolspelers van het JSF-programma in de VS of in andere partnerlanden. Dit mechanisme werkt natuurlijk ook andersom.

De structuur van het netwerk en de overlegstructuur leiden ertoe dat overheid en bedrijfsleven goed in staat zijn gezamenlijk op te trekken om het JSF-project voor Nederland een succes te maken. In vergelijking met de samenwerking met de Amerikaanse partners is het Nederlandse JSF-netwerk redelijk participatief en flexibel ingesteld.

Waar het aanbestedingsprocedures en programmamanagement betreft, zijn de OEMs Lockheed Martin, GE, Rolls Royce en Pratt&Whitney de spelers die het meest dicteren en daarmee ook verreweg de belangrijkste coördinerende rol vervullen in het netwerk.

Wel blijft er ruimte om technisch inhoudelijk meer in samenspraak te doen. Het is dus niet zo dat zij innovatie beperken doordat zij te strikt omschreven eisen stellen (zie ook de eerder besproken keuze voor Stork SP Aerospace). Wel moet het proces strikt volgens hun regels worden nageleefd.

Relationele aspecten van het Nederlandse JSF-netwerk

Een belangrijk element van het JSF-netwerk is dat de bedrijven een gedragscode hebben opgesteld. Daarin staat op hoofdlijnen beschreven hoe de bedrijven met elkaar omgaan. Een belangrijk element is dat er afspraken zijn gemaakt over communicatie met de buitenwereld. Het spreken van één taal is van belang voor het voorkomen van misverstanden, die de relaties in

¹⁸ Jaarrapportage 'vervanging F-16' (2004), a.w., p. 7.

¹⁹ Jaarrapportage 'vervanging F-16' (2004), a.w., p. 7.

het netwerk onder druk kunnen zetten.

Aangezien de incentives voor de overheid en het bedrijfsleven tamelijk gelijk oplopen en omdat de bedrijven in de luchtvaartsector gewend zijn met overheden te werken (en vice versa), doen zich in deze relatie relatief minder problemen voor dan in ander publiek-private samenwerkingsprojecten. Er is dan ook een behoorlijke mate van vertrouwen aanwezig tussen de partners.

Wel is de Medefinancieringsovereenkomst (MFO), die van bedrijven eist dat zij meebetalen aan de JSF-ontwikkeling, een heet hangijzer. In de meeste andere landen ontvangen ondernemingen hier juist subsidie voor. Toch heeft ook deze overeenkomst geleid tot een zakelijker relatie in het netwerk en voelt de overheid daardoor ook de druk het bedrijfsleven te helpen orders binnen te slepen, zoals blijkt uit de actieve rol van de overheid in het JIST.

Internationaal doet zich het additionele probleem voor dat Amerikaanse bedrijven veel minder georiënteerd zijn op grensoverschrijdend zakendoen

dan de Nederlandse. Nederlandse bedrijven zijn voor hen vaak onbekend en daarmee onbemind. Deze cultuurverschillen maken het moeilijker voor Nederlandse bedrijven om zich goed in het JSF-programma te positioneren.

NIFARP en JIST zijn in het bijzonder nodig om door deze Amerikaanse houding heen te breken. Daarnaast zijn Amerikaanse bedrijven en overheden meer gericht op bescherming van kennis in vergelijking met Nederlandse bedrijven. Ook op dit vlak is er dus een belangrijk verschil en dient bijzondere aandacht aan de relatie te worden geschonken.

Alliantievaardigheid van de partners in het Nederlandse JSF-netwerk

De vaardigheid van de partijen om samen te werken verschilt. De overheid heeft met het toenemende aantal publiek-private samenwerkingsverbanden inmiddels een leerproces doorlopen, waardoor de samenwerkingsvaardigheid van de overheid is verbeterd. Voor bedrijven geldt dat zij een zelfde leercurve doorlopen hebben.

Hoewel bijleren natuurlijk altijd mogelijk is, worden de meest basale samenwerkingsfouten niet meer gemaakt. De expliciete aandacht voor heldere doelen, afspraken en relationele aspecten geeft al aan dat enkele voetangels en klemmen van netwerken zijn vermeden. Dit is een indicatie dat de betrokken bedrijven kennis hebben opgebouwd over hoe te netwerken.

Toch hebben niet alle bedrijven zich intern even goed op het netwerk georganiseerd. Uit onze interviews blijkt dat vooral de kleinere bedrijven veel meer uit het netwerk zouden kunnen halen door slimmer samen te werken.

Ook het feit dat MKB-bedrijven meestal geen vast aanspreekpunt voor het JSF-project hebben aangewezen, maakt samenwerking met hen moeilijker. Juist wanneer er vaste aanspreekpunten zijn, kan er immers een relatie worden opgebouwd en worden in het netwerk gemaakte afspraken eenduidig ingebed in elk van de betrokken organisaties.

Wanneer er daarentegen geen eenduidige verantwoordelijkheid is, wordt er

Plaatsing van een zgn. LiftFan in een Joint Strike Fighter bij Lockheed Martin

(Foto Lockheed Martin; collectie IMG/KL)

niet gewerkt aan relatieopbouw, wat uiteindelijk weer betekent dat het MKB nuttige informatie misloopt of kansen in de markt mist.

Bevindingen

Onze eerste en misschien wel belangrijkste bevinding overstijgt de samenwerkingsperikelen van het JSF-netwerk zelf, maar hangt wel als een zwaard van Damocles boven het samenwerkingsverband. Ervaring heeft ons namelijk geleerd dat binnen publiek-private samenwerking het voeren van een bestendige gedragslijn vaak moeilijk blijkt te zijn.

Met de keuze voor deelname aan het ontwikkelingsprogramma van de JSF heeft de Nederlandse overheid zich geschaard bij de groep landen die aanhaakt bij de Amerikaanse 'Network Centric Warfare'-maatstaf. Een keuze die vooralsnog ten koste gaat van het opbouwen van kritische massa binnen de Europese defensie-industrie.

Vooralsnog, omdat aanpassing van politieke prioriteiten, bijvoorbeeld door verkiezingen, in potentie nog steeds kan leiden tot terugtrekking uit het JSF-programma of tot het aankopen van een Europees toestel. Het JSF-netwerk kan hierdoor op losse schroeven komen te staan.

Revolutionaire groei

Naast politiek-militaire overwegingen zijn ook nationale economische gronden van doorslaggevend belang geweest bij de keuze voor deelname aan het programma. De Joint Strike Fighter is van alle kandidaten de enige die echt in ontwikkeling is. Het moet hét toestel worden voor de 21-ste eeuw, waarbij reeds opgedane militaire ervaringen maar ook de toekomstige digitalisering van het gevechtsveld kunnen worden meegenomen.

Het Nederlandse bedrijfsleven was vanaf de start een groot voorstander van deelname aan de SDD-fase. Actief participeren in de ontwikkeling van een toestel biedt de Nederlandse

luchtvaartsector namelijk de mogelijkheid om een grote stap voorwaarts te maken. Immers, sinds Nederland niet meer kan spreken van een eigen nationaal vliegtuigontwikkelingsprogramma heeft de evolutionaire groei van voorheen plaats moeten maken voor periodieke revolutionaire groei.

Dat betekent dat Nederlandse bedrijven, om mee te kunnen blijven concurreren in de complexe, *high-tech*, mondiale luchtvaartindustrie, zich moeten aansluiten bij grote internationale projecten. Alleen hierdoor zijn ze in staat eigen innovatieve technologieën of producten adequaat te vermarkten en om aan te haken bij andere internationale technologische ontwikkelingen.

Kopen van de plank met tegenorders als compensatie daarentegen, levert in vergelijking met actief mee-ontwikkelen veel minder innovatief rendement op.

Complementaire samenwerking

Wanneer we kijken naar het Nederlandse JSF-netwerk blijkt dat een paar veel voorkomende 'fouten' van netwerken binnen een politiek-militaire context zijn vermeden. Het *best value* principe bijvoorbeeld heeft voorkomen dat samenwerkingsverbanden te veel door de politiek werden afgedwongen. In plaats daarvan zijn bedrijven veel meer in staat geweest in de markt vrijelijk hun partners te kiezen.

Dit principe voorkomt dat het netwerk te intern gericht of gemakzuchtig wordt.

Een bijkomend voordeel is dat men hiermee in de praktijk invulling heeft kunnen geven aan het door RAND noodzakelijk geachte '*combining strengths by clustering and associations*'. Zo heeft de complementaire samenwerking binnen het Nederlandse netwerk geleid tot concurrerende en innovatieve producten op verschillende gebieden.

Verbeteringsmogelijkheden

De samenwerkingsvaardigheid van de kleinere bedrijven is voor verbetering

vatbaar. Juist in deze netwerkgeving is het noodzakelijk het 'netwerkspel' goed te spelen. Kennis over samenwerking bij de kleinere bedrijven is echter nog beperkt, waardoor het erop lijkt dat zij niet alle kansen benutten die het JSF-netwerk biedt. Ondersteuning van het MKB, zoals door het JST, helpt dit gebrek enigszins te compenseren.

Een tweede punt voor verbetering ligt op het relationele vlak en in het bijzonder op de samenwerking met de Amerikanen. Dit is een cruciale factor voor het hele Nederlandse JSF-netwerk. Door oprichting van het JST wordt deels tegemoet gekomen aan de verschillen in cultuur en werkwijze tussen Nederlandse en Amerikaanse bedrijven. Het managen van de cultuurcomponent blijft echter aandacht vragen.

'Lessons Learned'

Uit de vergelijking tussen het JSF-netwerk en het raamwerk voor netwerken valt een aantal specifieke *lessons learned* te trekken, die ook voor andere netwerken interessant kunnen zijn. Inzichten die kunnen bijdragen aan de vergroting van de effectiviteit van netwerken in het algemeen.

- Hoe eenduidiger het doel en de belangen van de partners in het netwerk, des te beter functioneert het. Bouw incentives in om de neuzen dezelfde kant op te krijgen.
- Zet een structuur op waarbij iedere organisatie op haar eigen gebied verantwoordelijk blijft, terwijl alleen het gezamenlijke belang een punt van overleg vormt. De spanning die door deze wederzijdse afhankelijkheid ontstaat, voorkomt dat het netwerk te intern gericht of gemakzuchtig wordt.
- Complementaire overlegorganen beperken de besturingslast van het netwerk. Een kleinschalige schakelfunctie tussen het uitvoerende en het strategische niveau voorkomt

'De JSF moet hét toestel worden voor de 21-ste eeuw...' (Foto US Air Force; collectie IMG/KL)

dat het topmanagement wordt overbelast met details en dat uitvoerende organisaties zich machteloos voelen staan in het krachten spel dat zich op strategisch niveau afspeelt.

- Partnerkeuze op basis van het *best value* principe levert betere en innovatievere samenwerking op dan partnerkeuze op basis van uitsluitend politieke overwegingen of samenwerking gebaseerd op het *low cost* principe. Vermijdt 'gedwongen winkelnering' zoveel mogelijk.

Wanneer binnen een bestaand netwerk partners zich gaan specialiseren op bepaalde competenties moet de verdeling van competenties plaatsvinden op basis van een open competitie, die erop gericht is de verantwoordelijkheid voor een bepaalde competentie bij de beste partner te beleggen.

- Elk van de organisaties moet zich ook intern goed organiseren om effectief in het netwerk te kunnen functioneren. Help partners daarbij, indien nodig.
- Verschillen in cultuur moeten worden onderkend en er moet gericht worden gewerkt aan manieren om deze te overbruggen. Onderschat de impact van cultuur niet.

Tot slot

Aangezien bestaand empirisch onderzoek uitwijst dat veertig tot zeventig procent van alle strategische allianties beneden de verwachtingen presteert, steekt het JSF-netwerk hier tot nu toe positief tegen af.²⁰

De gezamenlijke strijd is weliswaar nog niet gestreden, deelname van het Nederlandse bedrijfsleven aan de productie- en instandhoudingsfase van de JSF is immers nog niet zeker gesteld. Desondanks lijkt de opzet van het JSF-netwerk en de interactie tussen overheid, defensie en bedrijfsleven effectief, en kunnen toekomstige publiek-private samenwerkingsverbanden hier zeker lering uit trekken.

²⁰ Lorange, P. en J. Roos (1993), *Strategic Alliances; Formation, Implementation and Evolution*, Blackwell Publishers Inc., Malden, p. 18.

Majoor Sas en kolonel Oster

Twee vrienden tussen de fronten

B. Tigchelaar

Dit jaar is het eenenzestig jaar geleden dat Graf Schenk von Stauffenberg zijn aktetas met daarin een bom onder de kaartentafel van Adolf Hitler plaatste in het hoofdkwartier De Wolfsschanze in oost Pruisen. De aanslag op de Führer op 20 Juli 1944 mislukte en de staatsgreep die meteen had moeten beginnen in Berlijn werd in de kiem gesmoord. Hitler overleefde de aanslag licht gewond. Zijn wraak was verschrikkelijk. Iedereen die ook maar enigszins verdacht was, werd gearresteerd; zo ook generaal-majoor Hans Oster.

Wie Hans Oster werkelijk was en wat zijn werkelijke rol is geweest in het verzet tegen Hitler, daar zijn de Gestapo-onderzoekers pas maanden later door toeval achter gekomen. Bovendien hebben ze maar een deel kunnen achterhalen van wat hij allemaal heeft ondernomen om Hitler de voet dwars te zetten. Dat hij de belangrijkste inspirator is geweest, de grote organisator van het militaire verzet tegen Hitler, en dat al ver voor 1944, is zelfs voor velen in Duitsland onbekend.

In Nederland is de naam van Hans Oster bij sommigen een begrip omdat hij de 'geheimzinnige informant' was van de Nederlandse militaire attaché in Berlijn in 1939, majoor Bert Sas. Hij was de man die – via Sas – Nederland waarschuwde, telkens weer, voor de ophanden zijnde Duitse aanval. De eerste serieuze waarschuwing kwam begin november 1939. Twee

Minister-president dr. Jan Peter Balkenende heeft op 20 juli 2004 in Berlijn een toespraak gehouden ter gelegenheid van de herdenking van de aanslag op Hitler door Kolonel Graaf van Stauffenberg. Een van de slachtoffers van de kloppacht op de samenzweerders is Hans Oster, die in 1939-1940 de Nederlandse militair attaché in Berlijn gewaarschuwd had voor de naderende Duitse aanval op Nederland. Op verzoek van de redactie vatte Bert Tigchelaar, ruim 22 jaar correspondent in Duitsland voor krant, radio en nos-journaal, de belangrijkste bevindingen uit zijn boek *De gemiste kans. Staatsgreep tegen Hitler 1938. Officieren tussen moed en wanhoop* (Zwolle, 2004) samen. Bert Tigchelaar overleed, volkomen onverwacht, op 27 oktober 2004. Mw. E.H. Tigchelaar-van der Velden stemde desgevraagd zonder aarzelen in met de publicatie van dit artikel. De maand mei leek haar en ons zeer passend.

De hoofdredacteur

maanden eerder al had majoor Sas, geassisteerd door luitenant Dirk Klop, vanuit Berlijn nauwkeurig kunnen aangegeven wanneer en hoe Polen zou worden overvallen. Die informatie kwam toen ook van Hans Oster die toen nog kolonel was bij de Abwehr, de Duitse contraspionage afdeling van de Wehrmacht, geleid door admiraal Canaris.

Stauffenberg wordt elk jaar weer in herinnering geroepen in Duitsland. Begrijpelijk, maar de daad van Stauffenberg was een daad van vertwijfeling. De ondergang van nazi-Duitsland was allang begonnen. Voor de mannen van het eerste uur, voor de hoge militaire leiders die al in een vroeg stadium zich hebben verzet tegen Hitler, is veel minder aandacht.

Dat geldt in hoge mate voor Hans Oster. Eén van de oorzaken is wellicht

dat hij in de ogen van veel (niet alleen Duitse) militairen 'verraad' heeft gepleegd omdat hij het Westen waarschuwde wanneer en hoe Hitler zou gaan aanvallen, in Polen, Denemarken, Noorwegen, maar vooral ook in Frankrijk, België en het neutrale Nederland.

Een cruciale rol bij deze waarschuwingen en het 'verraad', speelde de Nederlandse militaire attaché in Berlijn, majoor Bert Sas, een man die – vanwege zijn vriendschap met de Duitse officier Hans Oster – over de beste en meest uitgebreide inlichtingen beschikte. Zelden heeft een militaire attaché zo grondig, zo nauwkeurig en zo tijdig gewaarschuwd. Zelden ook is iemand met zoveel ongelooft en tegenwerking bestraft door zijn superieuren. Door de informatie van Oster en Sas waren de regeringen in Den Haag, Londen, Brussel en Pa-

rijs, maar ook het Vaticaan, op de hoogte dat Hitler aanstuurde op een groot Europees conflict, op een wereldoorlog. De eerste concrete waarschuwingen werden al in 1938 doorgegeven waarbij vooral de Engelse regering dringend is gevraagd om steun. Hoge Duitse militairen, zoals stafchef Ludwig Beck, maar ook zijn opvolger Franz Halder hebben Hitler aan de kant willen zetten door middel van een staatsgreep, die – door Hans Oster – in alle details was voorbereid. De Tweede Wereldoorlog had wellicht voorkomen kunnen worden wanneer vooral Engeland op tijd zou hebben gereageerd op deze dringende verzoeken van de Duitse militaire oppositie, maar in 1938 was Engeland er meer aan gelegen om de zogenaamde ‘vrede’ te bewaren omdat het niet in staat was een oorlog te voeren tegen Duitsland. Ook Den Haag had sneller en slagvaardiger moeten reageren na de vele waarschuwingen en de exacte aanwijzingen en analyses van majoor Sas.

Eenenzestig jaar na de oorlog, dus achteraf, is het niet moeilijk om deze conclusie te trekken.

Wanneer je op zoek gaat naar de details, wanneer je wilt weten wat er nu precies is gebeurd en dat probeert te plaatsen in de tijd waarin het zich heeft afgespeeld, dan ontfaelt zich een geschiedenis van gemiste kansen, van blunders, van ongelooflijke naïviteit; een geschiedenis van moed en wanhoop en het maakt een einde aan de mythe dat er niet of nauwelijks verzet is geweest in Duitsland.

Het is het verhaal van het Duitse militaire verzet dat in de steek is gelaten door politici in het Westen, met name door Engelse politici, maar ook onze eigen bewindslieden in Den Haag spelen een kwalijke rol.

Ook de Nederlandse legerleiding kan niet worden vrijgepleit gezien de manier waarop is gereageerd op de inlichtingen vanuit Berlijn in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog.

Het begon in Münster

Hans Osters carrière als beroepsofficier is een typisch Duitse carrière die begon voor de Eerste Wereldoorlog. Het liefst was hij cavalerieofficier geworden omdat paardrijden zijn grote passie was, maar in de tijd van keizer Wilhelm II, omstreeks de eeuwwisseling was het nog gebruikelijk dat cavalerieofficieren hun eigen paarden meebrachten en ook de dure opleiding zelf betaalden. Zo kwam Hans Oster die in augustus 1887 werd geboren in Dresden, als zoon van een dominee, terecht bij de artillerie, waar toen ook de paarden nog een hoofdrol speelden.

De jonge officier Oster was een fanatieke ruiter die ook meedeed aan allerlei concoursen en wedstrijden. Bij één van deze gelegenheden brak hij, na een val met zijn paard, beide polsen en dat was de oorzaak dat hij pas enkele maanden na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de gelegen-

**Onderhandelingen over
de vredesovereenkomst
in Trianon Palace te
Versailles, 7 mei 1919**

(Collectie IMG/KL)

diepe indruk en zorgde ook voor grote onzekerheid.

Oster werd bevorderd tot majoor en overgeplaatst naar Münster. Bij de Staf van de Zesde Divisie was hij als

Ic ondermeer verantwoordelijk voor het verzamelen van inlichtingen in het gedemilitariseerde Rijnland. Hij speelde een coördinerende rol bij de jaarlijkse grote manoeuvres in het gebied rond Münster waarbij het ook zijn taak was om de buitenlandse waarnemers te begeleiden. Bij één van deze gelegenheden moet hij voor het eerst in contact zijn gekomen met zijn Nederlandse collega Bert Sas. Hun eerste ontmoeting dateert namelijk uit 1932 en dat was het laatste jaar dat Oster dienst deed in Münster.

heid kreeg om daadwerkelijk mee te vechten als jonge luitenant. De carrière aan het front ging snel, omdat Oster bij uitstek geschikt bleek te zijn om leiding te geven en niet bang was om risico's te nemen. Hij kreeg hoge onderscheidingen wegens dapperheid aan het front en werd ook bevorderd tot kapitein.

Osters prestaties waren opgefallen en hij werd uitgekozen voor de opleiding tot stafofficier, een opleiding die niet op de befaamde 'Kriegsakademie' in Berlijn plaats vond maar grotendeels aan het front.

Het einde van de Eerste Wereldoorlog, de vlucht van keizer Wilhelm II naar Nederland, de nederlaag en de revolutionaire gevechten in Duitsland die leidden tot de 'Republiek van Weimar' dat alles maakte op Oster

Hans Oster
(Collectie IMG/KL)

G.J. Sas (Collectie IMG/kl)

Sas was kapitein geplaatst bij de Generale Staf op het ministerie van Defensie in Den Haag in 1932. Hij had een typische Nederlandse carrière als beroepsofficier achter de rug. Geboren in Leeuwarden in augustus 1892 als tweede zoon in een officiersgezin. Bert Sas groeide op in de Friese hoofdstad en na zijn HBS-tijd stond al vrij snel vast dat hij net als zijn vader beroepsofficier wilde worden. In 1910 werd hij ingeschreven aan de

KMA als cadet en nog voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog ronde hij daar zijn opleiding af en werd in juli 1913 bevorderd tot tweede luitenant bij het 2e regiment Veld-Artillerie. Al snel na de Eerste Wereldoorlog, waaraan Nederland als neutraal land niet had meegedaan, werd Sas tewerk gesteld op het ministerie van Oorlog zoals dat toen nog heette. Vanaf 1923 volgde hij de opleiding aan de Hogere Krijgsschool tot

1926 en na een bevordering tot kapitein en een korte detachering bij het Veldleger kwam Sas al snel weer terecht op het ministerie in Den Haag.

De periode tussen de beide wereldoorlogen was voor Nederlandse beroepsofficieren geen rooskleurige tijd. Het beroep van officier stond niet in erg hoog aanzien en de bezuinigingen, tot het uiterste, dat is waar men zich mee bezig hield op het ministerie. Het beroepskader keek wel met belangstelling naar wat zich over de grenzen afspeelde en er werden ook wel lessen getrokken uit het verloop en vooral de afloop van de Eerste Wereldoorlog die een scala aan nieuwe wapens, verbindingstechnieken en nieuwe gevechtstactieken had laten zien. De ontwikkelingen op dit gebied stonden ook na de Eerste Wereldoorlog niet stil. De periode tussen de beide wereldoorlogen was niet veel meer dan een lange wapenstilstand.

In Nederland was dit besef niet aanwezig, mede omdat men in de veronderstelling verkeerde dat de gewapende neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog had gefunctioneerd. Vooral de politiek in Den Haag koesterde de illusie dat Nederland zijn neutraliteit had kunnen handhaven door zijn dienstplichtige troepen te mobiliseren. Niets was minder waar. De Duitse opmars in de Eerste Wereldoorlog ging niet door Nederland omdat de Duitse veldheren hieraan geen troepen wilden spenderen. Men liet Nederland bewust links liggen om zo snel door te kunnen stoten, dwars door België naar Frankrijk. Bij defensie maakte men zich wel zorgen, zeker na de enorme bezuinigingen en ook op de Hogere Krijgsschool werd met angst en beven gekeken naar de militaire ontwikkelingen vooral in Duitsland, waar inmiddels Adolf Hitler de macht had gegrepen.

De directeur van de Hogere Krijgsschool kolonel jhr J. Th. Alting van Geusau constateerde in 1935 al dat Nederland niet verdedigd kon worden wanneer Duitsland zou aanvallen. Nederland zou zich niet kunnen verdedi-

gen tegen een beperkte aanval en helemaal niet tegen een grote aanval waarbij de Duitsers Nederlands grondgebied zouden gebruiken als opmarsgebied en de beschikking zouden krijgen over de militaire en economische hulpmiddelen, de havens en vliegvelden. Uit een studie op de HKS was komen vast te staan dat de Duitsers met hun relatief klein maar beweeglijk en zeer paraat leger snel zouden kunnen handelen en dat Nederland met een nog te mobiliseren leger dat over onvoldoende uitrusting beschikte, niets zou kunnen doen om een Duitse opmars te stuiten.

Deze noodkreet bereikte ook de chef van de Generale Staf, generaal I.H. Reynders. Ook de lange lijst van aanbevelingen, zoals het aanschaffen van pantserwagens en antitankgeschut, en het permanent bewaken van bruggen over de grote rivieren en het in vreedetijd aanbrengen van explosieven aan de strategische belangrijke bruggen in het oosten en zuidoosten van ons land werd met instemming begroet door de militaire leiding in Den Haag maar, zoals later zal blijken, werd er niet of niet voldoende naar gehandeld.

Spionnen in Berlijn

Deze noodkreet vanuit de 'denktank' HKS in Den Haag werd op tijd afgegeven, een ernstige waarschuwing. Hitler was in 1935 zeker nog niet zover dat hij Europa onder de voet kon lopen. Voor geschoolde waarnemers was het geen geheim dat Duitsland op grote schaal de opgelegde beperkingen uit het Verdrag van Versailles aan zijn laars lapte. Dat er nieuwe legeronderdelen werden geformeerd, zoals een formidabele luchtmacht die in het geheim oefende in de Sovjet Unie en massaal tanks en kanonnen werden geproduceerd, bleef niet verborgen.

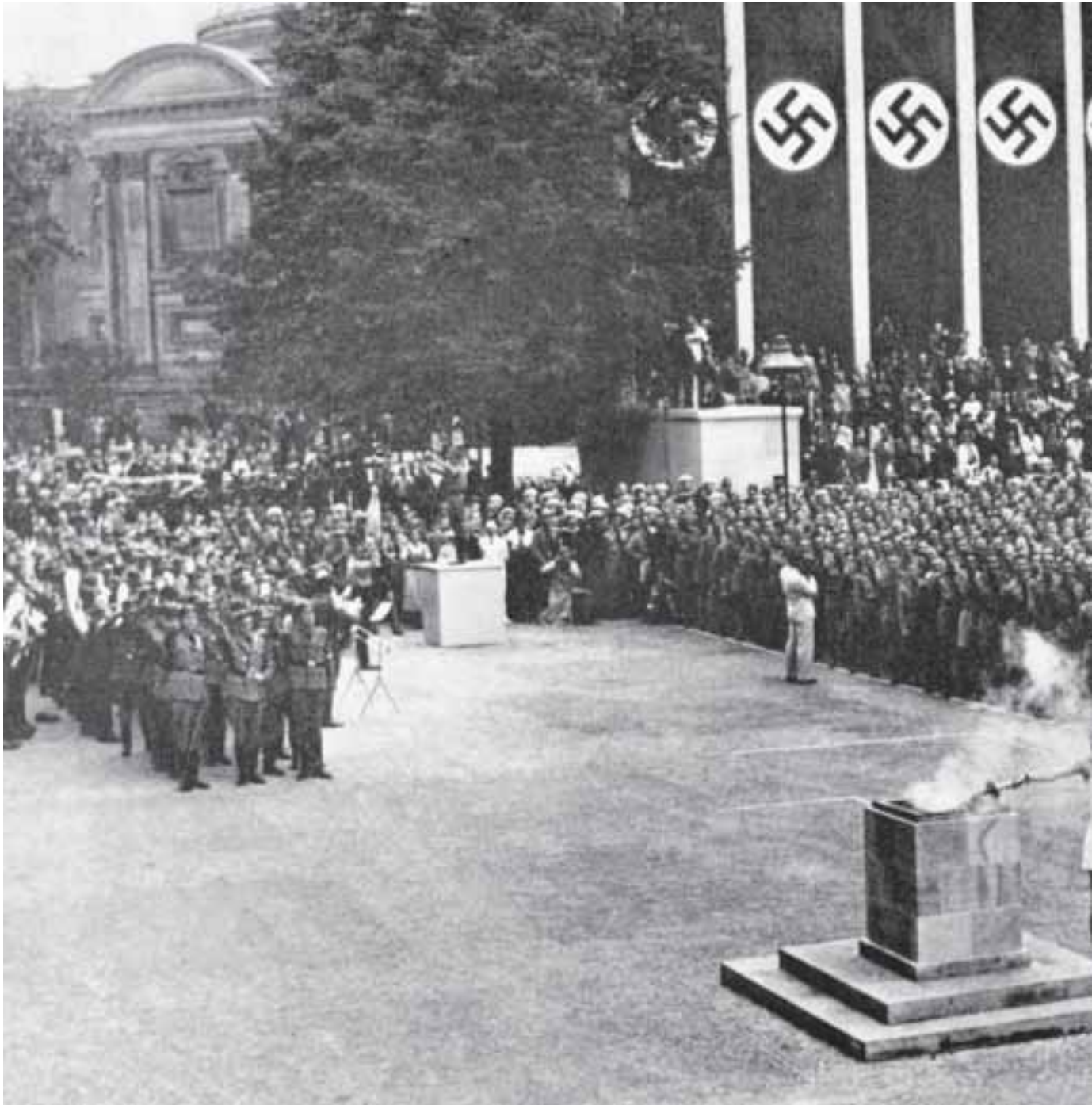
Bij de Nederlandse beroepsmilitairen bestond grote bewondering voor het goed getrainde en goed uitgeruste Duitse leger. Met name de tucht en

orde die heerste in het nieuwe Duitsland werd met een zeker ontzag te gadeslagen. De rechterhand van Sas, op het bureau in het ministerie in Den Haag, was luitenant M.R.H. Calmeyer. Deze noteerde in zijn dagboek: *'Ik herinner mij nog hoe ik op een zonnige voorjaarsdag van 1934 uit het ministerie kwam en de N.S. Jeugdstorm zag (de jeugdbeweging van de NSB), met de oranje kleur verwerkt in de uniform. Ik vond het een verademing na de straatbeheersing door de Rode Valken (de socialis-tische jeugdbeweging) van de SDAP.'*

Calmeyer is niet toegetreden tot de NSB, maar toen hij later in 1937 in Berlijn de Kriegsakademie bezocht, midden in nazi-Duitsland en ook persoonlijk de effecten van de Rijkskristalnacht zag en de bezetting van Oostenrijk meemaakte, heeft hij daar zijn verbazing over uitgesproken maar het noopte hem niet om de opleiding af te breken. Tijdens de opleiding in Berlijn leidde hij zelfs een oefening op een Nederlandse stafkaart waarbij het ging om een aanval op Nederland, een snelle doorstoot in de richting Eindhoven-Geldrop naar de Vesting Holland.

M.R.H. Calmeyer (Collectie IMG/KI)

De Duitse legerleiding bestond overwegend nog uit officieren die misschien wel nazi-sympathieën hadden, maar toch in eerste instantie apolitieke beroepsofficieren waren die qua opvattingen nog zeer hechtten aan tradities, aan oude normen en waarden. Alleen bij de luchtmacht, een betrek-

kelijk nieuw wapen met veel jonge officieren was het officierskorps overwegend nazi-gezind. De nazi's en Hitler waren in de ogen van de oude officierselite in Duitsland alleen een uitstekend middel om het doel te bereiken, namelijk weer een goed geëfende, goed uitgeruste, moderne

'Wehrmacht' op de been te krijgen. Tezijnertijd zou men zich wel weten te ontdoen van deze korporaal.

Kapitein Sas werd in maart 1936 gedetacheerd in Berlijn, dat wil zeggen hij werd officieel benoemd tot militair attaché maar zijn hoofdtak bestond

**Openingsceremonie
van de Olympische Spelen
in Berlijn, 1936**

(Collectie IMG/KI)

Sas maakte van de gelegenheid gebruik om zijn oude contacten te laten herleven en één van de eersten die hij opzocht was Hans Oster. Deze was inmiddels opgeklommen tot tweede man bij de Abwehr die onder leiding stond van admiraal Wilhelm Canaris.

Bij de Olympische Spelen had Oster tot taak om de militaire attachés te begeleiden en in de gaten te houden. Samen met hun gezinnen bezochten Sas en Oster vrijwel alle paardensportevenementen tijdens de Spelen en de twee mannen bleken elkaar bijzonder te liggen. Die zomer groeide de hernieuwde kennismaking uit tot een hechte vriendschap waarbij vooral Hans Oster zijn Nederlandse vriend deelgenoot maakte van zijn toenemende haat tegen Hitler en zijn trawanten. Hans Oster nam geen blad voor de mond tegenover zijn boezemvriend Sas die hij volkomen vertrouwde. Met deze informatie uit eerste hand kon Sas zich al snel een beter oordeel vormen over de ware gang van zaken in nazi-Duitsland.

Oster die al in zijn tijd in Münster als inlichtingsofficier het één en ander te weten was gekomen over de nazi-methoden had inmiddels een grondige afkeer tegen de nieuwe machthebbers ontwikkeld omdat ze alle traditionele Duitse waarden, zoals recht, eer en fatsoen, aan hun laars laptten. Er was zeker nog geen sprake van een verzet bij Duitse officieren in 1936, met verzet waren ze niet opgegroeid, in tegendeel, discipline, gehoorzaamheid en loyaliteit dat waren de deugden die telden, zeker voor Duitse militairen. Sas keerde in 1937, na deze eerste detachering in Berlijn terug naar Den Haag.

in het begeleiden van de Nederlandse hippische ploeg bij de Olympische Spelen. Heel Berlijn was die zomer van 1936 één grote parade met veel hakenkruisvlaggen. De nazi-propaganda gebruikte de Spelen om de rest van de wereld een rad voor ogen te draaien en dat lukte ook uitstekend.

De mislukte staatsgreep

Al snel na de Olympische Spelen verschenen in Duitsland weer de bordjes 'voor Joden verboden'. Tijdens de propagandashow van de Spelen waren deze tijdelijk weggehaald vanwege de vele buitenlandse gasten. Het ware gezicht van de nazi-dictatuur werd steeds duidelijker zichtbaar en ook maakte Hitler er niet langer een geheim van dat hij uit was op gebiedsverovering. Het Duitse volk moest 'Lebensraum' krijgen.

Bij de Duitse Generale Staf, waar generaal Ludwig Beck de leiding had, werd geschokt gereageerd toen Adolf Hitler op 5 november 1937 de legerleiding schetste hoe hij voor meer 'Lebensraum' wilde gaan zorgen, namelijk door Oostenrijk te annexeren en daarna Tsjechoslowakije in één klap te bezetten. Dan zou hij zijn handen vrij hebben voor verdere veroveringen. De hoogste generaals durfden niet te protesteren, het enige dat voorzichtig werd geopperd is dat de Duitse strijdkrachten nog niet klaar waren voor een oorlog.

De stafchef, generaal Beck die aanvankelijk nog heeft geloofd dat met Hitler kon worden samengewerkt en die betoogde dat revolutie en muiterij begrippen waren die in het woordenboek van een Duitse officier niet voorkwamen, kwam er al snel achter dat Hitler hoe dan ook een oorlog wilde. Voor veel Duitse beroepsofficieren werd pas duidelijk hoe perfide de nazi-leiders waren toen Adolf Hitler zichzelf benoemde tot opperbevelhebber over alle strijdkrachten en zijn generaals inpeperde dat zij alleen uit te voeren hadden wat hij, als opperste veldheer, hen zou bevelen. Toen was overduidelijk dat de partij, de nazi's dus, de strijdkrachten zouden gebruiken vooral voor politieke doeleinden.

Voor stafchef Ludwig Beck, maar ook voor zowel majoor Hans Oster als admiraal Wilhelm Canaris en vele anderen, betekende dit het begin van het verzet. Generaal Beck werd de leider en Hans Oster de organisator van de

militaire oppositie tegen Hitler. *‘Bijzondere tijden vragen om bijzondere maatregelen’* zo formuleerde generaal Beck in 1938 zijn ommekeer nadat hij tevergeefs had geprobeerd om Hitler af te brengen van zijn veroveringsplannen.

Beck moest vanwege zijn felle kritiek in augustus 1938 ontslag nemen maar bleef een grote rol spelen op de achtergrond. Vanaf dat moment werden systematisch plannen ontwikkeld om Hitler door middel van een staatsgreep uit de weg te ruimen. De spil

waar alles om draaide werd Hans Oster. Hij beschikte over onnoemlijk veel contacten en bouwde een groot netwerk op van gelijkgezinden, zelfs bij de Gestapo, bij justitie, op het ministerie van buitenlandse zaken en natuurlijk vooral bij het ‘Opperkommando der Wehrmacht’ (OKW).

In de late zomer van 1938 toen Oostenrijk al was bezet en Tsjechoslowakije aan de beurt was om te worden veroverd, begonnen ook de plannen voor een staatsgreep vaste vorm aan te nemen. Bovendien werden door

Oster en Beck vertrouwenspersonen naar Engeland gestuurd om de Britse regering op de hoogte te brengen van de plande staatsgreep. De dringende boodschap aan de Engelse regeringsleider, sir Neville Chamberlain, was om vooral niet toe te geven aan de eisen van Hitler. Wanneer Engeland zich publiekelijk hard zou opstellen en niet langer de ‘appeasement-politiek’ zou volgen dan garandeerde de Duitse oppositie dat ze Hitler aan de kant zou zetten. Terwijl de Britse regering in het geheim allang besloten had om Tsjechoslowakije zonder slag of stoot op te geven, hoopten Oster en Beck nog steeds op steun in de rug vanuit Engeland. De crisis spitste zich toe rond 27 september 1938 toen Hitler demonstratief langs de Britse ambassade midden in Berlijn, gepantserde kolonnes voorbij liet denderen en in het geheim de bevelen al gegeven waren om de bezetting van het Sudetenland te beginnen op 30 september 1938.

Kort daarvoor waren de samenzweerders voor het laatst bijeen geweest in het huis van Hans Oster in de Bayerische Straße. Alle voorbereidingen waren getroffen voor de staatsgreep. De 23e infanteriedivisie in Potsdam, onder generaal-majoor Graf von Brockdorff-Ahlefeldt stond klaar om op te rukken naar het regeringscentrum van Berlijn. Generaal Erwin von Witzleben, de bevelhebber in het militaire district III (Berlijn) had de verantwoordelijkheid op zich genomen om Hitler officieel gevangen te nemen. Een speciale commando-eenheid van ongeveer zestig zwaar bewapende vrijwilligers wachtte in de buurt van de Wilhelmstrasse op het bevel van Von Witzleben om de Rijkskanselarij van Hitler te bestormen.

Zonder dat de anderen het wisten had Oster met de aanvoerder van deze stoottroep (majoor Wilhelm Heinz) afgesproken dat Hitler bij een geprovoceerd vuurgevecht moest worden gedood. Ook alle partijcentrales, het Gestapo-hoofdkwartier, de radiozenders en ss-kazernes bij Berlijn moesten in één klap worden uitgeschakeld

Intocht Duitse militairen in Wenen na de Anschluss van Oostenrijk, 12 maart 1938 (Collectie IMG/KI)

en een militaire overgangsregering zou voorlopig de macht overnemen. Op het allerlaatste moment werd nog een actuele plattegrond van de Rijkskanselarij uitgedeeld en de laatste gegevens over het daadwerkelijke aantal SS-bewakers doorgegeven.

Maar het bevel om tot de bestorming over te gaan bleef uit, tot grote teleurstelling en woede van de mannen die klaar stonden om tot het uiterste te gaan. Ook de 23e infanteriedivisie bleef in de kazerne want op het moment dat Oster en de zijnen hadden willen toeslaan ging de telefoon bij het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken en werd snel duidelijk dat Hitler en de Britse premier Chamberlain alsnog wilden onderhandelen over Tsjechoslowakije, na bemiddeling van de Italiaanse dictator Mussolini. Sommige samenzweerders wilden de coup alsnog doorzetten, maar nu Hitler opnieuw zonder bloedvergieten en zonder oorlog te voeren zijn zin kreeg was het moment voor een geslaagde staatsgreep voorbij. Hitler vertrok nog dezelfde dag, 28 september, met een speciale trein naar München

Sas terug in Berlijn

Verslagenheid, diepe teleurstelling en woede over het slappe Britse optreden waren de overheersende gevoelens bij de samenzweerders die uit angst voor ontdekking de plannen in allerijl hebben verbrand. In Den Haag werd nu ook nauwgezet gekeken naar de ontwikkelingen in Duitsland en men was niet gerust op de woorden van Chamberlain, *'Peace for our time.'* Er bestond nu dringend behoefte aan een militaire attaché in Berlijn die goed was ingevoerd.

Zo keerde in april 1939, inmiddels majoor, Sas terug naar Berlijn waar hij als eerste zijn goede vriend Oster opzocht. De twee mannen hadden elkaar veel te vertellen en Oster bracht Sas op de hoogte van de mislukte staatsgreep maar ook van de nieuwe plannen die werden voorbereid. Sas

Duitse troepen bij Warschau, 1939 (Collectie IMG/KL)

maakte ook afspraken met zijn collega Calmeyer die nog steeds de cursus volgde aan de Kriegsakademie. Samen bezochten ze als eregasten de grote militaire parade ter gelegenheid van Hitlers verjaardag.

Sas zag er veel nieuwe wapens en voor het eerst waarschuwde hij Den Haag ook voor een nieuw Duits legeronderdeel, de 'Fallschirmjäger', die nog niet eerder in het openbaar te zien waren geweest. Als artillerist vielen Sas ook meteen de nieuwe kanonnen op en zijn eerste grote rapport aan Den Haag zat vol met informatie over de nieuwe bewapeningen de indrukwekkende hoeveelheid tanks en pantservoertuigen. Met nadruk wees hij op de parachutisten die, zoals Calmeyer hem had verteld, volgens de theorie op de Kriegsakademie, achter de linies zouden opereren in kleine eenheden. Aan grote luchtlandings-troepen werd toen nog niet gedacht.

Sas had zijn handen vol als attaché in Berlijn en hij vroeg daarom assistentie en die kwam in de persoon van luitenant Dirk Klop. In Den Haag werd schamper gedaan over dit verzoek – 'zou die tweede man wel een dagtaak hebben', maar die had hij zeker. Dankzij de uitstekend contacten van

Sas, die niet alleen afging op de informatie van zijn boezemvriend Oster, maar die ook zelf zijn ogen en oren goed de kost gaf, kon hij al snel constateren dat Polen het volgende slachtoffer zou worden van Hitlers agressie.

In de hete zomer van 1939, eind juni, kon Sas Den Haag al meedelen dat waarschijnlijk begin september de aanval op Polen zou beginnen. In Den Haag werd er niet al te veel waarde gehecht aan de alarmerende berichten van Sas. Over de parachutisten, de Fallschirmjäger, kreeg hij te horen dat ze in Nederland die wel met hooivorken zouden opvangen. Met grote stelligheid kon Sas op 5 augustus naar Den Haag seinen dat de oorlog tegen Polen nu aanstaande was. Toen ontstond wel enige ongerustheid in Nederland, in elk geval bij koningin Wilhelmina die erop aandrong te mobiliseren. Op 27 augustus kon Sas het exacte aantal Duitse divisies (60) doorgegeven dat klaar stond om Polen binnen te trekken. Ook maakte hij melding van speciale Duitse eenheden die in Poolse uniformen achter de linies zouden opereren en bruggen en verkeersknooppunten zouden bezetten. Op 31 augustus telefoneerde hij nog eens met GS III, met overste

J. van de Plassche, maar die reageerde nauwelijks.

Precies om 00.10 op 1 september 1939 stuurde Sas vanuit Berlijn het bericht dat de oorlog zojuist was begonnen. Hij was ook één van de eerste Nederlanders die met eigen ogen de verwoestingen heeft kunnen zien in Polen want niet lang na de Poolse nederlaag werden de militaire attachés door de Duitse overwinnaars uitgenodigd om een kijkje te komen nemen op het slagveld voor Warschau. Sas omschreef het later als een propagandastunt. Naar aanleiding van zijn bezoek aan het Poolse front kon hij -tussentijds in Nederland- aanwijzingen geven (in de Peelstelling) waarmee bij een Duitse aanval rekening gehouden moest worden.

De Poolse veldtocht en zijn eigen waarnemingen waren voor Sas ook aanleiding om een uitgebreide analyse te maken van de militaire situatie en de bedreiging voor Nederland in september 1939. Hij constateerde dat de Duitse troepen werden gereorganiseerd en dat die zo werden opgesteld dat de volgende aanval alleen tegen het Westen gericht zou kunnen zijn. De Duitse troepen zouden dit keer de kortste weg nemen en dwars door Nederland oprukken richting Frankrijk en de Noordzeekust.

Deze grondige en alarmerende analyse werd niet gedeeld door het hoofdkwartier in Nederland en ook niet door de Nederlandse politiek. Minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens bleef tegen beter weten in vasthouden aan een strikte neutraliteitspolitiek en elke voorbereiding voor een gecoördineerde verdediging samen met Engeland, Frankrijk en België, werd officieel verboden om Hitler geen argument in handen te geven als zou Nederland niet strikt neutraal zijn.

Ook Hans Oster deelde de sombere visie van zijn vriend Sas – dat ook Nederland zou worden aangevallen – op dat moment nog niet. Deze twee hebben de analyse van Sas uitvoerig

**Bijeenkomst van de Generale Staf,
Lange Voorhout 7, Den Haag,
augustus 1939.**
**V.l.n.r. kol N.T. Carstens,
kol H.H. Thoden van Velzen,
maj ir. J. Govers,
gen-maj tit. b.d. J.W. van Oosrhot,
gen I.H. Reynders en maj G.J. Sas**
(Collectie IMG/KL)

besproken en in die maand, september 1939, hebben ze het ook gehad over de dringende noodzaak om Hitler uit de weg te ruimen om zo een wereldoorlog te voorkomen. Sas werd zelfs door Oster gevraagd om mee te doen aan een staatsgreep tegen Hitler en negen andere nazi-leiders, maar hij kon daar als officier van een neutrale staat natuurlijk niet op ingaan. In zijn vrijwel dagelijkse rapportage aan Den Haag heeft Sas dit verzoek zelfs gemeld maar het gevolg was dat hij steeds minder werd geloofd. In Den Haag, bij de Generale Staf begon de mening post te vatten dat Sas het slachtoffer was van een Duits spelletje waarbij hij gebruikt werd om valse informatie te laten uitlekken om verarring te stichten.

November 1939

Op 8 oktober wist Oster het nog niet zeker of ook Nederland betrokken zou worden bij de aanval op het Westen, maar op 20 oktober moest hij toegeven dat Sas gelijk had in zijn analyse: *‘Mein lieber Freund, du hast recht gehabt, jetzt ist auch Holland an der Reihe.’* Het werd de hoogste tijd voor Sas om nu zelf naar Nederland te gaan om de legertop en de regering in Den Haag te waarschuwen. Beide officieren, Oster en Sas waren er zich van bewust dat ze gevaarlijk spel speelden. Oster pleegde technisch gezien landverraad en hij realiseerde

zich dat ook; *‘natuurlijk kun je zeggen dat ik nu een landverrader ben, maar dat ben ik niet. Ik ben een betere Duitser dan al die anderen die achter Hitler aanlopen. Het is mijn plicht en ook mijn opzet om Duitsland en daarmee de wereld van deze pest te bevrijden.’* Zo heeft hij het letterlijk geformuleerd tegenover Sas vlak voordat deze naar Den Haag vertrok om te waarschuwen.

In Den Haag werd Sas uiterst koel ontvangen door generaal Reynders. Een paar weken eerder had Sas nog complimenten gekregen omdat hij over de aanval op Polen nauwkeurig had gerapporteerd, maar het klimaat is veranderd. Generaal Reynders was nu allerm minst te spreken over Sas

omdat deze zijn berichten en waarschuwingen ook door had gegeven aan de minister van defensie en aan buitenlandse zaken. Opperbevelhebber Reynders had Sas uitgefoeterd en geroepen: *'Ik wil verdomme dat je alleen met mij praat en niet met de ministers.'*

En hoe sterk hij de wind tegen had in Den Haag kreeg hij even later te horen toen hij bij zijn collega's troost wilde zoeken. Kapitein H.J. Kruls, de adjudant van de minister van defensie wond er geen doekjes om en liet Sas enkele bewerkte rapporten lezen waarin Sas volkomen belachelijk werd gemaakt. Ook kreeg hij te horen dat de gepensioneerde generaal Gijsberti Hodenpijl in Duitsland bezig

was geweest om de berichten van Sas na te trekken. Het oordeel van Hodenpijl over het werk van Sas was vernietigend, overdreven paniekberichten waaraan geen enkele waarde diende te worden toegekend.

Woedend verliet Sas Den Haag en keerde met de nachttrein van de zesde op zevende november terug naar Berlijn. Daar lag een dringende boodschap van Oster die hem even later in alle haast vertelde dat de aanval op het Westen was vastgesteld op 12 november. Sas nam opnieuw de nachttrein, nu weer naar Den Haag en de volgende morgen, 8 november, werd hij niet alleen ontvangen door opperbevelhebber Reynders maar door een soort kleine ministerraad; minister

Dijxhoorn van defensie, Van Kleffens van buitenlandse zaken en minister-president De Geer. Enigszins opgewonden deed hij verslag van zijn bevindingen en Sas bezwoer het gezelschap – hij stak twee vinger in de lucht – dat de aanval op Nederland op 12 november zou beginnen. Hij kon zijn hand in het vuur steken voor zijn informant wiens naam hij natuurlijk niet kon noemen. Maar de aanwezigen waren niet onder de indruk, in tegendeel, ze lieten Sas weten dat ze geen woord geloofden van zijn verhaal, en dat terwijl uit Engelse bronnen dezelfde waarschuwing was gekomen en de kleine ministerraad, zonder premier De Geer, al op 5 november, samen met koningin Wilhelmina, overleg had gehad over de situatie.

De achtste november barstte de bom in Bürgerbräukeller in München, de eerste mislukte bomaanslag op Adolf Hitler, een dag later viel het eerste Nederlandse slachtoffer van de Tweede Wereldoorlog en dat was luitenant Dirk Klop, de assistent van Sas uit Berlijn. Klop was eind september teruggeroepen naar Nederland en deed nu dienst bij GS III. Hij moest een oogje in het zeil houden bij een geheime dienst operatie van de Britten.

Twee Engelse agenten hadden contact met hoge Duitse militairen die – zo werd gezegd – een staatsgreep tegen Hitler wilden plegen. De besprekingen vonden plaats in de Achterhoek en later in Venlo. Het was een uitgekend plan van de Duitse ‘Sicherheidsdienst’ (SD) om de twee Britten in de val te lokken. Hoe dicht ze bij de waarheid waren door een complot tegen Hitler te verzinnen om daarmee de Engelsen te lijmen wist de SD toen niet. Op 9 november, op klaarlichte dag lukte het een overvalcommando van SD-ers en SS-ers in burger, om de twee Britse agenten over de grens bij Venlo te ontvoeren. Dit gebeurde na een schietpartij, waarbij de Nederlandse waarnemer, luitenant Klop ernstig gewond raakte en korte tijd later overleed, op weg naar Düsseldorf.

Officieel wist niemand van de Nederlandse betrokkenheid bij deze operatie, alleen generaal van Oorschot van GS III was op de hoogte. Sas hoorde een dag later over het incident in Venlo en over de betrokkenheid van luitenant Klop. Hij wilde uitzoeken wat er precies was gebeurd en wat de Duitsers te weten zouden zijn gekomen, ook om de samenzweerders in Berlijn te kunnen waarschuwen maar hij kreeg strikte orders om zich niet met het Venlo-incident te bemoeien.

De gebeurtenissen in München en Venlo zorgden er wel voor dat Sas, die toch al ten einde raad was omdat niemand hem serieus nam, drastische stappen ondernam om alsnog gehoor te krijgen. Hij klopte aan bij zijn vroegere baas, oud-minister van de-

fensie Hendrik Colijn, in wie hij veel vertrouwen had en deed nogmaals uitvoerig uit de doeken dat er een Duitse aanval op komst was. Maar ook Colijn geloofde hem niet en liet dat ook duidelijk weten. Daarna bestond er nog maar één mogelijkheid voor Sas en dat was de stap naar het Paleis Noordeinde.

Hoogst persoonlijk wilde hij koningin Wilhelmina op de hoogte brengen van het dreigende gevaar maar in het Paleis was men al op de hoogte van de komst van majoor Sas. Hij kreeg geen toegang tot de koningin omdat generaal Reynders kort tevoren had opgebeld naar het paleis. Hij had uitdrukkelijk verboden om Sas toe te laten tot de koningin omdat de paniekverhalen van Sas de koningin alleen maar zenuwachtig zouden maken.

Zwaar teleurgesteld, gedepimeerd en vol woede keerde Sas 13 november terug naar Berlijn omdat hij in Den Haag niets meer kon uitrichten. De Duitse aanval aangekondigd voor de 12de was uitgebleven en zijn geloofwaardigheid was tot het nulpunt gedaald.

In december kreeg Sas niet alleen een nieuwe datum te horen, maar ook details over de manier waarop de aanval op Nederland zou plaats vinden. De Duitse inlichtingendienst had de Nederlandse stellingen en verdedigingswerken, de waterlinie en de rivierovergangen volledig in kaart gebracht en de conclusie was dat het ‘Kinderspiel’ zou zijn om hier doorheen te breken.

Ook hoorde Sas dat er gebruik gemaakt zou worden van Duitse soldaten in Nederlandse uniformen en van parachutisten. Ondanks zijn deprimeerde ervaring seinde hij deze gegevens plichtsgetrouw naar Den Haag. De kerstdagen bracht hij in Nederland door en hoorde daar dat hij door generaal Reynders zou worden teruggeroepen uit Berlijn. Zelf had Sas toen al een ontslagbrief – gericht aan koningin Wilhelmina – geformuleerd want hij ‘had het op zijn fatsoen getrokken’ wat er allemaal was gebeurd en wilde een andere functie.

In januari volgde een tweede grote waarschuwing voor een offensief in het westen. Dit keer was het niet Oster of Sas die waarschuwden maar hielp het toeval een handje. Twee Duitse majoors die de avond te voren behoorlijk waren doorgezakt, op weg naar een stafbespreking bij Keulen, moesten een noodlanding maken en met een aktetas vol kaarten en aanvalsplannen landden ze in België, in Maas-Mechelen, vlak bij Maastricht. Er bestond een goed contact tussen de Nederlandse en Belgische Inlichtingendiensten en zo hoorde generaal Reynders al heel snel van deze plannen. Maar hij geloofde absoluut niet dat dit de echte aanvalsplannen waren. Het was opnieuw een truc van de Duitsers om de tegenstanders op een dwaalspoor te brengen. Ook de bevestiging die Sas even later vanuit Berlijn doorseinde dat het inderdaad de echte plannen betrof, maakte geen indruk.

Toch wilde Den Haag wel weten waar Sas zijn informatie vandaan haalde. Het hoofd buitenland van GS III, Jan van de Plassche ging zelf op onderzoek uit en zonder Sas in te lichten ging hij naar Berlijn om daar te praten met de Duitse collega’s. Hij had een bespreking met admiraal Canaris en wellicht heeft hij ook Oster ontmoet, maar hij is er niet achter gekomen wie de ‘goede bron’ van Sas was. Ook minister van buitenlandse zaken Van Kleffens wilde meer weten en had al in november, ter controle van de berichten van Sas, een ambtenaar naar Berlijn gestuurd, mr. J. Visser die met Göring zou hebben moeten spreken maar die had uiteraard geen tijd. Wel kwam deze terug met de geruststellende mededeling, die hij oppikte in de trein, dat er niets aan de hand was. In Nederland was inmiddels generaal Reynders vervangen door generaal Winkelman als opperbevelhebber en die was ook nieuwsgierig naar de bron van Sas. Tijdens een lunch in Wassenaar kwam het tot een harde confrontatie, toen hij Winkelman vertelde over zijn ‘informant’, een hooggeplaatste Duitse officier die fel anti-Hitler was. *‘Ik weet niet wie je*

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP

OPGERICHT 6 MEI 1865

ALGEMENE LEDENVERGADERING 23 MEI 2005

Op 23 mei 2005 zal de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering van de KVBK plaatsvinden. De vergadering vindt plaats aansluitend op de lezing van Generaal-majoor C.G.J. Hilderink op de KMA. De vergadering is opengesteld voor alle leden van de KVBK.

Locatie: Breda, KMA

Aanvang: Aansluitend op lezing Gen-Maj C.G.J. Hilderink

AGENDA:

- Opening
- Mededelingen voorzitter
- Bestuurswisselingen
- Jaarverslag 2004
- Financieel jaarverslag 2004
- Verslag kas controle commissie
- Begroting 2005
- Promotieactiviteiten
- Activiteiten programma 2005
- Rondvraag
- Sluiting

SAMENSTELLING BESTUUR

Sinds de vorige Algemene Ledenvergadering is het bestuur van de KVBK aan wijzigingen onderhevig geweest

De huidige samenstelling is als volgt:

Voorzitter	Generaal-majoor Klu F.H. Meulman
Vice-voorzitter	Generaal-majoor drs. A.G.D. van Osch
Penningmeester	Reserve-kolonel M.P. Dekker
Secretaris	Luitenant-kolonel Klu E.M. Weijers
Public Relations	mevrouw drs. T.H.L. van de Wetering
Hoofdredacteur Militaire Spectator	Brigade-generaal b.d. prof. J.M.J. Bosch

Overige bestuursleden:

Brigade-generaal K.A. Gijsbers
Kolonel Klu T.H.W. ten Haaf
Mr. H.P.P.M. Horbach
Luitenant-kolonel drs. J.A.J. Leijtens
KTZ drs. H.M.H. Satijn
Drs. A.P. Venema

JAARVERSLAG SECRETARIS 2004

In meerdere opzichten was 2004 voor de KVBK een bewogen jaar. Hoewel het aantal bijeenkomsten beperkt bleef, slaagde de Vereniging er dit jaar opnieuw in haar leden een divers en aantrekkelijk activiteiten-aanbod te presenteren. Evidente hoogtepunten waren de toespraak van minister van Defensie Kamp en de inmiddels traditionele Battlefield-tour. Minister H.G.J. Kamp schetste op 1 maart in een overvol Nieuwspoor zijn visie op een kleinere, hoogwaardige krijgsmacht. Een druk bezochte en hoog gewaardeerde bijeenkomst. Tijdens de Battlefield-tour, ook dit jaar weer georganiseerd door luitenant-kolonel I.M. de Jong, werd aan de hand van een deskundige inleider van het Instituut Militaire Geschiedenis, luitenant-kolonel drs. W.J. Hagemeyer, op 17 september het spoor van Operatie Market-Garden door Zuidoost Brabant gevolgd.

Ook de bijeenkomst met luitenant-kolonel R.H. van Harskamp, die zijn ervaringen als battlegroupcommandant tijdens SFIR 3 uiteenzette, en de lezing van Professor T.R. Mockaitis, die counterinsurgency-operaties in Maleisië en Vietnam vergeleek met de operaties in Irak, konden op een aandachtig gehoor rekenen.

In 2004 moest de KVBK afscheid nemen van drie van haar ereleden: op 13 augustus overleden J.J.M. Nijman en generaal-majoor b.d. E.R. d'Engelbronner. De heer Nijman vervulde meer dan twintig jaar op meer dan voortreffelijke wijze de functie van ledenadministrateur. Hij werd in mei 1997 erelid. Generaal d'Engelbronner was voorzitter van de KVBK van 1967 tot 1972. Hij werd wegens zijn uitzonderlijke verdiensten in juni 1972 tot erelid benoemd. Op 1 december 2004 overleed Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard der Nederlanden. Ons respect en onze dankbaarheid gelden met name zijn grote verdiensten voor de krijgsmacht en zijn betrokkenheid bij onze vereniging, waarvan hij in 1965 het erelidmaatschap aanvaardde. Het bestuur heeft namens de leden van de KVBK haar medeleven betuigd.

In het najaar verscheen bij Kluwer een standaardwerk over de krijgsmacht: *Krijgsmacht, studies over de organisatie en het optreden*. De Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Leiden en de KVBK vonden elkaar bij de inhoudelijke vormgeving van de bundel. Een groot aantal auteurs leverde een bijdrage aan dit boek, dat werd samengesteld door een redactie bestaande uit prof. dr. mr. E.R. Muller en drie KVBK-bestuursleden: luitenant-generaal D. Starink, brigade-generaal prof. J.M.J. Bosch en luitenant-kolonel De Jong.

Luitenant-kolonel I.M. de Jong ontvangt van generaal-majoor F.H. Meulman de Militaire Spectator Oorkonde (Foto: Van Heijkoop, Den Haag)

Op 24 november reikte de voorzitter de cadettenprijs voor de beste scriptie 'Opleiding Lang Model' KMA 2004 uit aan tweede luitenant van de Koninklijke Luchtmacht P.G. de Werd voor zijn scriptie getiteld: 'Strijd om het water'.

De Militaire Spectator, het Nederlandse militair-wetenschappelijk tijdschrift dat onder auspiciën van de KVBK wordt uitgegeven, maakte in 2004 in meerdere opzichten een metamorfose door. Het blad veranderde in de loop van het jaar haar lay-out en ontwikkelde zich daarmee verder tot een modern, toegankelijk periodiek. Ook de redactie kende een aantal veranderingen. Zo werd door het aantrekken van majoor der mariniers A.W.E. drs. Wagemaker MA de lang gekoesterde wens van een 'parse redactie' een feit en werd een aantal redactieleden afgelost. Commodore J.S. Willemse werd opgevolgd door commodore drs. G.M. Bergsma. Luitenant-kolonel van de Koninklijke Marechaussee mr. M.Th.J. Messerschmidt werd opgevolgd door luitenant-kolonel drs. J.A.J. Leijtens van hetzelfde Wapen. De hoofdredacteur van de Militaire Spectator, brigade-generaal prof. Bosch werd na de afscheidsrede die hij bij zijn vertrek als hoogleraar aan de Koninklijke Militaire Academie uitsprak, door de voorzitter van de KVBK geëerd met de uitreiking van het Ereteken van Verdienste in zilver, toegekend door de minister van Defensie. Ook één van de redacteurs werd onderscheiden: op 11 september werd de BLS-legpenning in goud uitgereikt aan drs. P.H. Kamphuis.

Er vond in het bestuur een aantal mutaties plaats. Bestuursvoorzitter luitenant-generaal D. Starink werd afgelost door generaal-majoor F.H. Meulman en brigade-generaal H. van Lent werd als vice-voorzitter opgevolgd door generaal-majoor drs. A.G.D. van Osch.

Luitenant-kolonel N.J.E. van der Zee nam de functie van secretaris over van luitenant-kolonel I.M. de Jong, die deze functie gedurende lange tijd op uitstekende wijze vervulde.

Luitenant-kolonel J.A.J. Leijtens nam tenslotte de plaats in van brigade-generaal mr. R. Verboom als vertegenwoordiger van de Koninklijke Marechaussee. Een tweetal bestuursleden werd bij gelegenheid van hun afscheid geëerd: vertrekkend voorzitter luitenant-generaal Starink ontving uit handen van zijn opvolger, generaal-majoor Meulman, de Militaire Spectator Legpenning voor zijn verdienste als bestuurslid en als auteur van talrijke militair-wetenschappelijke artikelen. Een bijzondere eer kwam vertrekkend secretaris luitenant-kolonel De Jong toe: hij werd benoemd tot erelid van de KVBK.

Generaal-majoor F.H. Meulman overhandigt de vertrekkend voorzitter luitenant-generaal D. Starink de Militaire Spectator Legpenning (Foto: Van Heijkoop, Den Haag)

JAARVERSLAG PENNINGMEESTER 2004

RESULTATEN 2004

1. Algemeen. Het jaar 2004 was financieel voor de vereniging gunstiger dan voorzien. Uit de gewone activiteiten van de vereniging is een positief resultaat bereikt van € 12.475,-. Voor 2004 was een positief saldo van € 1.750,- begroot. Enerzijds vielen de inkomsten € 373,70 hoger uit dan begroot. Anderzijds bleven de uitgaven achter € 10.351,41 bij de begroting. Deze twee verschijnselen resulteerden tezamen in het eerder gemelde positieve resultaat.

2. De kosten van het bouwen van de website zijn in eenmaal afgeschreven in het jaar 2001. Naar de mening van het bestuur was het niet verantwoord de waarde van website te activeren, omdat op dat moment geen goed inzicht bestaat in de mate waarin dit initiatief zou aanslaan. Inmiddels is geconcludeerd dat de website een blijvende plaats moet krijgen in de communicatie van de vereniging. Er is daarom opnieuw een voorziening genomen voor de herbouw in de toekomst.

3. Het ledental van de vereniging is in 2004 licht gedaald en staat per 31 december 2004 op 1070. Op 31 december 2003 was dit getal 1134. Van deze leden betaalt 48 % per incasso, 37 % per acceptgirokaart en de rest betaalt per factuur (veelal via een verzendhuis) of heeft een gratis lidmaatschap (bv. fracties van de politieke partijen in de 2e Kamer).

4. **Baten.** In totaal is door de leden over 2004 een bedrag van € 22.540,- verschuldigd aan contributie. In de resultatenrekening is evenwel een bedrag van € 22.535,- opgenomen. Het verschil wordt veroorzaakt doordat achteraf is gebleken dat over 2003 alsnog een bedrag van € 5,- moest worden gecorrigeerd. Het verschuldigde bedrag betekent een daling van 4 % is ten opzichte van 2003. Van het verschuldigde contributiebedrag is een bedrag van € 1.015,26 (4,5 %) afgeschreven als oninbaar. Deze afschrijving wordt ten laste gebracht van de voorziening die daarvoor was genomen. Het percentage is duidelijk hoger dan vorig jaar (2003 : 2,9 %) omdat een flink aantal wanbetalers is geroyeerd. Het bestuur verwacht dat volgend jaar een wat lager percentage oninbaar behoeft te worden afgeschreven.

5. De beleggingsresultaten zijn dit jaar iets hoger uitgevallen dan aanvankelijk was voorzien; ten opzichte van de begroting met 7,6 %. De keuze die in het verleden is gemaakt voor risico-mijdende beleggingen heeft dit jaar opnieuw zijn waarde bewezen; de vereniging heeft geen last van de aanhoudende malaise op de beurs. Daartegenover staat een (klein) koersverlies geboekt van € 903,47. Dit bedrag wordt evenwel niet meegeteld in de "normale" baten, maar rechtstreeks aan de verlies- en winstRekening toegevoegd.

6. In totaal is een bedrag van € 72,51 aan giften en andere "overige inkomsten" ontvangen.

7. **Lasten.** De bestuurskosten (het totaal van de posten Leden-administratie, Secretariaat, Public Relations Algemeen, Betalingsverkeer en Overig bestuur) bedragen € 5.090,04 hetgeen onder de begroting (€ 6.250,-) is. Dit wordt veroorzaakt door kleine onderschrijdingen op vrijwel alle posten en een aanzienlijke onderschrijding op de post "Overig bestuur".

8. De post "Lezingen" laat een onderschrijding zien van € 6.161,60.

Dit wordt veroorzaakt door het feit dat er een duidelijk kleiner aantal lezingen is georganiseerd dan de vorige jaren. Hoewel financieel gunstig voor de vereniging, acht het bestuur het haar taak in het komende jaar daaraan een duidelijke impuls te geven.

9. Ook in 2004 is een excursie/battlefieldtour gehouden. De deelnemers dragen bij in de kosten. Dat heeft ertoe geleid dat dit jaar de battlefieldtour opnieuw met een positief saldo (€ 196,21) worden afgesloten, terwijl een negatief saldo (van € 1.500) was begroot.

10. Balans per 31 december 2004 en besteding resultaat.

Naast de resultaten uit de normale activiteiten van de vereniging (€ 12.475,11), is er op de beleggingen een koersverlies geboekt van € 903,47 en is een bedrag van € 550,- aan voorzieningen vrijgevallen. Het verenigingsjaar wordt daarmee afgesloten met een totaal positief resultaat € 12.121,64. Het bestuur stelt voor:

- een voorziening van € 1.500,- te nemen voor niet-betalende leden en
- het resterende bedrag ad € 10.621,64 toe te voegen aan het kapitaal, dat daardoor groeit tot een bedrag van € 100.957,56

BEGROTING 2005

11. **Baten.** Gelet op het enigszins gedaalde ledental mag worden aangenomen dat een bedrag van € 21.500 aan contributie kan worden geïnd.

12. Mede naar aanleiding van het resultaat van 2004, wordt verwacht dat in 2005 een beleggingsresultaat van € 3.500 kan worden gerealiseerd. Omdat zowel de koersen, als de rente op een historisch laag punt staan, zal de penningmeester onderzoeken op welke wijze het bedrag aan liquide middelen, dat niet direct benodigd is, kan worden belegd tegen een hoger rendement.

13. **Lasten.** Het bedrag voor lezingen wordt voor dit jaar onveranderd begroot tot € 10.000.

14. De kosten voor het onderhoud van die website hebben thans een structurele plaats op de begroting. Ook dit jaar voor het eventueel herbouwen van de website wordt geld gereserveerd : € 2.500,-.

15. De vergoeding voor de ledenadministratie blijft ongewijzigd op € 100,- per maand.

16. **Resultaat.** De begroting voor het jaar 2005 vertoont een gering overschot van € 750,-.

BALANS PER 31 DECEMBER 2004

(alle bedragen in €)

ACTIVA

Liquide middelen

Girorekening 1	251,96	
Girorekening 2	50,46	
Bank (rek-cour)	650,84	
Subtotaal		953,26

Beleggingen

Leeuwrekening	4,77	
Kapitaalrekening	58.000,00	
Subtotaal		111.145,16

Debiteuren

Openst. debiteuren	1.315,00	
Voorschotten	921,34	
Subtotaal		2.236,34

Inventaris

Boekwerken	0,00	
------------	------	--

Apparatuur	1.557,64	
-------------------	-----------------	--

Software	0,00	
----------	------	--

Papier/folders	0,00	
----------------	------	--

Website	0,00	
---------	------	--

Subtotaal		1.557,64
-----------	--	-----------------

TOTAAL GENERAAL

115.892,40

PASSIVA

Vreemd vermogen

Contributie 2004	0,00	
Subsidie 2004	0,00	
Crediteuren	0,00	
Subtotaal		0,00

Eigen vermogen

Kapitaal per 1/1/2004	90.335,92	
-----------------------	-----------	--

Resultaat 2004	12.475,11	
----------------	-----------	--

Vrijgevallen voorzieningen	550,00	
----------------------------	--------	--

Koersverschillen	- 903,47	
------------------	----------	--

Subtotaal		102.457,56
-----------	--	-------------------

Voorzieningen

Dub. debiteuren	1.348,71	
-----------------	----------	--

Subtotaal		1.348,71
-----------	--	-----------------

Reserveringen

Lustrum 2005	4.537,80	
--------------	----------	--

Jaarboek	374,30	
----------	--------	--

Inventaris	174,03	
------------	--------	--

Website (bouw)	7.000,00	
----------------	----------	--

Subtotaal		12.086,13
-----------	--	------------------

TOTAAL GENERAAL

115.892,40

BEGROTING 2005

(alle bedragen in €)

BATEN

	Begroot
Contributie	21.500,00
Beleggingsopbrengsten	3.500,00
Subsidie	0,00
Diversen	0,00

Totaal 25.000,00

LASTEN

	Begroot
Ledenadministratie	1.200,00
Secretariaat	400,00
Public relations (Alg)	400,00
Website (onderhoud)	2.750,00
Betalingsverkeer	500,00
Overig bestuur	1.000,00
Totaal bestuur	6.250,00
Website (bouw)	2.500,00
Afschrijving	2.500,00
Lezingen	10.000,00
Excursies	1.500,00
Jaarboeken	0,00
Prijzen	1.000,00
Diversen	500,00
Totaal	24.250,00

Resultaat 750,00

**EEN GESPECIFICEERD OVERZICHT VAN DE RESULTATEN 2004
KAN WORDEN OPGEVRAAGD BIJ DE PENNINGMEESTER**

zagsman is, maar ik vind het een miselijke vent', antwoordde Winkelman en dat deed voor Sas de deur dicht.

De situatie spitste zich – na het januari-alarm- opnieuw toe toen Sas met gedetailleerde berichten kwam over een invasie in Denemarken en Noorwegen, die aanstaande was. Dat gebeurde op 3 april 1940. Hij telefoneerde in een primitieve code met kapitein Kruls in Den Haag en hij stuurde nog diezelfde avond een gecijferd telegram met meer details vooral bedoeld om Engeland te waarschuwen. Deze waarschuwing werd niet officieel doorgegeven aan de Engelse regering, erger nog, minister Van Kleffens heeft dit telegram nooit gezien omdat het bewust of onbewust zoek raakte. Sas zelf waarschuwde hoogst persoonlijk zijn Deense en Noorse collega in Berlijn. Voor de zekerheid informeerde hij ook persoonlijk de Engelse marine attaché in Nederland op 8 april. Dit keer volgde geen uitstel en de invasie vond plaats in de vroege morgen van 9 april.

Voor Sas stond na deze invasie vast dat nu ook de aanval op Nederland snel zou komen en de aanwijzingen hiervoor werden steeds duidelijker. De rapporten van Sas aan Den Haag werden steeds dringender en nauwkeuriger. Hij waarschuwde voor een speciale tankeenheid die via de Langstraat door Brabant zou moeten oprukken naar de vesting Holland. De waarschuwingen werden alle in de wind geslagen. Donderdag 9 mei, tegen de middag kon Oster aan Sas vertellen dat de aanvalsdatum nu op 10 mei was vastgesteld en tegen de avond zei Oster – nadat hij gecheckt had of de aanval nog zou zijn uitgesteld: *'Mein lieber Freund, jetzt ist es wirklich aus. Es sind keine Gegenbefehle gegeben. Das Schwein (Hitler) ist abgefahren zur Westfront. Hoffentlich sehen wir uns nach diesem Krieg wieder.'*

Majoor Sas heeft na dit droevige afscheid snel Den Haag ingelicht via een open telefoonlijn. Tegen de dienstdoende officier, luitenant Post

Uiterweer sprak hij de bekende woorden: *'Morgenvroeg bij het aanbreken van de dag. Hou je taai.'* Ook het volslagen overbodige telefoontje van overste Van de Plassche, die dit bericht van Sas wilde controleren en terugbelde naar Berlijn, werd door de Duitse afluisterdienst opgevangen.

Toen Hitler op de hoogte werd gebracht dat de aanval was verraden was hij woest. Hij eiste de arrestatie van de verrader. Onmiddellijk na de capitulatie werd een speciaal commando belast met het zoeken naar de verrader. Ook in de ministeries in Den Haag werd gezocht bewijzen vooral naar berichten van de militaire attaché uit Berlijn. In de haast om weg te komen naar Londen was minister Kleffens zijn koffertje vergeten en dat werd meteen gevonden, in beslag genomen en per koerier naar Berlijn gestuurd. In het koffertje zat een dagboek maar ook een briefje waarop stond dat majoor Sas had gewaarschuwd voor de komende aanval op 10 mei.

Duitse opmars in de omgeving van Valkenburg (L), 10 mei 1940 (Collectie IMG/KL)

Duitse aanval op Noorwegen, 9 april 1940 (Collectie IMG/KI)

Dat de goede bron van Sas een hoge Duitse militair moest zijn was de Gestapo wel duidelijk maar het directe verband tussen Oster en Sas is – ondanks al het spuurwerk van de SD en Gestapo – nooit gevonden. Ook niet toen Oster werd gearresteerd in de nasleep van de aanslag op Hitler op 20 juli 1944. Wel zijn door toeval alle plannen voor de staatsgreep die Oster had voorbereid ontdekt en na lange verhoren werd Oster vlak voor het eind van de oorlog nog opgehangen, evenals zijn baas Wilhelm Canaris, in het concentratiekamp Flossenburg in Zuid Duitsland.

Majoor Sas kwam na de capitulatie, via Zwitserland en Frankrijk naar Londen waar hij zich meldde bij de regering in ballingschap. Voor het

eerst kon hij hier zijn verhaal vertellen rechtstreeks tegenover koningin Wilhelmina maar al snel bleek dat hij in de Nederlandse gemeenschap in Londen nog steeds werd beschouwd als een paniekschopper en zelfs min of meer als een ‘verrader’. Hij kwam er achter dat er verhalen de ronde deden dat hij NSB-er zou zijn – voorbestemd tot districtsbestuurder in Zuid Holland- en het kostte hem grote moeite om deze valse aantijgingen te ontcrachten. Na korte tijd in Londen heeft hij genoeg van het gekonkel en met beide handen nam hij de benoeming aan tot commandant van een missie in Canada die Nederlandse dienstplichtigen moest werven.

Hij werd bevorderd tot luitenant-kolonel, maar de missie werd een

behoorlijke mislukking, evenals zijn terugkeer naar Engeland. Zinnig werk werd hem verboden, hij mocht niet ingaan op een Engels aanbod om bij de staf van Montgomery te komen werken; ook een Amerikaans aanbod moest hij afwijzen. Minister president Gerbrandy waarschuwde hem dat hij ook maar beter niet zijn memoires zou kunnen schrijven. Hij werd de dupe van de opvatting die vooral bij koningin Wilhelmina leefde dat de oude Generale Staf verantwoordelijk was voor de nederlaag in 1940. Van de oude stafofficieren moest men niet veel meer hebben en ze werden op een zijspoor gezet.

Toch heeft Sas in Londen enkele opmerkelijke rapporten geschreven over de organisatie van de strijdkrachten na de oorlog en over de bezetting van Duitsland. Opnieuw werd er niet naar hem geluisterd en de rapporten verdwenen in een la. Als beroepsofficier en stafofficier stuitte het hem tegen de borst dat in de laatste oorlogsjaren sommigen wel heel snel carrière maakten zonder veel kennis en inzicht te hebben in het krijgsbedrijf. Dat leidde ook tot conflicten over de vraag wie de opperbevelhebber moest worden van de nieuwe Nederlandse strijdkrachten en ook tot een persoonlijke controverse met prins Bernhard.

Dat alles heeft ertoe bijgedragen dat Sas één van de mede-initiatiefnemers is geweest van een petitie aan koningin Wilhelmina waarin min of meer om eerherstel werd gesmeekt van de beroepsmilitairen van voor 1940 (wij soldaten van het oude leger), waarvan velen in de oorlog, met gevaar voor eigen leven, mee hadden gewerkt in de OD, de ondergrondse Orde Dienst. Deze petitie van 8 januari 1946 heeft er misschien toe bijgedragen dat Sas eerherstel kreeg en nog één keer werd bevorderd en wel tot generaal-majoor. Hij werd opnieuw benoemd tot militair attaché, eerst in Brussel en later in Washington.

Op 20 oktober 1948 kwam generaal-majoor Sas om het leven bij een vliegtuigongeluk bij Prestwick in Schotland.

Werken aan waardering

Relatietherapie voor de Nederlandse samenleving en haar krijgsmacht

mevr. drs. B.J.E. Smeenk en Luitenant-kolonel M.H. Wijnen*

*Appreciation is a wonderful thing:
It makes what is excellent in others
belong to us as well.*

Voltaire (1694 - 1778)

Inleiding

De krijgsmacht en de samenleving hebben een bijzondere relatie. Van nature zijn ze van elkaar afhankelijk, maar deze afhankelijkheidsrelatie is nogal ongelijkwaardig. De samenleving lijkt een norske, ongeïnteresseerde vrouw die haar partner amper ziet staan, behalve als ze kritiek op hem kan leveren. Naast haar staat, ineengedoken, de krijgsmacht als een man met weinig zelfvertrouwen en een niet te positief zelfbeeld. Een man die in eigen ogen voortdurend het zware werk opknapt, maar nooit de erkenning krijgt van zijn partner die hij denkt te verdienen.

Een eerste analyse van deze relatie leert dat de Nederlandse samenleving niet duidelijk is over wat ze van haar partner wil en vindt. Enerzijds suggereren opiniepeilingen dat de samenleving niet veel verwacht van de krijgsmacht. Zo blijken Defensie-uitgaven de laagste prioriteit te hebben¹ en ziet de helft van de Nederlanders – volgens het recent verschenen SCP-rapport² – de krijgsmacht op termijn ver-

“Defensie op zoek naar de sympathie van een onverschillige natie”. Dat was het thema van de essaywedstrijd 2004 die door de Koninklijke Vereniging van Marineofficieren (KVMO) werd uitgeschreven. Ook in de Militaire Spectator werd dit bekend gemaakt. Een kleine dertig schrijvers namen de uitdaging aan. De jury bestond uit drie leden: J. Staatsen, de burgemeester van Den Helder, J. van der Meulen, de directeur van de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, en dr. K. Colijn, defensie-expert en verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Aan deze wedstrijd is verbonden de Vice-Admiraal A. van der Moerprijs. De prijs werd dit jaar toegekend aan drs. B.J.E. Smeenk en luitenant-kolonel M.H. Wijnen. Hun winnende essay verschijnt te gelijktijd in het Marineblad en ons tijdschrift. Wij wensen de winnaars van harte geluk met hun prijs.

De hoofdredacteur

dwijnen. Anderzijds laat onderzoek vanaf 1989 zien dat een constante 70% van de bevolking een krijgsmacht noodzakelijk acht^{3 4}. En ook de

tienduizenden reacties naar aanleiding van de zaak Eric O. laten zien dat de inzet van militairen in het buitenland wel degelijk leeft onder de

* Mevr drs B.J.E. Smeenk is werkzaam als operationeel analist bij TNO/Defensie en veiligheid. Luitenant-kolonel M.H. Wijnen is werkzaam bij de Afdeling Plannen van de Defensiestaf. De auteurs hebben dit essay op persoonlijke titel geschreven.

1 Dit blijkt uit de resultaten van twee onderzoeken: TNS-NIPO onderzoek in het kader van Strategische Toekomstdiscussie van Defensie (17 juni 1999) en TNS-NIPO onderzoek over prioriteiten Nederlandse uitgaven (18 april 2000). Resultaten van beide onderzoeken zijn te vinden op www.tns-nipo.com.

2 In het zicht van de toekomst - Sociaal en Cultureel Rapport 2004 (25 oktober 2004) (Persbericht te vinden op www.scp.nl/nieuws/persberichten/9037701590.html).

3 Vanaf 1989 tot 2003 varieerde het percentage van de bevolking dat de krijgsmacht nodig dan wel een noodzakelijk kwaad vindt tussen 65 en 81%. Dit blijkt uit het TNS-NIPO onderzoek in opdracht van Stichting Maatschappij en Krijgsmacht (SMK) (12 maart 2003, te vinden op www.smk.nl/opinh1.html) In het TNS-NIPO onderzoek in het kader van Strategische Toekomstdiscussie van Defensie wordt zelfs een hoger percentage genoemd: 86% en 88% van de bevolking in resp maart 1999 en april 1999 vindt het noodzakelijk dat NL een krijgsmacht heeft. (17 juni 1999, te vinden op www.tns-nipo.com).

4 Dat de Nederlandse samenleving de taken van de krijgsmacht het afgelopen decennium niet veel minder belangrijk is gaan vinden wordt ook bevestigd in het Dossier over Maatschappij en Defensie in het tijdschrift Civiel Militair (nr 1, van 2001) uitgegeven door de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht (SMK). Te vinden onder www.smk.nl/archcm1.html#dossier1. Met name in de paragrafen ‘Taken: de prioriteiten van een krijgsmacht’, ‘Mandaat: met het oog op de mensenrechten’ en ‘Beleidsvelden: het hemd en de rok’.

Militaire bijstand tijdens de watersnood in Noord-Nederland, oktober 1998

(Foto Directie Voorlichting Ministerie van Defensie; collectie IMG/KL)

bevolking. De krijgsmacht daarentegen kruipt te snel in zijn schulp en lijkt van iedere mug een olifant te maken. Dat is niet verstandig, zeker met de media als derde partij die de 'relatieproblemen' graag willen uitvergrooten. Zo kopten de kranten groot dat het thuisfront massaal de terugkeer van militairen uit Irak eiste. Toen bleek dat dit in werkelijkheid was geïnitieerd en gedragen door slechts drie personen, die daarbij al snel spijt hadden van hun uitspraken, verdween dat nieuws in minder prominente regionen van de kranten.

Aangezien beide partners tot elkaar veroordeeld zijn en er kennelijk het nodige valt te verbeteren in de relatie, is het tijd voor een stuk relatietherapie. Daarbij kiezen we de krijgsmacht als partner bij ons op de sofa. We richten ons tijdens de therapeutische sessie op de mogelijkheden voor de

krijgsmacht om de relatie te verbeteren. De aanpak bestaat in de eerste plaats uit de vaststelling van de elementen die bepalen hoe de samenleving nu denkt over de krijgsmacht.

Deze elementen vormen een soort van meter die de innigheid van de relatie bepaalt, uitgedrukt in de eenheid "waardering". In het tweede deel van de therapie geven we per element aan wat de krijgsmacht zou kunnen doen om de relatie met de samenleving te verbeteren: werken aan waardering als therapie voor de relatie.

De elementen die leiden tot waardering

Wat maakt dat de bevolking grote waardering en belangstelling voor een publieke instelling heeft, zoals de politie⁵, de brandweer, een ziekenhuis en de krijgsmacht? Voor deze instellingen zijn drie universele elementen te onderkennen – nauw gerelateerd aan de marketinginstrumenten uit de bedrijfseconomie⁶ – die het succes van het 'product' bepalen: *behoefte, kosten en baten*, en *beeldvorming*. De *behoefte* bestaat uit een 'noodzaak'

5 Ook de politie heeft te maken met de problematiek van waardering door de samenleving. Zie het themanummer 'Imago van de politie' van het Tijdschrift voor de politie (Januari/Februari 2004; te vinden op www.tijdschriftvoordepolitie.nl/register).

6 Gerelateerd aan de marketinginstrumenten uit de Bedrijfseconomie: Product (wie is de klant, wat is zijn behoefte en hoe voorziet het product daarin), Prijs, Plaats (waar is het product te koop), Promotie (reclame) en Service (oa. garantie). Meer informatie hierover in *Bedrijfseconomie. Economisch handelen in bedrijfskundig perspectief*, Blox, Van der Enden, Van der Hart, Leiden 1993, vanaf blz 222.

dan wel een bepaald ‘nut’ van een publieke organisatie. De *kosten en baten* geven aan wat de organisatie daadwerkelijk heeft gepresteerd in termen van positieve en negatieve effecten. De *beeldvorming* ten slotte, creëert een bepaald besef bij de bevolking van de voorgaande twee elementen.

Deze drie elementen gebruiken we in eerste instantie om de huidige relatie van de krijgsmacht met de samenleving te markeren, en daarna om de relatie te helpen verbeteren.

Nulmeting van de relatie tussen samenleving en krijgsmacht

De behoefte aan een krijgsmacht in Nederland is geleidelijk getransformeerd van een noodzakelijkheid naar een nuttige bijdrage. De historische noodzaak om het eigen volk te beschermen tegen een massale aanval⁷, verdween toen de Sovjetdreiging wegviel. De huidige, expeditionaire militaire inzet in coalitieverband via collectieve organisaties (VN, NAVO, EU)⁸ is veel moeilijker te relateren aan de Nederlandse veiligheid en belangen⁹, waarmee het verder van de Nederlandse bevolking af staat.

De baten die de krijgsmacht aan Nederland levert in termen van meer stabiliteit, kunnen worden beleefd als ‘ver-van-het-eigen-bed’. Gecombineerd met de beperkte zichtbaarheid van positieve resultaten in de media¹⁰, leidt dit tot een maatschappelijke waardering die vluchtig is. Voor indirecte baten, zoals prestige in de vorm van internationale posities bij VN, NAVO en EU – die de rol van Nederland als kleinste van de grote landen onderstreept – geldt iets vergelijkbaars. De relatie tussen militaire inzet en dit prestige – als *return on investment* – is abstract, moeilijk meetbaar en niet vanzelfsprekend. Hetzelfde geldt in zekere zin voor operaties binnen de landsgrenzen. Zeker, de krijgsmacht staat bij calamiteiten binnenslands zijn mannetje en levert goede prestaties, maar de inzet is lokaal en tijdelijk, en de waardering vergankelijk.

Wél duidelijk is dat de krijgsmacht veel geld kost en dat de samenleving kan worden geconfronteerd met kosten in niet-financiële zin. Zo loopt Nederland het risico dat in plaats van internationale prestige het tegengestelde wordt verkregen. De casus Srebrenica is daarvan een voorbeeld. Verder hebben slachtoffers onder militairen en de lokale bevolking een behoorlijke impact.

Onmiddellijk komt de vraag centraal te staan of ‘onze jongens en meisjes niet teruggehaald moeten worden’. Deze houding is wellicht ook typisch Nederlands, omdat Nederland in de contemporaine historie niet zoveel ervaring heeft met dit soort ‘kosten’. Zo had onze krijgsmacht slechts een beperkte rol in de grote conflicten van de 20^e eeuw.

Onze historische achtergrond beïnvloedt ook de beeldvorming. Nederland heeft als relatief klein land altijd meer belang gehad bij de handel en dus vrede, dan bij gewapende strijd, hetgeen geleid heeft tot een traditioneel beperkte affiniteit van de Neder-

lander met zijn krijgsmacht¹¹. Daarnaast is de samenleving vervreemd geraakt van het ‘product’ van de krijgsmacht. Dat wil zeggen dat er anno 2004 vaak een verouderd beeld bestaat van de krijgsmacht, veelal in termen van associaties met de Koude Oorlog. De opschorting van de opkomstplicht en de inkringing en centralisatie van de organisatie hebben de toegankelijkheid en zichtbaarheid verminderd, terwijl in het laatste decennium de krijgsmacht zich juist in allerlei opzichten heeft ontwikkeld. Ook weet men nauwelijks nog welke taken de krijgsmacht uitvoert¹². Historici als Klep constateren dat selectieve verslaggeving door de pers daaraan mede debet is. ‘Veteranen trekken namelijk (actief of passief) vooral de aandacht als ze na een vredesoperatie niet meer normaal kunnen functioneren in de samenleving, ziek zijn geworden of anderszins negatief beïnvloed zijn door wat ze hebben meegemaakt. Juist dit aspect wordt door de media en andere betrokkenen opgepikt.’¹³ En verder stelt Klep dat ‘de media incidentgericht zijn; journalisten pikken onmiddellijk voorvallen

7 Het ontstaan van legers wordt in het boek *Human Societies. An introduction to Macrosociology*, Lenski, Lenski, Nolan (1991) als volgt uitgelegd: ‘To survive, societies must be able to defend their population and territories against a variety of threats. These includes the ravages of epidemics, natural disasters of other kinds, and, above all, threats from other societies.’ (blz 63) ‘As long as wars were brief [...] simple militias were adequate. But once rulers of agrarian societies became interested in empire building, a new system was necessary. [...] As early as the middle of the third millennium, would-be empire builders in Mesopotamia established small but highly trained professional armies.’ (blz 163).

8 In het boek *Balans van de Macht. De kloof tussen Amerika en Europa* (2003) beschrijft Robert Kagan hoe Europa in haar Defensie beleid is beïnvloed door de Eerste en Tweede Wereld oorlog en de Koude Oorlog. Door dit verleden heeft Europa zich vrijwel volledig gericht op inzet via collectieve veiligheidsorganisaties zoals VN en NAVO.

9 E.A. Schmidl beschrijft in het eerste hoofdstuk van zijn boek *Peace Operations: between war and peace* het ontstaan van vredesoperaties in 20ste eeuw. Hij definieert daarbij vredesoperaties als operaties waarbij nationale belangen afwezig zijn en toestemming van de internationale gemeenschap gegeven is om de lokale bevolking te helpen. Deze operaties, uitgevoerd in collectief verband, dienen daarmee per definitie niet rechtstreeks de Nederlandse belangen.

10 Historicus Christ Klep zei hierover tijdens zijn lezing tijdens de voorjaarsconferentie 22 april 2004 over ‘Nederlandse Vredestichters in beeld’ van de vereniging Geschiedenis, Beeld en Geluid het volgende: ‘Hoe succesvoller de taakinvulling van de militairen tijdens een vredesoperatie hoe minder het de aandacht trekt. Bovendien zijn taken als het bijdragen aan de wederopbouw van een land, humanitaire hulp of onderhandelen zelden echt spectaculair en dus lastig in beeld te brengen. Het zijn gestage processen, minder interessant voor de media.’ De lezing ‘Beeldvorming en vredesoperaties’ is te vinden op www.geschiedenisbeeldgeluid.nl.

11 Aldus beschrijft Paul Kennedy in zijn boek *The Rise and Fall of the Great Empires* de houding van de bevolking van de Verenigde Provinciën en de gevoerde geo-politiek ten tijde van Nederlands beperkte tijd als wereldmacht.

12 Zie ook TNS-NIPO onderzoek in het kader van Strategische Toekomstdiscussie van Defensie (www.tns-nipo.com, 17 juni 1999)

13 Zie lezing Christ Klep op www.geschiedenisbeeldgeluid.nl.

als die rond marinier Eric O. op'. Aan de andere kant is het adagium 'goed nieuws is geen nieuws' nu eenmaal een gegeven en leert de krijgsmacht zich in de laatste jaren wat mediaomgang betreft wel steeds beter presenteren; daarover kunnen we voorzichtig positief zijn.

Nu gaan we er wat aan doen

In termen van de relatie tussen krijgsmacht en samenleving heeft een aantal factoren geleid tot de situatie waarin de partner 'krijgsmacht' te weinig waardering denkt te krijgen

van de partner 'samenleving'. De samenleving ziet de krijgsmacht als een soms nuttige maar niet altijd noodzakelijke partner. De zichtbare baten van de relatief dure krijgsmacht zijn beperkt. Als ook het beeld dat de samenleving van de krijgsmacht heeft daarbij nogal vertekend is, is een lage waardering als resultante niet verwonderlijk. Waardering en daaraan gekoppeld attractiviteit, zijn echter cruciaal en wel om twee existentiële redenen. In de eerste plaats heeft de krijgsmacht jaarlijks enkele duizenden jonge mensen uit de samenleving nodig in de eigen organisatie. Ten tweede ligt er een relatie tussen maatschappelijke waardering en de budgetten die de volksvertegenwoordiging – als vertegenwoordigers van de samenleving – aan de krijgsmacht wil besteden; budgetten die noodzakelijk zijn om een substantiële, moderne krijgsmacht in stand te houden. Waardering in de relatie tussen de beide partners is echter geen automatisme; de krijgsmacht zal er zijn best voor moeten doen. Werken aan waardering dus. In het vervolg van dit essay reiken we concrete ideeën aan hoe de krijgsmacht dat kan doen. Immers, de vinger op de zere plek leggen is één deel van de therapie, de pijn weg nemen is waar het om draait. De suggesties groeperen we aan de hand van dezelfde drie criteria als bij de beschrijving van de huidige situatie: *behoefte aan, kosten en baten van, en beeldvorming* over de krijgsmacht.

Vergroting van het behoeftebesef

De behoefte aan een krijgsmacht vergroten is geen gemakkelijke opgave. In de eerste plaats denken we aan een nadrukkelijke rol bij de uitvoering van nationale operaties. Wat dat betreft lijkt het tij mee te zitten nu er meer dan voorheen wordt gediscussieerd over de binnenlandse veiligheid en de te leveren steun door de krijgsmacht. De uitvoering van nationale operaties leidt tot een grotere zichtbaarheid en – bij correcte uitvoering van die operaties – tot een grotere noodzaakbeleving. Toon de samen-

Militaire bijstand tijdens de watersnood in Limburg, januari 1995

(Foto Directie Voorlichting Ministerie van Defensie; collectie IMG/KL)

Ontvangst van militairen op de Alfat Highschool, Kabul, februari 2003

(Foto1 (GE/NL) Corps, Public Information
Office, T. Beylemans; collectie IMG/KL)

leving maar dat ze – ook binnenslands – niet zonder krijgsmacht kan! Daarbij willen we overigens aantekenen dat de krijgsmacht bij nationale operaties wel moet streven naar toegevoegde waarde aan de reguliere hulpdiensten en deze niet moet willen vervangen.

Een tweede optie om het behoeftebesef te vergroten, is de uitvoering van operaties op kleinere schaal waarbij snel zichtbare resultaten kunnen worden behaald en waarbij niet in de schaduw van andere, grotere landen wordt geopereerd. De resultaten van zo'n operatie kunnen dan exclusief op het conto van onze krijgsmacht worden geschreven. Mocht het daarbij een bijdrage betreffen ter leniging van groot en urgent humanitair leed, is het goed te bedenken dat een aanzienlijk aantal Nederlanders dat bijzonder positief waarden¹⁴. Hoewel de Nederlandse krijgsmacht in principe aansluiting zoekt bij operaties van een groot land, moet deze variant niet

worden uitgesloten. Laten we wel zijn, was de inzet in Eritrea niet hét bewijs van het succes van deze gedachte?

Verder zou de krijgsmacht in het streven naar een groter nutsbesef intensievere samenwerking kunnen zoeken met Ontwikkelingssamenwerking. Als dat Ministerie bijvoorbeeld geld zou uittrekken voor *demining*-operaties, zou zo'n operatie prima onder auspiciën van de krijgsmacht kunnen plaatsvinden. De Noorse krijgsmacht werkt via Norwegian People's Aid al jaren op die manier; een samenwerkingsconstructie waarmee de Noorse krijgsmacht binnen de samenleving veel waardering oogst.

Kostenverlaging en batenvergroting

Koopmannen zoals Nederlanders nu eenmaal zijn, is het niet vreemd te veronderstellen dat een lagere begroting en grotere waardering aan elkaar gerelateerd zijn. Dat betekent dat kostenreductie één van de operatielijnen is om te komen tot een hogere waardering. Kostenreductie kan volgen uit beproefde concepten zoals aankoop van COTS¹⁵-producten – en dus minder zelf ontwikkelen – of internationale samenwerkingsvormen bijvoorbeeld

op gebied van taakspecialisatie en materieelbeproeving. De krijgsmacht is deze weg reeds ingeslagen, maar zou enkele vervolgstappen kunnen zetten.

Ten tweede moet de krijgsmacht streven naar minimalisering van niet-financiële kosten. Hierbij valt te denken aan vermindering van slachtoffers aan eigen zijde en bij derden, zodat de Nederlanders niet met de negatieve effecten geconfronteerd hoeven te worden. Om deze optie verder te concretiseren, zouden de ontwikkeling van niet-letale wapensystemen en betere bescherming van militairen in een operatiegebied de speerpunten kunnen vormen voor toekomstig Defensiebeleid.

Naast kostenreductie moet de krijgsmacht de baten proberen te vergroten. De krijgsmacht zou de resultaten van het werk in de vele vredesoperaties meer en beter moeten uitdragen. Zo hoeft een *win hearts-and-minds-campaign* niet beperkt te blijven tot creëren van draagvlak bij de lokale bevolking. Win ook eens de *hearts and minds* van de Nederlandse bevolking. Start een charmeoffensief: laat militairen zien die voetballen met Irakese kinderen – en laat impliciet de veilige situatie zien die de Nederlandse krijgsmacht heeft bewerkstelligd om het voetbalspel mogelijk te maken – of toon Afghaanse vrouwen die Nederland bedanken dat ze nu wél naar school mogen. Voor dit soort berichten zal de samenleving gevoelig zijn. En als de gemiddelde Nederlander beseft dat de mensen in het operatie-

¹⁴ Zie het Dossier over Maatschappij en Defensie in het tijdschrift *Civiel Militair* (nr 1, van 2001) uitgegeven door de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht (SMK). Te vinden onder www.smk.nl/archcm1.html#dossier1. Zie paragraaf 'Mandaat: met het oog op de mensenrechten'.

¹⁵ COTS = Commercial Off-The-Shelf

gebied goed bezig zijn, staan de kosten die daaraan zijn verbonden ongetwijfeld minder ter discussie. Daarnaast kan meer aandacht voor afgeronde en lopende missies bijdragen realistische verwachtingen te scheppen voor toekomstige missies – ook als het gaat om risico's die de krijgsmacht daarbij loopt – waardoor teleurstellingen kunnen worden voorkomen.

Beeldvorming verbeteren

Beeldvorming is bijzonder belangrijk in dit multimediale tijdsgewricht en media zijn onmisbaar voor de communicatie tussen krijgsmacht en samenleving. Hier valt voor de toch vaak intern gerichte krijgsmacht een wereld – of toepasselijker in dit kader: een samenleving – te winnen. In de eerste plaats moet de krijgsmacht het imago van een log en gesloten bastion veranderen door de

transparantie te vergroten en te tonen hoe professioneel de krijgsmacht is in de uitvoering van het brede palet aan werkzaamheden. Dat zou bijvoorbeeld kunnen door gecoördineerde inzet van militaire experts in de media. Dan kan gelijktijdig het vreemde fenomeen worden aangepakt dat in actualiteitenrubrieken nagenoeg geen militairen te vinden zijn en instituten als Clingendael – hoe gerespecteerd ook – de militaire kolen uit het vuur slepen. Zoiets kan bijvoorbeeld een Faculteit Militaire Wetenschappen van de gezamenlijke Hogere Defensie Opleidingen toch net zo goed, zo niet beter?

Een andere vorm van relatietherapie, nieuw voor Nederland maar al bestaand in het buitenland, is de uitvoering van een zogenaamd *Service to the Nation Program*. Zo worden alle Amerikaanse officieren geacht eenmaal per jaar naar een maatschap-

pelijke groepering te gaan om te vertellen over de krijgsmacht in het algemeen en hun werk in het bijzonder. Het gehoor kan bestaan uit rotaryclubs, middelbare scholen, lokale politieke verenigingen et cetera. Het doel van de Amerikanen is vergroting van de zichtbaarheid van en bekendheid met de krijgsmacht. Hoewel de Amerikaanse samenleving een onvergelijkbaar andere houding heeft ten opzichte van haar krijgsmacht, is het alleszins de moeite waard om zo'n programma eens uit te proberen. Overigens kan vergroting van de zichtbaarheid ook op veel simpeler wijze worden gerealiseerd. Stel dat alle forenzende militairen nu eens in uniform zouden reizen, hoeveel meer zichtbaar in de samenleving zou de krijgsmacht dan wel niet zijn?

Op voorgaande suggestie voortbordurend, hebben we nog een eenvoudig idee waaraan elke militair kan bijdra-

Nederlandse SFIR-militairen, Irak, 2004 (Collectie IMG/KL)

**Patrouille van SFIR
in en om Ar Rumaytah,
augustus 2004**

(Foto cavdkm, R. Mol; collectie IMG/KI)

dit kader over geloofwaardigheid richting lokale bevolking dat ‘het personeel van hoog tot laag moet voldoen aan de hoogste normen van houding, gedrag en discipline en een professionele uitstraling moet tonen bij zowel de uitoefening van de dienst als tijdens de momenten van rust. De imponerende werking die daarvan uitgaat op de omgeving mag niet worden onderschat’.¹⁶ Wij zijn er van overtuigd dat dat psychologische effect – daarover gaat de betreffende passage in de doctrinepublicatie – ook van toepassing is op de Nederlandse samenleving in de vredessituatie: straal wat uit als militair en laat de samenleving zien wat het wil zien!

Tot slot

Terug naar de relatietherapie. We hebben in deze sessie op de sofa getracht de krijgsmacht als zwoegende ondergewaardeerde man enkele ideeën aan te reiken die hem in het gevlij bij zijn partner, de samenleving, kunnen brengen. Zit de samenleving daar op te wachten? Misschien niet, misschien wel.

Eén ding is echter zeker, wil de krijgsmacht de waardering krijgen die het denkt te verdienen, zal de krijgsmacht er zelf zijn best voor moeten doen. De krijgsmacht moet daartoe werken aan zelfvertrouwen, aan de uitstraling, aan de kosten en baten en aan het besef bij de samenleving dat die niet zonder haar partner, de krijgsmacht, kan. De krijgsmacht moet bovendien niet bij de eerste de beste nukkige uitlating van de samenleving van de leg raken. Hup, rug recht, hoofd omhoog en werken.... aan waardering.

gen. Sommige militairen zullen dit idee ongetwijfeld vervelend of ouderwets vinden, maar in de ogen van de bevolking dient een militair een geloofwaardige uitstraling te hebben – niet Rambo, wel kordaat en doortas-

tend, verzorgd, innerlijk en uiterlijk gedisciplineerd. Professionele uitstraling mag in de eerste plaats een resultaat zijn van het geleverde werk, maar onkreukbaar gedrag, een actieve en positieve attitude en een fitte uitstraling dragen daaraan aanzienlijk bij, zeker in de beeldvorming. Laten we een parallel trekken met militaire operaties. De Landmacht Doctrine Publicatie III Vredesoperaties zegt in

¹⁶ Landmacht Doctrine Publicatie III - Vredesoperaties, sectie 0425, pag 100, Jellema Grafische Groep, Den Haag, 1999.

Islam en de Nederlandse krijgsmacht

prof. dr. J. Soeters, A. Boughmari, dr. R. Richardson*

Inleiding

Religie is terug van weg-geweest. Pakweg twintig jaar geleden was men er in de westerse wereld van overtuigd dat de betekenis van godsdienst steeds kleiner zou worden. Sindsdien is godsdienst aan een opmerkelijke comeback begonnen. Bekend in dit verband is de constatering dat terroristische groeperingen tot niet zo heel lang geleden vooral geïnspireerd werden door politiek-economische verhoudingen (Rote Armee Fraktion, Verlichte Pad), terwijl de meest angstaanjagende groeperingen van dit moment zich vooral op religieuze motieven baseren (IRA, Al Qaida, Leger des Heres in Uganda).

In nagenoeg alle conflicthaarden waarin de Nederlandse krijgsmacht momenteel acteert, spelen religieus geïnspireerde spanningen een rol. Wereldwijd beleven steeds meer mensen hun godsdienst intenser dan enige decennia geleden. Dat geldt voor christenen net zozeer als voor moslims en hindoes.¹

Religieuze diversiteit

Religie is ook om andere redenen opnieuw een belangrijke maatschappelijke factor geworden. Dat heeft te maken met de migratie van de afgelopen decennia. Momenteel is de religieuze diversiteit in Nederland groter dan ooit. Van de 16 miljoen Nederlanders is een heel groot gedeelte niet-belijdend, een fors gedeelte katholiek

‘Yërëm nu yow’ – ‘Mogen onze zonden vergeven worden’
Yousour N’Dour, CD Egypt, 2004

en protestant, maar relatief nieuw is het grote aantal mensen met een islamitische achtergrond: dat loopt op tot ongeveer 1 miljoen. Dat is ruim zes procent van de bevolking, maar in de grote steden en onder jongeren is het percentage mensen met een islamitische achtergrond hoger.

Men hoeft geen sociale wetenschappen gestudeerd te hebben om te begrijpen dat getalsverhoudingen een belangrijke factor zijn bij het begrijpen van het gedrag tussen groepen mensen. De relatief rustige reactie van de Spaanse bevolking na de aanslagen in Madrid op 11 maart 2004 valt goeddeels te begrijpen uit het feit dat de 600.000 moslims in dat land van 40 miljoen inwoners als een niet-bedreigende factor worden beschouwd. Beneden een omvang van één tot drie procent wordt een ‘afwijkende’ groep meestal zonder veel problemen geduld.²

Maatschappelijk debat

Voor Nederland liggen die getalsverhoudingen anders, reden waarom de islam steeds vaker onderwerp van verhitte debatten is; en dat is des te meer het geval wanneer zich rampzalige gebeurtenissen voordoen, zoals

de moord op Theo van Gogh. Juist vanwege die andere getalsverhoudingen is de ‘islamofobie’ in Nederland groter dan in Spanje en Italië zoals de kranten van 22 januari jl. wisten te melden.³

De krijgsmacht als maatschappelijk instituut bij uitstek kan zich aan deze debatten niet onttrekken. Want net

* J. Soeters is hoogleraar Bedrijfs- en Bestuurswetenschappen van de HDO i.o., A. Boughmari is opperwachtmeester van de Kmar, en R. Richardson is docent aan de HDO i.o. en tevens voorzitter van het Multicultureel Netwerk Defensie. Deze bijdrage kwam tot stand naar aanleiding van een bijeenkomst over hetzelfde onderwerp, die op 25 november op het IDL gehouden werd. Bij de totstandkoming van dit artikel hebben de hoofdkrijgsmachtrabbin J. Boosman, dr. Arzu Wasti (Sabanci Universitesi, Istanbul) en de redactie van de Militaire Spectator nuttige suggesties gegeven.

¹ Zie b.v. M. Castells, *The Power of Identity* (sec. ed.), Oxford: Blackwell, 2004.

² Deze inzichten voeren terug op gedachten van oersocioloog Georg Simmel en zijn later voor het begrijpen van de effecten van personele diversiteit in organisaties uitgewerkt door organisatiesociologe Rosabeth Moss Kanter.

³ An., *Islamofobie hier heviger dan elders. Nederlander negatiever dan Spanjaard, de Volkskrant*, 22 Januari 2005.

zoals het Nederlandse voetbalelftal minstens twee voetballers met een islamitische achtergrond in zijn basisopstelling heeft, heeft de Nederlandse krijgsmacht militairen van islamitische komaf in haar gelederen. Bovendien, en dat is een tweede belangrijk punt, de Nederlandse krijgsmacht opereert tegenwoordig vaak in regio's waar de islam een belangrijke rol speelt. Beide zaken maken het onderwerp 'islam' voor de Nederlandse krijgsmacht van grote betekenis. In deze bijdrage willen wij dan ook aandacht aan dit specifieke onderwerp besteden.

Ten eerste willen wij ingaan op de vraag waarom religie voor mensen in het algemeen en voor militairen in het bijzonder steeds belangrijker wordt. Daarna willen wij aandacht vragen voor enkele bijzondere aspecten in de relatie tussen religie en samenleving, om vervolgens verder in te gaan op enkele specifieke kenmerken in de relatie tussen de islam en de krijgsmacht. Vervolgens presenteren wij enkele gegevens over de wijze waarop de krijgsmachten in de VS en Turkije – beiden NAVO-partners met grote defensieorganisaties – met religieuze diversiteit in het algemeen en met moslims in het bijzonder omgaan. Dat brengt ons aan het slot tot een aantal overwegingen en aanbevelingen voor de Nederlandse krijgsmacht.

Waarom is religie steeds belangrijker voor veel mensen?

De socioloog Ulrich Beck heeft zo'n vijftien jaren geleden gewezen op ontwikkelingen die hedendaagse samenlevingen tot zogenaamde 'risk societies' maken. Hij wees op toenemende onzekerheden die het hedendaagse leven kenmerken: economische onzekerheid als gevolg van flexibele arbeidsvormen en toenemende concurrentie in binnen- en buitenland, bestaansonzekerheden als gevolg van toenemende individualisering (afbraak welvaartstaat, scheidings, trek naar de grote steden), en

Nederlandse militairen passeren een moskee in een dorp in Bosnië-Herzegovina, circa 1995 (Foto AVDKM, P. van Bastelaar; collectie IMG/KL)

onzekerheid voor wat betreft zingeving vanwege het afbrokkelen van de 'grote politieke verhalen' (communisme, verzuiling).

Het lijkt er op dat vooral de laatste ontwikkeling gecompenseerd wordt door de hernieuwde betekenis die godsdienst in het leven van veel

mensen heeft gekregen. Deze hernieuwde betekenis – dit 'nieuwe grote verhaal' – dient daarbij ook ter compensatie van de beide andere onzekerheden die zich op wereldwijde schaal voordoen. Voor de islam geldt dit in het bijzonder. Die godsdienst biedt niet alleen zekerheid op het vlak van zingeving, maar zeker ook op het ge-

bied van sociale zekerheid omdat armoedezorg een belangrijk onderdeel van de plichten van moslims vormt. Daar waar de staat als hoeder van de welvaart van mensen terugtreedt of altijd al afwezig is geweest, vormt de armoedezorg van godsdiensten, en van de islam in het bijzonder, een belangrijke compenserende factor.⁴

Godsdienst is en blijft daarnaast belangrijk voor mensen die toe zijn aan een nieuwe richting in hun leven. Mensen die ouders, familie en vrienden hebben verloren, mensen die beseffen dat zij 'in de mallemlen van het moderne, westerse leven' weinig tot hun recht komen, maar ook mensen die 'alles al gezien' hebben, kunnen via godsdienst weer tot hun recht komen.

Opvallend in dit verband is het relaas van de Senegalese zanger Youssour N'Dour. Deze artiest uit Dakar is zijn carrière bescheiden begonnen met het opnemen van cassettebandjes met muziek en zang in het Wolof, de lokale taal in Senegal. Vervolgens ontdekt in Frankrijk en Europa nam hij muziek in het Frans op, waarna zijn doorbraak in Amerika volgde. Aldus bereikte hij de status van een in het Engels zingende wereldster, die zich in de hoedanigheid van VN-ambassadeur tevens ontpopte als pleitbezorger van de armen in de wereld. Kennelijk bevredigende hem dit onvoldoende, want zijn volgende project was het opnemen van de CD 'Egypt', nu weer in het Wolof, en deze keer ging de muziek over de islam en de wijze waarop die in Senegal een eigen karakter heeft gekregen. Van popster tot belijdend gelovige, dat zou twintig jaar geleden niet zo gemakkelijk voorstelbaar zijn geweest. Een eigentijdse Franciscus van Assisië zou men kunnen zeggen; een Franciscus die met zijn muziek grote aantallen mensen – in het Westen en in de Derde Wereld – aanspreekt en inspireert.

Religie en macht

Religie is ook belangrijk voor mensen omdat het een middel is om vooruit te komen in het leven, een middel om te

emanciperen, zo men wil: een middel om macht mee te verwerven. Dat punt hoeft weinig toelichting. De geschiedenis van de verzuiling in Nederland laat zien dat mensen door zich te bekennen tot een (godsdienstige) zuil beter onderwijs konden krijgen, meer claims in het openbaar bestuur konden doen gelden, en in het algemeen meer rechten konden verwerven.

Met een godsdienstige identiteit kan men verkiezingen winnen, regeringen vormen en topfuncties bereiken. Dat is overal in de wereld zo, ook van oudsher in Nederland.

Reflectie

Religie is tot slot in het bijzonder belangrijk voor militairen, omdat militairen – de laatste tijd steeds vaker – tijdens uitzendingen in levensbedreigende omstandigheden kunnen komen te verkeren. Juist in omstandigheden waarin de gedachte aan de dood zich aankondigt, neemt de behoefte aan godsdienstige reflectie toe. Juist bij sterfgevallen groeit de behoefte aan zorgvuldige rituelen, zingeving en religieus geïnspireerde handelingen. Dat geldt over de hele wereld, dat geldt voor elke religie, en dat geldt dus ook voor de islam, zoals bijgaande beschrijving van de begrafenisrituelen in de islam laat zien. Militairen met een islamitische achtergrond die bij uitzendingen in levensbedreigende omstandigheden komen te verkeren hebben het volste recht te mogen verlangen om op deze wijze na hun dood bejegend te worden.

Achtergronden

Overeenkomsten

De grote wereldgodsdiensten lijken veel op elkaar. Het is voor veel mensen met een christelijke achtergrond verrassend om moslims de voor hen belangrijke profeten te horen noemen: Abraham, Mozes, Jezus en – en natuurlijk ook – Mohammed.⁵ Het offerfeest – een van de twee grote feestdagen in de islam – heeft een oorsprong die christenen zeer bekend moet voorkomen; het is de herdenking van het dramatische offer dat God van Abraham (Ibrahim) verlangde.

De oorsprong van de godsdiensten is ook verbazingwekkend gelijk. Dat geldt voor de christelijke godsdiensten, maar er is ook een duidelijke verwantschap in het ontstaan van de islam en het christendom. Alle religies geven ook antwoord op dezelfde belangrijke zaken in het leven: de regulering van huwelijkse betrekkingen, de bejegening van mensen onderling, en vooral de omgang met vraagstukken van leven en dood.

Toch staan godsdiensten vaak op gespannen voet met elkaar. De talloze

4 Uiteraard geldt dit laatste meer in niet-westerse dan in westerse samenlevingen.

5 De genoemde bijeenkomst op het IDL werd geopend door een imam die met het noemen van de namen van deze profeten ('Vrede zij met hen') zijn bijdrage begon.

Dodenwassing en begrafenisgebed volgens de Islam

'En iedere ziel zal de dood proeven' (Soerat Aal 'Imraan: 185)

Volgens de leer der islam moet het lichaam zo snel mogelijk gewassen en begraven worden. Daarbij geldt een aantal specifieke voorschriften over hoe vaak te wassen (een oneven aantal keren, maar in ieder geval drie), hoe het lichaam te wassen (in welke volgorde), met welke middelen (lotusblad, zeep, kamfer of parfum), hoe de haren van vrouwen opgemaakt moeten worden, hoe het lichaam gewassen moet worden, hoe het bedekt moet worden, wie het lichaam mag behandelen (bij voorkeur familie, maar in elk geval moet een man een man verzorgen, en een vrouw een vrouw), hoe het met een kafan omwikkeld moet worden, en hoe er gebeden moet worden (de Salaat al-dzanaaza). Ten slotte zijn er specifieke voorschriften met betrekking tot de begrafenis zelf.

godsdienstoorlogen in de wereld-geschiedenis getuigen daarvan. Ter verklaring hiervan wordt in de antropologie vaak verwezen naar 'the narcissism of minor differences': juist omdat men zoveel op elkaar lijkt, wil men zijn eigen uniciteit uitdragen en de belager daarvan bestrijden.⁶ Men treft dit mechanisme aan onder professionals (historici die niets van sociologen moeten hebben), onder stadsbewoners (de ene buurt tegen de andere), maar ook onder aanhangers van verschillende godsdiensten (protestanten versus katholieken, zoals nog altijd in Noord-Ierland het geval is; christenen tegenover moslims, en soennitische tegenover sji'itische moslims). Juist in tijden van spanning en schaarste – men denke weer aan de toenemende onzekerheden en concurrentie die de huidige samenlevingen kenmerken – worden de tegenstellingen en spanningen nog verder uitgebreid. Ook dit verschijnsel is van alle tijden, en geldt mensen overal ter wereld.

Godsdienstige tegenstellingen

Om die mogelijke spanningen als gevolg van godsdienstige tegenstellingen te reguleren, is er in de loop van de geschiedenis een aantal leerstukken ontwikkeld die kenmerkend zijn voor moderniserende en individualiserende samenlevingen. Die leerstukken hebben betrekking op de scheiding van kerk en staat, en op het uitgangspunt dat godsdienst eerst en

Nederlandse ISAF-militair begroet een local, Afghanistan, 2003

(Foto Mediacentrum KL; collectie IMG/KL)

vooral een privé-aangelegenheid is. De scheiding van kerk en staat is in – het van oudsher sterk religieuze – Nederland in de grondwet van 1848 tot stand gebracht.⁷ Hierdoor is de godsdienst als invloedrijke factor bepaald niet uit het staatsbestuur verdwenen (zie de Christen-Unie, het SGP en het CDA).

Maar die scheiding heeft er wel voor gezorgd dat godsdienstige herkomst geen factor van betekenis meer is bij het aanstellen van ambtenaren, noch bij de uitvoering van de rechtspraak, de handhaving van wet- en regelgeving of de implementatie van overheidsbeleid. In de moderne samenleving is iedereen, ongeacht herkomst en gezindte, gelijk. Ook in het particuliere bedrijfsleven doet de godsdienstbeleving er doorgaans niet meer toe.⁸

In de islamitische wereld worden deze leerstukken niet overal op deze wijze toegepast. In landen als Pakistan, Iran en Soedan heerst de sharia, de rechtspraak op basis van de islam. Zelfs als de Sharia de uitkomst van een democratisch proces zou zijn (hetgeen bijvoorbeeld in Irak zou

kunnen gebeuren), is de inhoud ervan in westerse ogen niet acceptabel, omdat dit stelsel niet-moslims benadeelt en discrimineert.

Deze boodschap is met name in Turkije decennia geleden goed begrepen toen daar door Kemal Atatürk een ingrijpende hervorming van het staatsbestel werd ingevoerd. Sindsdien is in dit overwegend islamitische land de scheiding van kerk en staat een onwrikbaar uitgangspunt voor de inrichting van de staat gebleken.

Maar ook onder woordvoerders en intellectuelen in de zojuist genoemde landen – en met name in Iran – wordt het standpunt gehuldigd dat godsdienst eerst en vooral een privé-aangelegenheid is, dat voor de staat elke burger gelijk moet zijn en dat geloof niet tegengesteld is aan tolerantie.⁹ De Iraanse Nobelprijswinnares Shirin Ebadi weet dit standpunt eveneens over het voetlicht te brengen, waarbij ze bovendien de fundamentele gelijkheid van mannen en vrouwen benadrukt. Het lijkt er op dat dit – dissidente – geluid tegen 'religieus despotisme' steeds meer gehoor krijgt, ook in Iran.

6 A. Blok, *Honour and violence*, Cambridge: Polity Press, 2001, hoofdstuk 7.

7 P. de Rooy, *Republiek der rivaliteiten. Nederland sinds 1813*, Mets & Schilt, Amsterdam, 2002.

8 Doorgaans, want er zijn wel uitzonderingen, zoals het softwarebedrijf Baan dat uitsluitend werknemers met een protestantse achtergrond aanstelde.

9 Hier moet met name Abdulkarim Soroush genoemd worden. Zie bijvoorbeeld zijn opstel: 'Verdraagzaamheid en bestuur: een verhandeling over religie en democratie', in: M. Sparreboom, *Religie en moderniteit*, De Geus, 2004, 183-221. Zie ook: B. Ghamari-Tabrizi, 'Contentious public religion: two conceptions of Islam in revolutionary Iran: Ali Shari'ati and Abdolkarim Soroush', *International Sociology*, 2004, 19, 504-523.

Islam en de Nederlandse krijgsmacht

De vraag is wat dit alles met de Nederlandse krijgsmacht te maken heeft. Het antwoord op deze vraag is eenvoudig en drieledig.

Grondwet

Ten eerste zijn alle Nederlanders krachtens de Grondwet op gelijke voet in openbare dienst benoembaar. Deze bepaling geldt ook voor de krijgsmacht. Vrouwen worden sinds ongeveer vijftientig jaar niet meer van militaire posities uitgezonderd, en op dezelfde wijze zijn alle burgers met een Nederlands paspoort binnen leeftijdsgrenzen principieel geschikt om bij de Nederlandse krijgsmacht in dienst te treden.¹⁰ Wanneer zou blijken dat de Nederlandse krijgsmacht op enigerlei wijze bij de aanname en het ontslag van personeel de hand zou lichten aan dit grondrecht, zou er sprake zijn van discriminatie, hetgeen politiek en maatschappelijk onaanvaardbaar is en voor de rechter aangevochten zou kunnen worden.

Werving

Daarnaast is er de zogenaamde 'business case'.¹¹ De krijgsmacht moet alle mogelijke talenten voor de vervulling van haar functies kunnen aanboren. Er is geen bevolkingsgroep die overgeslagen kan worden, omdat in de slag om de – jonge – werknemer elk potentieel benut moet kunnen worden.

Dit wervingsaspect heeft een kwantitatieve kant ('handjes werven'), maar ook een kwalitatieve kant (de 'besten' werven). In een samenleving waar de meeste mensen over een jaar of tien waarschijnlijk in een ziekenhuis door een vrouwelijke Turks-Nederlandse arts zullen worden behandeld, zal ook het talentmanagement van de krijgsmacht aan Nederlanders met een islamitische achtergrond niet voorbij kunnen gaan.¹²

Kennis opdoen

Ten slotte is er nog een operationeel argument dat wijst op het belang van de relatie islam en krijgsmacht. Zoals

gezegd, opereert de Nederlandse krijgsmacht steeds vaker in gebieden waar de islam op de een of andere wijze een rol speelt, al was het maar omdat de lokale bevolking in Bosnië, Irak en Afghanistan overwegend moslim is. Ook in het vroegere operatiegebied Kosovo en in een mogelijk toekomstig operatiegebied in Soedan is dit het geval. Dit is een belangrijk punt.

Studies in het bedrijfsleven laten zien dat in zogenaamde 'emergent markets' juist die bedrijven goed scoren die in staat zijn om door te dringen in de lokale omstandigheden. Daarbij maken die succesvolle bedrijven gebruik van uitgebreide contacten met de lokale bevolking, die zij ontwikkelen op basis van een diepgaande

kennis van de lokale cultuur, machtsverhoudingen en historische ontwikkelingen. Alle westerse rationaliteit, technologie en know-how op marketinggebied ten spijt, worden succes-

¹⁰ Uiteraard kan wel afwijzing plaatsvinden op grond van gebleken ongeschiktheid qua opleiding, fysieke en psychische gesteldheid e.d. Afwijzingen kunnen bij de rechter aangevochten worden.

¹¹ J. Soeters en J. van der Meulen (eds.), *Managing diversity in the armed forces*, Tilburg UP, Tilburg, 1999.

¹² Deze voorspelling kan men afleiden uit de grote aantallen vrouwelijke studenten die tegenwoordig de collegezalen van de medische faculteiten in Nederland bevolken (duidelijk meer dan 50 procent), en uit het feit dat die vrouwelijke studenten grote aantallen allochtone vrouwen tellen. Overigens is in Turkije minstens de helft van de hoogleeraren en artsen van het vrouwelijke geslacht.

De nieuwe bataljonscommandant SFIR 4, overste Mattijse, en de oud bataljons commandant SFIR 3, overste Van Harskamp, op bezoek bij een van de lokale sjeiks. Voordat de het gebouw waar de stamhoofden samenkomen word betreden dienen de schoenen eerst uit getrokken te worden

(Foto AVDKM, R. Mol; collectie IMG/KL)

maakten van hun contacten met de lokale bevolking dan hun West-Europese collega's, zoals Nederlanders, Duitsers en Engelsen.

Ofschoon er geen harde effectiviteits-criteria in het vredesondersteunend werk voor handen zijn, is het wel opvallend dat de Turken in Kaboel nage-nog geen aanvallen te verwerken hebben gekregen, en de westerse troepen nadrukkelijk wel.¹⁴ De boodschap van dit alles is duidelijk: wanneer westerse krijgsmachten, zoals de Nederlandse, militairen met een islamitische achtergrond in de gelederen hebben kunnen zij daarvan in de meest operationele zin 'profiteren' bij vredesondersteunende missies in islamitische regio's. Het is dan alleen nog maar zaak om dat 'profijt' ook daadwerkelijk te benutten.

volle bedrijven in niet-westerse omstandigheden vooral gekenmerkt door dit specifieke comparatieve voordeel.¹³

Er is weinig reden om aan te nemen dat dit voor de krijgsmacht anders ligt. Een studie naar Nederlands-Turkse militaire samenwerking in Kosovo en Kaboel liet zien dat de Turken nadrukkelijk meer werk

¹³ T. London en S.C. Haart, 'Reinventing strategies for emerging markets: beyond the transnational model', *Journal of International Business Studies*, 2004, 35, 350-370.

¹⁴ J. Soeters, E. Tanercan, A. Varoglu en U. Sigrì, Turkish-Dutch encounters in peace operations, *International Peacekeeping*, 2004, 11, 354-368 (ook in: *Militaire Spectator*, 2004, (jrg. 173), 129-144 en in: *Berliner Debatte Initial*, 2004, 15 -5/6, 121-131).

Koninklijk Besluit uit 1916 (KB document; collectie IMG/KL)

Beleid in krijgsmachten van andere landen: de vs en Turkije¹⁵

Religieuze diversiteit in krijgsmachten is natuurlijk niets nieuws¹⁶, de omgang met de islam ook niet. Zelfs de Nederlandse krijgsmacht heeft al langer ervaring met de islam binnen haar geledingen, met name in de tijd toen Indonesië een Nederlandse kolonie was. Op de KMA waren islamitische gebedsdiensten in die tijd geen uitzonderlijk verschijnsel, kon de officierseed sinds 1916 op Allah afgelegd worden en werden in 1921 vier islamitische feestdagen op dezelfde voet als christelijke en joodse feestdagen erkend.¹⁷

Sinds de onafhankelijkheid van Indonesië heeft het onderwerp hier echter aan belang ingeboet. De krijgsmachten in landen als de Verenigde Staten en Turkije hebben meer recente ervaringen en meer uitgewerkt beleid wat betreft de omgang met de Islam.

De Verenigde Staten

In de Amerikaanse krijgsmacht is het percentage moslims betrekkelijk gering: ongeveer een half procent van de totale personeelsbezetting belijdt actief het islamitisch geloof (ter vergelijking: niet-religieus is zo'n 25 tot 30 procent, protestants zo'n 50 procent). Dat is een betrekkelijk klein aandeel. Maar er zijn evengoed toch 12 full-time imams (Muslim chaplains) aangesteld; er zijn voorts speciale islamitische gebedsruimten beschikbaar en in vreedstijd zijn er op verschillen-

de momenten op de dag mogelijkheden tot bidden. Verder zijn er aparte maaltijden in vreedstijd en wordt er aandacht besteed aan de Iftar (de traditionele maaltijd ter beëindiging van het vasten), terwijl er 'in het veld' in ieder geval koosjere en vegetarische maaltijden beschikbaar zijn.

Baarden en hoofddoeken zijn niet toegestaan, omdat dat zou kunnen interfereren met veiligheidsstandaarden en de standaard hoofdbedekking. In de

krijgsmacht van de VS is men door-drongen van het besef dat religie, moraal en mentale 'gereedheid' met elkaar verbonden verschijnselen zijn. Aan godsdienst te veld wordt dan ook veel aandacht besteed, maar dat gebeurt op een zodanig neutrale ('nondenominational') manier dat iedereen er inspiratie uit kan putten.¹⁸ Op opleidingsinstituten is er volop gelegenheid om zich te verdiepen in de islam of in wereldgodsdiensten in het algemeen.

15 Gegevens voor deze paragraaf zijn verkregen door bemiddeling van prof. dr. Ch. Moskos and kol. Glen Bloomstrom van de US Army en van kol. b.d. dr. A. Varoglu van het Turkse leger.

16 Bijvoorbeeld A. Peled, *A question of loyalty. Military manpower policy in multi-ethnic states*, London, 1998.

17 P. Groen en W. Klinkert (red.), *Studeren in uniform. 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003*, SDU Uitgevers, Den Haag, 2003, met name pagina's 196 en 575.

18 T.D. Moorer, 'Military recognizes religious needs of personnel', *The New York Amsterdam News*, 26 September 2002.

Gele Rijders voeren een persoonscontrole uit bij een checkpoint in de omgeving van Velica Hoca, Kosovo, 1999

(Foto M. Meindersma; collectie IMG/kl)

eigen initiatief gemakkelijk imams buiten de militaire wereld kunnen ontmoeten.

Alleen in oorlogstijd (voor de laatste keer tijdens de Korea-oorlog!) gaan er officieel imams met de troepen mee. Tijdens vredesmissies kan er incidenteel wel een imam bij de troepen zijn, maar dan is de godsdienstige competentie slechts secundair van belang omdat de hoofdfunctie van de betreffende persoon iets anders is (genist, instructeur, verbindelaar, toek). De eventueel in de manschappen aanwezige dienstplichtige imams verlenen tijdens de missies alleen standaarddiensten bij de bijzondere gelegenheden (Suikerfeest, Offerfeest), en dat gebeurt op een zodanig wijze dat er geen controverse over de verschillende subdenominaties kan ontstaan.

In Bosnië en Kosovo werden ook wel imams uit de buurt in de compounds binnengelaten om dergelijke diensten te verzorgen; in Afghanistan gebeurde dat echter niet. Ofschoon de Turkse krijgsmacht voldoende ruimte aan godsdienstbeleving biedt, blijkt uit alles dat in de Turkse defensieorganisatie strak de hand wordt gehouden aan de scheiding van godsdienst en staat.

Turkije

In Turkije, zelf een overwegend islamitisch land, zijn op militaire complexen ook gebedsruimten en moskeeën aanwezig, en kan er overdag gebeden worden op voorwaarde dat de dienst dat toelaat. Dat laatste is voor Turkse militairen niet zo problematisch omdat men de opvatting huldigt dat 'dienstplicht is als het dienen van God'. Christelijke en joodse militairen (veelal dienstplichtigen) kunnen op feestdagen vrij krijgen en

worden in de gelegenheid gesteld om te gaan bidden in kerken en synagogen in de omgeving van de kazernes.

Met voeding wordt rekening gehouden maar hoofddoeken zijn weer niet toegestaan, ook niet voor de echtgenotes van de officieren die in militaire wooncomplexen wonen. Men is weinig toeschietelijk met het leveren van geestelijke verzorging in militair verband, waarbij men uitgaat van de gedachte dat belijdende militairen op

Wat te doen in de Nederlandse krijgsmacht?

Tot nog toe geen islamitische geestelijke verzorging

De Nederlandse krijgsmacht kent een ver doorgevoerde, professionele geestelijke verzorging voor het protestantisme, het rooms-katholicisme, het humanisme, de joodse godsdienst en

het hindoeïsme. Geestelijke verzorging voor militairen met een islamitische achtergrond is echter nog altijd niet beschikbaar, met name omdat de verschillende islamitische subdenominaties nog niet tot een gezamenlijke afvaardiging hebben weten te besluiten.

Dat laatste punt wordt als eis door het departement gesteld, maar men kan zich afvragen of dat een realistisch en eerlijk verlangen is. Als men uitgaat van de gedachte dat imams ook in deeltijd en tijdelijk aangesteld kunnen worden, wordt het mogelijk om imams van verschillende subdenominaties en uit verschillende landen van herkomst aan te stellen. Dan kan de eis van het departement aanmerkelijk verzacht worden, en kan er praktischer met dit vraagstuk worden omgegaan, op dezelfde manier als bijvoorbeeld de Nederlandse politie dat doet. Ook het beperken van de dienstverlening tot standaarddiensten, zoals dat in de Turkse krijgsmacht gebeurt, kan het vraagstuk van de subdenominaties meer hanteerbaar maken.

Voorlopig echter neemt de joodse militaire geestelijke verzorging de taken waar.¹⁹ Daarbij gaat om: het scheppen van de voorwaarden waardoor islamitische militairen aan hun religieuze verplichtingen kunnen voldoen, het begeleiden van leidinggevenden bij de uitvoering van de bestaande regelgeving, het afleggen van pastorale bezoeken, en tenslotte het begeleiden van islamitische militairen die in hun werk met – helaas nog altijd voorkomend – ongewenst gedrag gecon-

fronteerd worden (discriminatie, racismisme).²⁰

De rabbijnen doen wat zij kunnen, maar zij stellen zich op het standpunt dat zij waar het om geloofsinhoudelijke zaken gaat, moeten terugtreden. Ofschoon het volume van hulpvragen door islamitische militairen substantieel is, vinden deze militairen zelf de drempel soms te hoog om bij de rabbijn (of de dominee of aalmoezenier) aan te kloppen. Terwijl zij toch regelmatig in situaties terechtkomen waarin zij voor hun eigen reflectie geestelijke verzorging nodig hebben: bijvoorbeeld bij zaken die bij de Kmar voorkomen, zoals uitzettingen van vreemdelingen en missies waarin men massagraven moet blootleggen.

Het is duidelijk dat het ontbreken van islamitische geestelijke verzorging in de ogen van alle betrokkenen een gemis is. In dit verband is het goed nieuws te kunnen vermelden dat de redactie van *Kernvraag* (een tijdschrift van de gv) sinds kort ook een militair met een islamitische achtergrond in haar geledingen telt.

De regelgeving wat betreft voeding, vrije dagen en mogelijkheden tot gebed is in de Nederlandse krijgsmacht – zeker op papier – afdoende

geregeld. Ook wordt er in de verschillende opleidingen wel aandacht aan godsdiensten en de islam besteed, hoewel de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat hier zeker wel verbetering en toespitsing mogelijk zijn. Maar de vraag is of alles ook in de praktijk zo wordt nageleefd als het in het beleid geformuleerd is. In de organisatie-wetenschappen is het al lang bekend dat implementatie van beleid belangrijker (en moeilijker!) is dan het vaststellen van beleid. Hierbij spelen de commandanten van het laagste tot het hoogste niveau een belangrijke rol.

Verantwoordelijkheid van commandanten

Commandanten dienen in hun eenheden te voorkomen dat er een 'clash' van stereotypen ontstaat, dat er gediscrimineerd wordt of dat mensen vernederd en beledigd worden. Hierbij moet men gevoelig zijn voor het punt waarop grappen overgaan in belediging en uitsluiting.²¹ Dit is uitermate belangrijk want in de islamitische wereld – en bepaald niet alleen daar – is 'de taal als een zwaard'. Nederlanders zijn op dit punt niet altijd even sensitief.

Commandanten moeten vertegenwoordigers van minderheidsgroepen op een positieve manier bejegenen en

¹⁹ Het hierna volgende is gebaseerd op een deel van de bijdrage van de hoofdkrijgsmachtrabbijn Boosman op de bijeenkomst van 25 November 2004.

²⁰ Voor een levendige beschrijving van dit laatste verschijnsel zie bijvoorbeeld L. Sion, *Changing from green to blue beret: Dutch peacekeepers in Bosnia and Kosovo*, dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam, 2004, hoofdstuk 8.

²¹ Voor het onderscheid tussen humor en belediging en hoe 'mannen in het leger' daarmee moeten omgaan, zij nogmaals verwezen naar de dissertatie van L. Sion.

**Nederlandse militair
in Bosnië, 1999**
(Collectie IMG/KL)

wederzijds begrip kweken.²² Commandanten moeten zich ook echt bewust worden van het feit dat religieuze diversiteit in organisaties een opkomend fenomeen is, en dat zij op dit punt een belangrijke rol te spelen hebben.²³ In dit verband is het bemoedigend op te merken dat een islamitische eedaflegging bij de Kmar enkele jaren geleden door een commandant mogelijk is gemaakt zonder dat daar formeel en actueel beleid voor bestond.

Commandanten moeten daarbij beseffen en benadrukken dat godsdienst slechts één aspect van iemands identiteit is, en dat iemands gedrag niet alleen verklaard kan worden uit iemands religieuze achtergrond. Voorts

moeten commandanten de gezamenlijkheid van alle militairen in de eenheid benadrukken; die gezamenlijkheid ligt in het Nederlandschap, het Nederlands militair zijn, dezelfde leef- en werkomstandigheden, en uiteraard dezelfde taakstelling. Met inachtneming en respect voor de verschillen, moeten de overeenkomsten binnen de eenheid (en uiteraard binnen het grotere militaire verband) de nadruk krijgen.

Conflicten uitpraten?

Zijn er dan toch conflicten, dan kunnen die bespreekbaar worden gemaakt. Op voorwaarde dat die gesprekken positief verlopen, kunnen conflicten leiden tot innovatie en bijstelling van de eigen denkkaders. In die zin kan men conflicten productief maken. Op die wijze kunnen conflicten leiden tot een respectvol pluralisme binnen de eenheid. Toch is het leiden van dergelijke gesprekken niet iedereen gegeven. Vandaar dat in de managementliteratuur de vraag gesteld wordt of het altijd zo verstandig is om te praten over zaken die emotioneel moeilijk liggen. Soms, zeker bij emotioneel beladen onderwerpen, schieten woorden tekort, en echt pijnlijke zaken – is ook onze ervaring – verzwijgen mensen liever.

Gelet op verschillende culturele achtergronden kunnen woorden verschillende betekenissen en contextuele achtergronden hebben, die niet voor iedereen even duidelijk zijn. Zelfs het idee dat je over alles moet kunnen praten wordt niet in alle culturen gedeeld. Daarom wordt in die managementliteratuur gesuggereerd dat het werken met visuele en esthetische uitingen (waar de krijgsmacht van oudsher goed in is: vaandels, parades, gezamenlijk zingen, feesten) een beter alternatief is dan de eeuwige wens om conflicten uit te praten.

Hoe dat ook zij, duidelijk is dat het omgaan met emotioneel beladen kwesties een precaire aangelegenheid is, waar commandanten zorgvuldig en sensitief mee om moeten (leren) gaan.²⁴

Ten slotte

Dit artikel is een compilatie van enkele bijdragen die tijdens de bijeenkomst over 'islam en de krijgsmacht' op 25 november 2004 op het IDL werd gehouden. Tijdens de korte discussieronde daarna spraken enkele toehoorders hun teleurstelling uit over het feit dat er zo weinig verteld was over het gevaar dat militairen met een islamitische achtergrond voor de krijgsmacht zouden kunnen vormen. In die vraag echode het tumult dat Nederland in de greep hield in de dagen na de moord op Theo van Gogh. Er werd verwezen naar de Nijmeegse Marokkaans-Nederlandse arabist die in zijn hoedanigheid van AIVD-functionaris informatie had laten lekken naar mensen die op het punt stonden een huiszoeking te krijgen.

Inderdaad is de AIVD wat zijn veiligheidsaspecten betreft vergelijkbaar met de politie en de krijgsmacht, en inderdaad moet men er niet aan denken dat een Nederlands militair een verholde terrorist blijkt te zijn, die de eigen troepen in Afghanistan (of waar dan ook) verlinkt. Maar net zomin als een marineman die in een Orion cocaïne vanaf de Antillen naar Nederland smokkelt representatief is voor al het marinepersoneel, is die Nijmeegenaar representatief voor alle Marokkaanse-Nederlanders, laat staan voor de Nederlandse moslims die uit andere landen afkomstig zijn.

Uiteraard moet de krijgsmacht zorgvuldig zijn bij de aanstelling van personeel (maar dat geldt voor alle personeel), en natuurlijk hebben alle militairen, vooral ook tijdens gevaarlijke uitzendingen, de taak om goed op elkaar te letten. Teveel vertrouwen kan immers net zulke desastreuze effecten hebben als teveel wantrouwen. Maar Nederlandse militairen met een islamitische achtergrond zijn net zo goed en betrouwbaar als elke andere militair van de Nederlandse krijgsmacht. Dat geldt voor de gehele groep, maar ook voor elk individu, en wel totdat – onverhoopt, maar ook niet waarschijnlijk – het tegendeel bewezen zou worden.

22 Voor uitgebreide exposés in dit verband verwijzen wij naar: N.M. Pless en Th. Maak, 'Building an inclusive diversity culture: principles, processes and practice', *Journal of Business Ethics*, 2004, 54, 129-147.

23 D.A. Hicks, 'Spiritual and religious diversity in the workplace. Implications for leadership', *The Leadership Quarterly*, 2002, 13, 379-396. Zie ook: G.F. Bennett, 'Religious diversity in the workplace... an emerging issue', *Diversity Factor*, 2001, winter, 15-20.

24 Het pleidooi om conflicten uit te praten staat in: D.A. Hicks (vorige noot); het pleidooi om het niet te doen staat in: M.A. von Glinow, D.L. Shapiro en J.M. Brett, 'Can we talk and should we? Managing emotional conflict in multicultural teams', *Academy of Management Review*, 2004, 29, 578-592.

Op een receptie van de British High Commissioner in de Sierraleonse hoofdstad Freetown raakte ik aan de praat met een stoere Britse militair die zei Joe te heten. Joe had al menige strijd gestreden, op de Falklands en in het Kroatische deel van Servië, maar zijn huidige uitzending naar Sierra Leone als 'military observer' (milob) voor de Verenigde Naties was de stomste missie waar ze hem ooit op af hadden gestuurd, zei hij. Beetje waarnemen, luidde zijn mandaat, dus hij moest hier ongewapend door het leven. Terwijl de rebellen in 'zijn' regio natuurlijk wél geweren hadden. Voortdurend kwamen zij Joe en zijn mede-milobs dan ook treiteren.

'Stormen ze met z'n allen zonder kloppen ons kantoor binnen, door elkaar heen schreeuwend van: 'Geef ons die tafel! Onze commandant wil jullie stoel!' Een keer namen die rebellen een bureaustoel daadwerkelijk mee, ook. 'Niets tegen te doen als je niet mag schieten,' gromde Joe.

Ik vroeg hem of hij overeenkomsten zag tussen Servo-Kroaten, Falklanders en Afrikaanse rebellen. Welzeker, zei hij. 'Machogedrag. Dat is universeel.'

Bijvoorbeeld: hij ging de Sierraleonse rebellenleider, Foday Sankoh, eens opzoeken in het dorp waar die zich verschanste.

'We werden door zijn mannen onder een mangoboom geparkeerd met het bevel te wachten. Vervolgens gebeurde er lange tijd niets. Tot eindelijk iemand een hut uitkwam met een stoel op zijn hoofd. En toen nog iemand met een stoel op zijn hoofd. Uit andere hutten kwamen ze met tafels, kookpotten, brandhout en een ventilator tevoorschijn. Middenin de bush ontstond een huiskamer. Toen de pot met rijst op het houtvuur aan de kook was, kwam eindelijk Sankoh himself. Hij zat op een grote rode salonfauteuil die door een horde volgelingen werd gedragen. Leider werd naast

de ketel met rijst gezet. Negeert ons. Kijkt alle kanten op, behalve de onze. Zat zich uitgebreid aan zijn kruis te krabben terwijl hij een van zijn adjudanten het gesprek met ons liet voeren.'

Het enige wat Sankoh tijdens dat bezoek rechtstreeks tegen Joe gezegd had, vanuit zijn draagstoel op weg terug naar zijn hut, was: 'Weet jij waarom ze Sierra Leone 'whiteman's grave' noemen? Omdat blanken zoals jij hier sterven als ratten. Zelfs het piepkleinste malaria-mugje, het onzichtbaarste tyfus-beestje, is sterker dan jullie!'

Homerisch lachend was Sankoh uit beeld gedragen.

'Eén-nul voor hem,' zei Joe.

Spoedig na die ontmoeting was Sankoh gearresteerd. Het VN-Tribunaal in Sierra Leone beschuldigde hem van oorlogsmisdaden en Sankoh werd opgesloten in afwachting van zijn berechting. Anderhalf jaar later is het zover. Joe en ik gaan kijken.

'Ik wil de *\$#* zien hangen,' zegt Joe.

Het VN-gerechtsgebouw in Freetown is nog niet klaar, maar de zittingen zijn toch alvast begonnen.

Op het afgelegen bananeneilandje Bonthé in het zuiden van Sierra Leone is daartoe het dorpsmarktpleintje ontruimd. Onder de platen golfijzer waar gewoonlijk vis en tomaten lagen, zetelt nu de rechter, een reusachtige, door Kofi Annan benoemde Kameroenees in een Nosferatu-achtig gewaad. Nieuwsgierige eilandbewoners en Joe en ik mogen plaatsnemen op houten bankjes die blauwgehelmdde Ghurka-soldaten hebben klaargezet. Lange tijd gebeurt er weinig. Het is heet. Een zeebriesje speelt met onze haren en van een passerende venter kopen we een flesje lauwe Fanta en een paar pinda's in een tot tuit gedraaid stukje krantenpapier. Aan onze voeten scharrelen dorpskippen, een schurftige hond wordt van het pleintje weggejaagd met een lome zwaai van een Ghurka-geweer en de rechter knikkebolt. Dan beweegt er iets op het zandpad tussen het politiebureau en het marktplein. Twee VN-Ghurka's duwen een rolstoel. Erin zit Foday Sankoh. Als de stoel vastloopt in het zand, tillen de Ghurka's hem met Sankoh en al op en dragen hem verder naar het marktplein. Stoel en leider worden voor de rechter neergezet. De rolstoel gaat op de rem.

We houden onze adem in. 'Bent u Foday Sankoh?' vraagt de rechter. Geen antwoord. Sankoh begint langzaam onderuit te zakken en staart naar niets. Een van de Ghurka's trekt een zakdoek tevoorschijn uit zijn mouw. Hij dept Sankoh's kin. 'Kwijl!' fluistert Joe opgewonden. 'De grote leider kwijlt! Stand één-één gelijk.' Na anderhalf jaar gevangenschap is Sankoh een soort slaplantje geworden, staat nu een door de VN ingevlogen psychiater aan de rechter te vertellen. 'Catatonisch,' luidt zijn diagnose. 'Wablief?' vraagt de rechter. 'Meneer Sankoh is catatonisch. Niets dringt meer tot hem door. En incontinent is hij ook. De zuster doet hem vijf keer per dag een schone luiert om,' verklaart de psychiater. 'En daarmee verklaar ik de strijd geëindigd in twintig-nul voor mij,' hoor ik Joe naast me.

Hij leegt zijn flesje Fanta en laat een boer. Terwijl Sankoh naar het politiebureautje wordt teruggedragen, kuiert Joe terug naar de verderop wachtende VN-helikopter. De hele wandeling lang krabt hij zich tevreden aan zijn kruis.

BERICHT UIT AFRIKA

Beslissingen:

commodore E.J. Oliemans*

De laatste tijd tref ik nog al eens een artikel aan over het functioneren van ons bewustzijn en ons onderbewustzijn. Die artikelen gaan niet alleen over het functioneren van de hersens, maar ook over de relatie met het nemen van beslissingen. Wat mij daar bij opvalt is dat veel gesproken wordt over de relatie tussen het nemen van beslissingen en het vertrouwen op de intuïtie. Het blijkt dat veel ingewikkelde beslissingen worden genomen op basis van die intuïtie, het onderbewust. Aan Yvonne Swaans, die onlangs werd verkozen tot zakenvrouw van het jaar, werd gevraagd wat haar zo succesvol maakt. Zij antwoordde dat zij zeer sterk vertrouwt op haar intuïtie en dat dat vertrouwen haar het meeste succes heeft gebracht. Het durven vertrouwen op je intuïtie kost overigens wel tijd en moed. En is daarmee de ratio van tafel? Natuurlijk niet. Maar het geeft wel aan dat al datgene waarmee wij ons dagelijks bezighouden ook een gezonde dosis intuïtie moet bevatten. Dus niet alleen Plannen van Aanpak, ITIL, PRINCE-2, DMP procedures, verbeterplannen, MISsen en bedrijfsplannen. Die helpen weliswaar bij het ordenen, maar de echte keuzes worden vooral gebaseerd op intuïtie.

Maar nu de belangrijke vraag: wat is intuïtie en is dit nu geitenwollensokkenpraat of is er meer? Intuïtie is hetgeen in het onderbewustzijn is vastgelegd op basis van *ervaring*, maar niet (meer) behoort tot het werkgeheugen. Zie hier het sleutelwoord voor dit betoog. Mensen zijn alleen in staat goede beslissingen te nemen als ze kunnen bogen op ervaring. Hoe complexer het probleem hoe moeilijker de beslissing en hoe belangrijker de ervaring. Omdat in het algemeen de problemen complexer worden in de top van de organisatie, moet daarbij dus ook de meeste ervaring aanwezig zijn. Maar ervaring is niet alleen het aantal dienstjaren. Ervaring is vooral ook het hebben gedragen van echte verantwoordelijkheid: lijnverantwoordelijkheid of beter nog: operationele lijnverantwoordelijkheid. Weten wat het is om het bevel te voeren over een operationele eenheid in moeilijke omstandigheden. De afhankelijkheid ervaren van de eigen mensen, de dienstverleners en van de beleidsmakers. Die ervaring is nodig om in een positie waarin beleid tot stand komt (ik noem het liever de randvoorwaarden waarbinnen het operationele deel haar werk moet doen) tot de juiste afweging te komen. Dus moet elke (en ik bedoel echte ELKE) afdeling waar beleid tot stand komt voor een belangrijk deel bestaan uit mensen met die ervaring. In ieder geval moeten de echte beslissers kunnen bogen op die ruime ervaring.

* Op deze plaats vindt u afwisselend een bijdrage van commodore Erik Oliemans en kolonel Frans Matser, beide werkzaam bij het Commando Dienstcentra (CDC).

ratio of intuïtie

Wat was nu eigenlijk de echte aanleiding om dit stukje te schrijven? Ik kreeg onlangs voor een van de vergaderingen waar ik regelmatig naar toe moet een CD-ROM toegezonden. Ik vroeg mij af waarom dat was. Het bleek nodig te zijn omdat de hoeveelheid documenten voor één vergadering te groot was om door de mailbox van mijn PC verwerkt te kunnen worden.

Ik realiseerde me ook dat er wellicht een verband bestaat tussen de hoeveelheid papier die staf- of beleidsafdelingen produceren en de hoeveelheid (operationele) lijnervaring binnen die afdeling (of in ieder geval in de top van die afdeling). De afdelingen die weinig van die ervaring in zich hebben zullen hun beslissing baseren op 'de ratio', op de systemen, de methodes.

En dus verschijnen er boekenkasten vol ordners die de basis moeten vormen voor de uiteindelijke beslissing. Een beslissing waarvan velen zich achteraf afvragen of het wel de juiste is geweest. De 'operationeel' bevolkte afdeling heeft een paar brainstormsessies en een handvol A-4 tjes nodig om tot een beslissing te komen. Een beslissing die bovendien door velen begrepen en gedragen wordt. Kijkt u maar in uw post of e-mail en u zult me gelijk geven.

Als altijd toch ook nu weer de vraag: en hoe gaan we dat regelen? Allereerst er

voor zorgen dat het besef er komt dat het hebben van lijnervaring in beleidsafdelingen een absolute voorwaarde is om tot goed beleid te komen. En voor de duidelijkheid: het gaat daarbij om ALLE beleidsafdelingen. Niet alleen de afdelingen waar 'operationeel' beleid wordt voorbereid. Juist ook de afdelingen waar financieel, materieel en personeelsbeleid wordt geformuleerd hebben de ervaring nodig van de (operationele) lijn.

De volgende stap is de bereidheid om met elkaar vast te stellen om welke omvang het gaat en dan vervolgens ook zo te vullen.

Tenslotte is een hele eenvoudige maatregel om van elke kolonel of burger schaal 14 te eisen dat deze een (commanderende) lijn functie op het niveau majoor of luitenant-kolonel heeft vervuld. En eigenlijk ook nog uitzendervaring, hoewel dat voor de burgercollega wat moeilijk te realiseren is. Maar de uitzendervaring is wel essentieel omdat steeds meer belangrijke beslissingen genomen worden die hun invloed hebben op eenheden tijdens uitzendingen.

Dit alles vereist een integrale afweging van belangen en het verder afscheid nemen van de functionele 'lijnen'.

Maar gelukkig hadden we ons dat allemaal al voorgenomen. Nu nog doen.

MENINGEN van anderen

Reactie TEGENWICHT MS 3-2005

Top- of tob-salarissen

De koppen in het NRC liegen er dit voorjaar niet om. 'Top bij NUON verdient 59 procent meer', 'Nieuwe topman CSM ontvangt 54 procent meer salaris' en 'Bonus topmannen stijgt 55 procent'. Tot nu toe werd Defensie daarbij niet genoemd, maar dat zou kunnen gaan veranderen. In zijn column **TEGENWICHT** in MS 3-2005 buigt Cdre Oliemans zich over de topsalarissen bij Defensie. Hij laat in zijn bijdrage eerst zijn zoon aan het woord en komt op basis daarvan tot de conclusie dat de in zijn ogen te lage salarissen van de hogere militairen op langere termijn leiden tot kwaliteitsverlies. Als oplossing voert hij een reductie van de stafafdelingen aan, waarmee vervolgens de ruimte wordt gecreëerd om de salarissen van hogere burger- en militaire ambtenaren te verhogen. De opmerkingen van pa en zoon vragen om een reactie.

Vergelijking salarissen

De jonge Oliemans lijkt behoorlijk materialistisch ingesteld en kiest niet voor een baan bij Defensie. Als argument daarvoor noemt hij vooral een aantal financiële aspecten zoals eindsalaris, periodieken en de eindejaarsuitkering. Hij voegt daar aan toe het bij Defensie verliezen van de zekerheid van een baan voor het leven. Bij mij rijst daarbij de vraag of zoonlief bij zijn studie- en beroepskeuze nu al en alleen maar kijkt naar salarissen die hij over 30 jaar denkt te gaan verdienen. Heeft hij daarvoor zelf onderzoek gedaan en welke criteria heeft hij gebruikt om de functies te vergelijken? Heeft hij daarbij ook gekeken naar het aantal uren dat er werd gewerkt? En ik ben ook benieuwd met welke functies hij de functie van pa heeft vergeleken en of de functie van pa in de middenmoot zat of helemaal onderaan? Tot slot zou ik zoonlief nog willen wijzen op een ander artikel uit het NRC met de

kop 'CEO's massaal weg'. Daarin staat onder andere dat nog nooit zoveel topmanagers werden vervangen als in 2004. Bijna eenderde werd ontslagen na tegenvallende bedrijfsresultaten.

Het betoog van de zoon wordt gekenmerkt door een gebrek aan idealisme, waarvan je toch hoopt dat tenminste de jeugd daar nog een beetje van heeft. Pa doet nog wel een zwakke poging tot weerwoord met het noemen van kameraadschap, de avonturen en de afwisseling, maar door het opvoeren van vriend Jan-Kees gaat de discussie daar niet over. Daardoor komen belangrijke inhoudelijke zaken niet aan de orde, zoals verantwoordelijkheid, zelfstandigheid, een hoogwaardig technische omgeving, mobiliteit, zeer goede secundaire arbeidsvoorwaarden zoals studiefaciliteiten, flexibilisering arbeidsduur en allerlei soorten verlofregelingen. Voor een beginner op de arbeidsmarkt die zich de komende jaren verder wil bekwamen, moet zo'n pakket toch zeer interessant zijn. Denkt zoonlief zijn hele leven bij dezelfde werkgever te blijven? Zo niet, dan is het relevant dat de salarissen tot het niveau van een ervaren luitenant-kolonel waarschijnlijk gunstig uitvallen voor militairen. Pa heeft dus nog wel wat uit te leggen.

Verkleinen stafafdelingen?

Cdre Oliemans komt vervolgens met een creatieve oplossing, waarover hij verderop terecht stelt dat deze oplossing wel durf vereist. Het verkleinen van stafafdelingen moet het nodige budget vrijmaken voor het verhogen van de salarissen van hogere burger- en militaire ambtenaren. De huidige maatregelen, waarbij de Haagse staven met zo'n 30% worden verkleind, kunnen blijkbaar nog wel een keer worden overgedaan. Sommige politici kunnen vrijblijvend zulke stellingen in hun politieke programma opnemen. Maar als die stafafdelingen echt kleiner kunnen, waarom hebben die topambtenaren dat dan niet allang gedaan? Dan waren ze hun geld echt waard geweest.

Laat ik eens proberen invulling te geven aan het voorstel tot kleinere stafafdelingen. De laatste jaren ben ik behoorlijk allergisch geworden voor maandrapportages, kwartaalrapportages en jaarverslagen. Frequent krijgen topmanagers cijfers en grafieken gepresenteerd, terwijl we

soms al jaren twifelen aan de integriteit van de gegevens. En wat zeggen al die geruststellende gegevens over de servicegraad van een artikelpakket, terwijl de relatie daarvan met de inzetbaarheid van onze systemen nog niet is uitgewerkt? Hebben we trouwens wel eens becijferd hoeveel al die rapportages kosten en wat ze daadwerkelijk bijdragen aan een verhoogde inzetbaarheid? Om nog maar niet te spreken van de keren dat een stafstuk niet aan de vereiste stafkwaliteit voldoet, ook al is de inhoud begrepen en staan de conclusies als een huis. Deze bureaucratistische werkwijze is voor menig (jonge) collega weinig motiverend en wellicht een duwtje in de rug voor de overstap naar het bedrijfsleven. U begrijpt wel waar mijn advies voor kleinere stafafdelingen in eerste instantie op gericht zou zijn. Maar aan wie ligt het nou eigenlijk dat ze nog steeds zoveel rapporten produceren?

Verhogen topsalarissen?

Moeten dan de topsalarissen worden verhoogd omdat we anders onvoldoende kwaliteit binnen Defensie houden? Ik geloof daar niets van. Inderdaad, regelmatig steken bekwame collega's over naar het bedrijfsleven. In het bedrijfsleven wordt ook vaker een overstap gemaakt, maar wijst dat zonder meer op financiële tekortkomingen in de salarisstructuur? Hebben wij dan voldoende zicht op de redenen voor de overstap? En draait het daarbij echt alleen maar om geld en aanverwante zaken? Welnee, want het gebeurde ook toen er nog geen sprake was van verhoging van de FLO-leeftijd of een 'up or out-systeem'. Misschien zijn het dan toch de bureaucratistische knelpunten in onze ambtelijke omgeving die meer aanleiding zijn voor een overstap. Laten we juist oplossingen zoeken in een aantrekkelijke werkomgeving met minder bureaucratie en goede secundaire arbeidsvoorwaarden om de kwaliteit te behouden. Zouden onze topambtenaren daar iets aan kunnen doen? En in een krimpende organisatie zijn de mogelijkheden voor carrière minder dan voorheen. Maar als ik om me heen kijk, zie ik nog een heleboel kwaliteit in onze organisatie rondlopen die gemotiveerd is om straks de leiding over te nemen. Misschien draait in onze wereld wel veel, maar toch niet alles alleen om geld.

DRS. K.P. DE JONG BC. – Kolonel KLU

Reactie MUITERIJ IN FRANKRIJK

Het interessante artikel van vaandrig drs. W. van den Berge in de Militaire Spectator (MS) van januari 2005 verdient een aanvulling op het gebied van de Franse tactiek.

Terecht begint hij met de slag bij Verdun, door de chef van de Duitse Generale Staf '....bedoeld om het Franse leger uit te putten....' (Van den Berge, bladzijde 6). Op 21 februari 1916 opende 1.500 Duitse kanonnen het vuur en op 15 december 1915 eindigde het laatste Franse (tegen)offensief. Beide partijen hadden ieder ruim 350.000 man verloren en waren uitgeput.¹ Tijdens het Franse (tegen)offensief van 21 oktober 1916 voerde Generaal Robert-Georges Nivelle het bevel (de commandostructuur van de Franse troepen bij Verdun is door Van den Berge beschreven, bladzijde 6). Hij volgde hierbij een heel andere tactiek dan de tot dan toe gebruikelijke massale frontale aanvallen. De toenmalige Franse opperbevelhebber, generaal Joseph-Jacques Joffre, paste, zonder succes, dit soort op-

treden sinds oktober 1914 toe. Generaal Nivelle '....*liet sterke vijandelijke posities over aan de artillerie en viel de tegenstander aan op diens zwakke punten met diep gestaffelde formaties, dit met het doel de linies open te breken*'². Nivelle heeft ook de vuurwals verder verbeterd³.

Bij Verdun liet Nivelle de Duitse stellingen gedurende drie dagen door artillerie bombarderen waarbij hij 650 kanonnen inzette. Op 24 oktober om 11.40 uur gaf hij bevel de infanterie voorwaarts te laten gaan. Deze had binnen enkele uren de oorspronkelijke posities van 24 februari weer in bezit⁴. Het succes van Nivelle was ook nog bevorderd door het feit dat de Duitsers slechts beschikten over goede zware mitrailleurs en niet over, uitgezonderd de buitgemaakte, lichte mitrailleurs. Het kostte enige tijd voordat de verdedigers hun zware mitrailleurs in stelling konden brengen. Dit keer waren de Franse infanteristen zo snel in de Duitse loopgraven dat zij hun zware machinegeweren niet in stelling konden brengen.

Met de trots van een uitvinder sprak generaal Nivelle over zijn 'onfeilbare' oplos-

sing om in deze loopgravenoorlog de doorbraak te kunnen forceren⁵. En ook de Franse politici geloofden in zijn systeem. Nog in december werd Nivelle tot opperbevelhebber benoemd over de hoofden van legergroepscommandanten als Pétain. Joffre werd maarschalk van Frankrijk, '....*hetgeen neerkwam op pensioering*'.⁶ Reeds in december had Nivelle in grote lijnen zijn plan voor de doorbraak in 1917 gereed. Vier legergroepen die 1.200.000 man, 500.000 paarden en 5.000 kanonnen telden, werden voor deze aanval op een front van 40 km samengebracht⁷.

Nivelle gaf het bevel over de legergroep die, nadat de Duitse linies waren veroverd, moest uitbreken aan generaal Micheler⁸. Deze had vertrouwen in Nivelles plannen⁹. Maar op 9 februari, toen de Duitsers zich onverwacht terugtrokken en zo hun linies inkrompen en rechtrokken (ook vermeld door Van den Berge, bladzijde 7), kreeg Micheler bezwaren tegen de plannen van Nivelle. Deze vond het echter niet nodig die te wijzigen. Desondanks heeft Micheler zijn commando niet neergelegd¹⁰.

Generaal Nivelle
(Collectie: IMG/KI)

Daarnaast namen de Duitsers nog twee andere maatregelen ter versterking van hun verdediging. In de eerste plaats legden zij achter de twee gebruikelijke verdedigingslijnen, nog een derde en vierde linie aan. Deze laatste lag buiten het bereik van de Franse artillerie. In de tweede plaats voerden zij de zogenaamde 'Stoss aus der Tiefe' in. Een tegenaanval uit te voeren door reserve eenheden, opgesteld buiten bereik van de Franse artillerie.

De Duitsers profiteerden ook van het feit dat Nivelles zich reeds in 1916 in het openbaar had uitgelaten over het aanstaand offensief (eveneens vermeld door Van den Berge, 7). Bovendien hadden de Duitsers tijdens een lokale aanval op 16 februari 1917 een bevel van de 2^e Franse infanteriedivisie buitgemaakt waaruit de Duitse Generale Staf kon opmaken dat een grote Franse aanval bij de rivier Aisne zou losbarsten¹¹.

Wat de bewapening betreft hadden de Duitsers evenmin stil gezeten. De Duitse legerleiding had de noodzaak van een lichte mitrailleur begrepen en opdracht gegeven een dergelijk wapen te ontwerpen. Dientengevolge kon de Duitse industrie reeds op 12 december beginnen een dergelijk wapen te produceren, zodat iedere Duitse infanteriecompagnie in februari 1917 over drie lichte mitrailleurs zou beschikken¹².

Maar ook Nivelles had de nodige maatregelen getroffen. Hij had rekening gehouden met krachtig Duits mitrailleurvuur door de Franse infanterie enige duizenden 37 mm kanonnen ter beschikking te stellen. Deze hadden ieder slechts twee man bedienend personeel nodig. Voorts zou de uitwerking van vijandelijk vuur worden beperkt door een snelle vuurwals. Generaal Mangin die onder generaal Micheler het 6^e leger commandeerde vond dat de infanterie tijdens een aanval een tempo van 100 meter in drie minuten - iedere drie minuten schoof de vuurwals 100 meter op - kon bijhouden. Nivelles gebruikte dit als uitgangspunt voor het uur- en minutenplan van de vuurwals, met dien verstande dat hij het tempo voor de infanterie, die onderweg weerstanden moest opruimen, wat verlaagde. Een aantal officieren vonden ook dat tempo nog te hoog¹³.

Op 16 april gaf Nivelles het bevel tot de aanval. Maar dagen van tevoren had het geregend en was er natte sneeuw gevallen waardoor het terrein een modderpoel was geworden. De infanterie kon de vuurwals niet bijhouden en de 37 mm kanonnen konden de infanterie niet volgen zodat de Duitse mitrailleurs bleven vuren¹⁴. Desondanks wisten de Franse soldaten een gebied van ongeveer zes kilometer diep en circa 25 km breed te veroveren (Van den Berge, 7). De verliezen waren zwaar en de soldaten zeiden toen: '*Dit is het einde, wij zullen nooit doorbreken*' en hun generaals zeiden: '*Nivelles is een gek*'.¹⁵ Keegan, (door Van den Berge geciteerd, 7) vergist zich wanneer hij schrijft dat Nivelles het offensief na vijf dagen afblies. Immers op 29 april moest Nivelles toen hij het massief van Brimont aanviel op last van minister van Oorlog, Painlevé, dit staken. Diezelfde dag brak voor het eerst muiterij uit toen een bataljon van het 18e Regiment Infanterie weigerde naar het gevechtveld te gaan¹⁶.

Van den Berge deelt mee dat het plan van Nivelles, '*was gebaseerd op een al in 1915 mislukt plan*' (bladzijde 11). Echter Nivelles had een paar nieuwe belangrijke elementen in zijn plan opgenomen zoals de snelle vuurwals en het lichte infanterieschut. Natuurlijk speelde het slechte weer de aanval ook parten, maar belangrijker is het feit dat Nivelles zijn plan niet aanpaste na de vrijwillige Duitse terugtocht. De aanvallers waren deels succesvol, maar de beloofde doorbraak bleef (weer) uit.

Nivelles moest op 16 mei het opperbevel aan Pétain overdragen. Niet alleen door het mislukte offensief, maar ook door de slechte sociale voorzieningen was in een groot deel van het Franse leger onrust ontstaan. Soms kregen militairen die anderhalf jaar aan het front hadden gestaan een week verlof en moesten dan in kou en regen urenlang op een trein wachten die hen naar hun plaats van bestemming bracht. Daar werd dan hun gevechtstoelage uitgekeerd die vrijwel geheel in sterke drank werd omgezet zodat dronkenschap veelvuldig voorkwam. Pétain bezocht in korte tijd alle divisies. Officieren en soldaten stonden dan in een kring om hem heen. Hij deelde hen dan mee dat

in de toekomst tegen alles wat naar muiterij zweemde zeer streng zou worden bestraft. En vervolgens hoorde hij hun klachten aan.

Wat de verlofregeling betrof bepaalde Pétain dat de militairen, iedere vier maanden verlof kregen. Persoonlijk zag hij er op toe dat de militairen niet lang op een trein behoeften te wachten. Voorts bepaalde hij dat de gevechtstoelage eerst bij demobilisatie mocht worden uitgekeerd. De Franse militairen apprecieerden deze maatregelen. Reeds in juli was het aantal gevallen van muiterij in het Franse leger dat toen 2 miljoen man telde tot zeven gedaald¹⁷. Het zou tot de Duitse voorjaars-offensieven van 1918 duren voordat het (herstelde) Franse leger weer grootschalig (defensief of offensief) in actie kwam.

Literatuur

- Cartier - "Pétain face a la mutinerie", in Excursie 1996. Western Front Association: Utrecht, 1996
B.I. Gudmundsson - Stormtroop tactics. Praeger: New York, 1989.
L.J. Hartog - "Jaar zonder winst", in Sedan-Verdun. OCO KMA: Breda, 1992.
M. Ziese und H. Ziese - Beringer - Generale, Handler und Soldaten. Frundsberg Verlag: Berlin, 1930.

Noten

1. Hartog, 673.
2. Hartog, 673.
3. De vuurwals bestond uit artillerievuur dat voorwaarts ging op enige afstand gevolgd door de infanterie. Het hiervoor noodzakelijke nauwkeurige uur- en minutenplan (Ziese, 1930: 156-1) werd door Nivelles verbeterd.
4. Hartog, 672-673.
5. Cartier, 1.
6. Hartog, 676.
7. Ziese, 194, 208, 213.
8. Ziese, 161-162, 171.
9. Cartier, 1.
10. Ziese, 208, 209.
11. Ziese, 185.
12. Gudmundsson, 105, noot 3.
13. Ziese, 192, 210.
14. Ziese, 230.
15. Cartier, 6.
16. Cartier, 7,9.
17. Cartier, 9-11.

dr. F. SNAPPER,
reserve-kapitein der infanterie b.d.

Mededelingen

De leden van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (KVBK) krijgen met dit nummer van de Militaire Spectator de

'MILITAIR-HISTORISCHE LEESWIJZER VAN DE KONINKLIJKE LANDMAGT'

toegezonden. Deze leeswijzer is een uitgave van het Instituut voor Militaire Geschiedenis (IMG). Zij telt 32 bladzijden en is voorzien van een voorwoord van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten, luitenant-generaal M.L.M. Urlings.

Dit gebaar van de Koninklijke landmacht en het IMG stel ik zeer op prijs.

*Generaal-majoor F.H. Meulman
Voorzitter KVBK*

De redactie heeft afscheid genomen van

KOLONEL VAN KONINKLIJKE LUCHTMAGT J.F.W. VAN ANGEREN MA.

Hij vertrok met functioneel leeftijdsontslag.

Kolonel van Angeren was een van de weinige redacteuren die gedurende twee termijnen deel uitmaakte van de redactie. Wij wensen hem alle goeds.

Als zijn opvolgster is aangetreden

LUITENANT-KOLONEL VAN DE KONINKLIJKE LUCHTMAGT S.M. BABUSCH BC.

Wij heten haar van harte welkom.

De hoofdredacteur

RECTIFICATIE

RUBRIEK MENINGEN VAN ANDEREN

In de rubriek **'MENING VAN ANDEREN'** in het aprilnummer reageerde kapitein L. van Hijum op een column van L. Polman. Door een omissie zijnerzijds ontbrak op een cruciale plaats het woord 'niet'.

De juiste tekst volgt hierna.

*'Ik begrijp best dat een diplomaat gefrustreerd kan raken van onderhandelingen, en dan roept dat er geen good guys en bad guys zijn. Maar, 'good guys' en 'bad guys'? Vraag het 'the girls'. Vraag ze maar door wie ze verkracht zijn, wie hun dorpen hebben verbrand, hun waterputten vernield en hun kinderen vermoord. Als u het antwoord hebt, u kunt dat overigens ook lezen in de zojuist genoemde rapporten, denk ik **niet** dat u de emotionele (?) uitspraken van de geciteerde diplomaat zult onderschrijven.'*

De hoofdredacteur

BOEKEN

bespreking

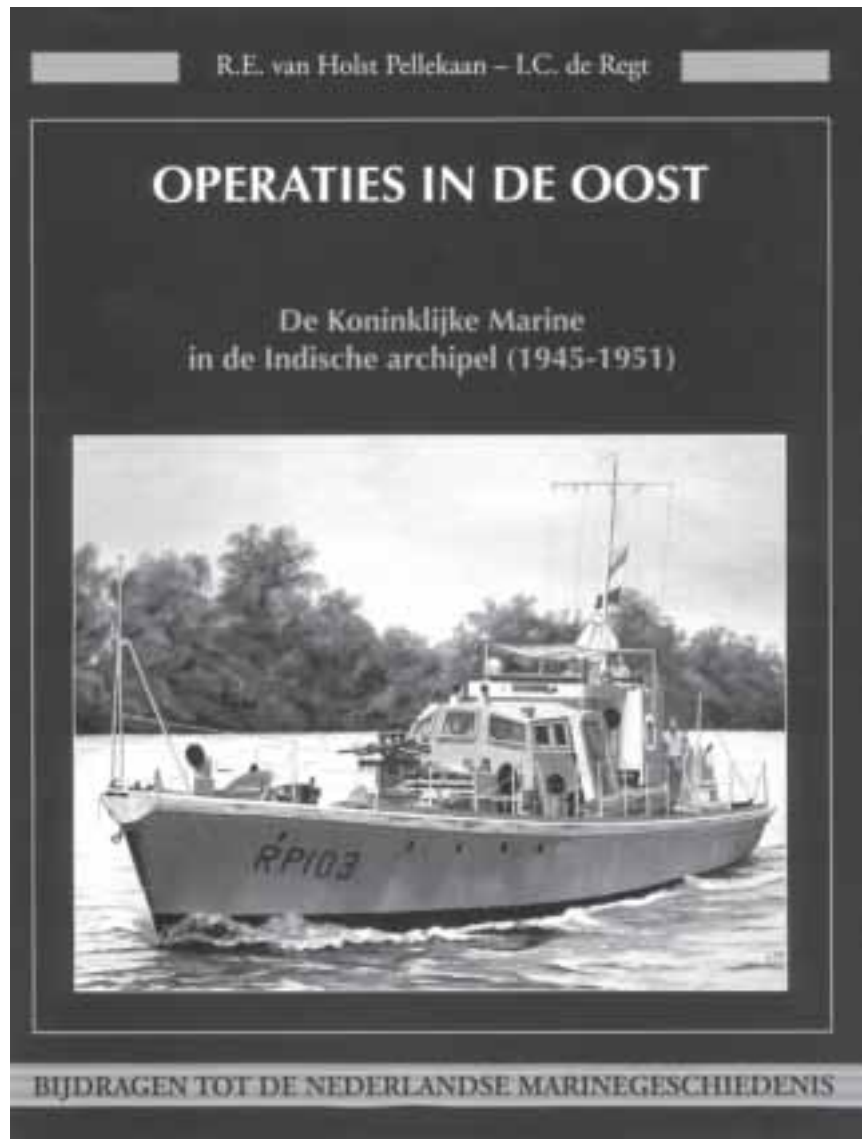
Operaties in de Oost

De Koninklijke Marine in de Indische Archipel (1945-1951), Bijdragen tot de Nederlandse Marinegeschiedenis, 13, door R.E. van Holst Pellekaan en I.C. de Regt, Amsterdam (De Bataafsche Leeuw), 2003
ISBN 90 6707 566 3
€ 39,50

De strijd in Nederlands-Indië tussen 1945 en 1949 wordt meestal bestudeerd vanuit het perspectief van de landstrijdkrachten. De rol van de Koninklijke Marine tijdens het conflict is altijd wat onderbelicht gebleven. Er zijn eigenlijk maar twee belangrijke studies over dit onderwerp verschenen. Dat zijn prof. dr. G. Teitlers *Vlootvoogd in de knel. Vice-admiraal A.S. Pinke tussen de marinestaf, Indië en de Indonesische Revolutie* (Assen, 1990), dat gaat over het beleid van vice-admiraal A.S. Pinke die als Commandant Zeemacht voor de maritieme operaties in Indië verantwoordelijk was en dr. D.C.L. Schoonoords proefschrift over de geschiedenis van de Mariniersbrigade onder de titel: *De Mariniersbrigade 1943-1949. Wording en inzet in Indonesië* (Den Haag, 1988).

Het hier besproken boek is een waardevolle aanvulling op deze studies. Het gaat vooral in op de operaties van de KM en de Militaire Luchtvaartdienst (MLD) in de Archipel. Het belicht de omvangrijke en gevarieerde taak die de marine moest uitvoeren. Het is een degelijke en informatieve studie die een goed beeld biedt van de verrichtingen van de marine.

Beide auteurs hebben al eerder interessante boeken gepubliceerd. Samen met J.F. Bastiaans schreven zij *Patrouilleren voor de Papoea's. De Koninklijke Marine in Nederlands-Nieuw-Guinea 1945-1962* (Amsterdam, 1990, twee delen) en de eerstgenoemde schreef het lezenswaardige *Tienduizend vrije vogels. Oorlogs-*

vrijwilligers bij de Koninklijke Marine, 1944-1950 (Amsterdam, 1993).

Veelzijdig takenpakket

De rol van de marine is tijdens de strijd in Indië niet zo groot geweest als die van de landstrijdkrachten. Toch heeft zij op tal van manieren een bijdrage geleverd. Het takenpakket van de marine was veelzijdig, zo blijkt uit het boek. De materiële en personele voorziening bleven echter nogal mager.

Vice-admiraal Pinke, die van 25 januari 1946 tot 1 oktober 1949 Commandant Zeemacht was, heeft hard moeten knokken voor de opbouw van de marinestrijd-

krachten en vervolgens voor het instandhouden ervan tegen de immer dreigende bezuinigingen uit Nederland.

Het was vooral 'klein materieel' dat in Indië werd ingezet. Het ging immers voornamelijk om patrouilleren in de uitgestrekte Indische wateren. Torpedobootjagers waren de grootse eenheden, de rest bestond uit patrouillevaartuigen, korvetten en mijnenvegers. In totaal ging het om een vloot van 70 vaartuigen.

Daarnaast beschikte de MLD over 51 toestellen (Dakota's, Catalina's en Fireflies). Het was een kunst op zich om deze vloot

van een goede walorganisatie te voorzien, die vooral draaide om het marine-etablisement te Soerabaya, vanouds het centrum van alle activiteiten in de Oost. Aan dit aspect, materieel en walorganisatie, besteden de auteurs in elk hoofdstuk de nodige aandacht.

Wederopbouw van de marine

Het eerste hoofdstuk beschrijft de moeizame wederopbouw van de marine in Indië. Bij de slag in de Java Zee was veel materieel verloren gegaan. De situatie in de tweede helft van 1945, toen de Indonesische vrijheidsstrijd begon, was niet gunstig om tot een snelle wederopbouw te komen. De Britse autoriteiten hielden Nederland kort, dat gold ook voor admiraal C.E.L. Helfrich, die leiding moest geven aan het herstel.

Met Helfrich kon de regering echter niet verder. Zijn plannen waren, zoals de auteurs zeggen 'weinig realistisch', en hij kon met de Britten volstrekt niet overweg. Hij moest plaatsmaken voor Pinke, die voor een modernisering moest zorgen in samenwerking met de gelijktijdig aangestelde nieuwe Commandant Leger, luitenant-generaal S.H. Spoor (met wie Pinke steeds goed heeft kunnen samenwerken) en met luitenant-gouverneur-generaal dr. H.J. van Mook, die het opperbevel over de land- en zee strijkrachten uitoefende. Aan de beleidskant van de zaak en aan de politiek-historische context geven de auteurs in elk hoofdstuk voldoende aandacht.

Onvoldoende rechtsmiddelen

Maar het hoofdthema van het boek is toch de beschrijving van de operaties zelf. De taak van de marine was hulp te verlenen bij het Nederlandse gezagsherstel in de archipel en bij de wederopbouw na de ontwijking van de oorlogsjaren. De uitvoering van die taak werd aanvankelijk bemoeilijkt doordat het aan voldoende varend materieel ontbrak en vanwege het feit dat de Britse autoriteiten de marine-basis Soerabaya gesloten hielden.

Bovendien ontbrak het aan rechtsmiddelen. De vraag was of de marine zomaar een blokkade kon afkondigen of buitenlandse schepen kon aanhouden en contrabande in beslag kon nemen. Niet op basis van oorlogsrecht, want er was in de ar-

chipel geen sprake van 'oorlog'. Wanneer Nederland toegaf dat het 'oorlog' was, zo redeneerde men, dan impliceerde dat dat de Indonesische republiek als volwaardige tegenstander werd aanvaard, waarmee als het ware ook diens soevereiniteit werd erkend.

Die indruk wilde Nederland niet wekken, maar daarmee maakte ons land het zichzelf wel moeilijk. Over een regeling voor de controle van de scheepvaart in de Indonesische wateren is veel gediscussieerd. Pinke had hierover duidelijke opinies. De meningsvorming en uiteindelijke regelingen worden helder beschreven in de verschillende hoofdstukken.

Patrouilles

Nadat in de loop van 1946 een flinke aanvulling van het varend materieel tot stand was gebracht, kon het patrouilleren met voortvarendheid worden aangepakt. De noordkust van Java, Soerabaya, de Grote Oost en vooral de wateren aan de noord- en oostkust van Sumatra waren het zwaartepunt. Vooral de oostkust van Sumatra, die tegenover Singapore en Malakka ligt, was een belangrijk gebied voor de controle van de zeevaart.

De 'illegale scheepvaart', zoals het heette, die een belangrijke bron van inkomsten vormde voor de Indonesische Republiek, moest aan banden worden gelegd. Alleen al in 1948 werden meer dan tienduizend vaartuigen aangehouden en gecontroleerd, waarvan een deel werd opgebracht en in beslag genomen.

In 1947 en 1948 slaagde de marine er steeds beter in om de kust van Sumatra af te sluiten, waarmee aan de oorlogsinspanning van de Republiek zware hinder en schade werd toegebracht. Daarnaast verleende de marine steun aan operaties van de KL en KNIL, bijvoorbeeld tijdens de bezetting van Bali en Lombok in het begin van 1946 en veel later, tijdens de slotfase van de strijd, aan KNIL-detachementen die op Sumatra zuiveringsacties moesten uitvoeren. Ten slotte was er uiteraard de steunverlening bij de twee politionele acties (21 juli-5 augustus 1947 en 19 december 1948-5 januari 1949); vooral tijdens de laatste werden KM en MLD tot de laatste man toe ingezet.

Soevereiniteitsoverdracht

Een interessant laatste hoofdstuk gaat over de KM in Indonesië na de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949. Tot 1 januari 1951 is de KM actief gebleven in de Indonesische wateren. Nederland wilde graag een maritiem steunpunt in Indonesië behouden (Soerabaya) om politiek-strategische redenen en tevens om de zakelijke belangen te verdedigen.

Het was de taak van de KM de Indonesische marine (een *quantité négligable*) bij te staan in het uitvoeren van patrouillediensten, bij het mijnenvegen en hydrografische werkzaamheden en bij de opleiding van Indonesisch marinepersoneel. Vice-admiraal F.J. Kist, die het op 1 oktober 1949 van Pinke had overgenomen – en na 27 december 1949 Vlagofficier van de Koninklijke Marine in Indonesië (VKMI) was – had er een harde dobber aan.

De onderlinge verhoudingen waren slecht, de Indonesiërs hadden moeite met de presentie van de marine (zij maakten er daarom al snel een eind aan), terwijl Kist's periode werd gekenmerkt door allerlei politieke en militaire incidenten die de verstandhouding verder bedierven.

Informatief en lezenswaardig

Afsluitend, dit is een informatief en lezenswaardig boek. Het is vooral beschrijvend van aard. Het streeft niet naar volledigheid, maar wil wel een overzicht bieden van de vele en afwisselende operaties die de KM in Indië heeft uitgevoerd. Daarin zijn de auteurs uitstekend geslaagd.

Het boek bevat veel fraaie foto's. Een krachtiger conclusie met een uitvoerige beschouwing over de betekenis van de KM in deze strijd zou wel op zijn plaats zijn geweest. De epiloog voldoet eigenlijk niet als zodanig. En zonder meer jammer is het dat het boek geen annotatie bevat. Dat is voor een dergelijke studie, die gebaseerd is op zo veel en zulk interessant achief-onderzoek en die een historisch-wetenschappelijk karakter draagt, toch eigenlijk een groot manco.

dr. J.A. DE MOOR, IMG/KL

Editoriaal – Nacht en dag: herdenken en vieren

Het nationaal bewustzijn van een natie wordt gemarkeerd door gebeurtenissen die bepalend blijken te zijn voor de verdere richting en het verloop van haar geschiedenis. De Duitse inval op 10 mei 1940 en de daarop volgende bezetting was zo'n gebeurtenis. Op 4 mei hebben wij onze Nationale Herdenking; op 5 mei vieren wij onze bevrijding. Een herdenking verbindt het persoonlijke met het collectieve, overlevenden en gevallenen, slachtoffers en daders, verleden en toekomst. In een metafoor is 4 mei 'de nacht' en 5 mei 'de dag'. Laten we ook in de nacht nooit de sterren vergeten die horen bij de mensen die hun leven gaven en anderen die van moed en menselijkheid getuigden. Het valt te hopen dat we 4 en 5 mei nog vele jaren zullen kennen. Vrijheid is een kostbaar goed. Vrijheid is geen gegeven en niet vanzelfsprekend.

E. de Waard en A.P. de Man – Publiek-private samenwerking

Netwerken zijn groepen van autonome organisaties die, direct of indirect, met elkaar verbonden zijn via strategische samenwerkingsverbanden. De auteurs gaan eerst in op het toenemende belang van netwerken in een militaire context. Zij reiken vervolgens een theoretisch kader aan voor het in kaart brengen van netwerken. Zij gaan na hoe de belangrijke elementen – structuur, relatie en vaardigheid – zijn terug te vinden in het Nederlandse netwerk rond het Joint Strike Fighter-programma. Zij presenteren 'lessons learned'. Veel strategische allianties presteren beneden verwachting. Het JSF-netwerk steekt hier, tot nu toe, positief tegen af.

B. Tigchelaar – Majoor Sas en kolonel Oster

Eenenzestig jaar geleden mislukte de aanslag op Adolf Hitler die op 20 juli 1944 plaats vond. De wraak was verschrikkelijk. Een van de slachtoffers was generaal-majoor Hans Oster. Hij was de voor velen onbekend gebleven inspirator van het Duitse militaire verzet tegen Hitler en dat ver voor 1944. De auteur gaat in op Oster's rol bij een in 1938 beraamde staatsgreep. Het lot bracht Sas en Oster samen. Zelden was een militair attaché als Sas zo goed op de hoogte van de diverse aanvalsplannen. De auteur laat zien hoe Sas steeds minder werd geloofd. Zijn waarschuwingen werden niet geloofd. Het waren twee vrienden tussen de fronten. Hun daden getuigen niet alleen van dilemma's, maar ook van moed en wanhoop.

B.J.E. Smeenk en M.H. Wijnen - Werken aan waardering

De krijgsmacht en de samenleving hebben een bijzondere relatie. De Koninklijke Vereniging van Marine Officieren schreef in 2004 een essaywedstrijd uit rond het thema: 'Defensie op zoek naar de sympathie van een onverschillige natie'. De auteurs wonnen met deze bijdrage de eerste prijs. Zij gebruiken drie universele elementen die het succes van welk 'product' dan ook bepalen: behoefte, kosten en baten en beeldvorming om hun relatietherapie te verhelderen. Zij projecteren de elementen eerst op de bestaande situatie. Vervolgens koppelen ze deze criteria aan voorstellen om onverschilligheid te veranderen in belangstelling en uiteindelijk in waardering.

J. Soeters, A. Boughmari en R. Richardson – Islam en de Nederlandse krijgsmacht

Religie is weer in opkomst en speelt een rol in het huidige maatschappelijke debat. De krijgsmacht, onderdeel van deze maatschappij, kan zich hieraan niet onttrekken. De auteurs gaan eerst in op de rol van religie. Zij geven vervolgens aan waarom de krijgsmacht zich moet bezig houden met de islam. Zij laten zien hoe de Verenigde Staten en Turkije omgaan met geloofsdiversiteit. De auteurs zijn van mening dat de islam moet worden ingebed in de bestaande Geestelijke Verzorging. Ook commandanten moeten erop zijn voorbereid om met dit lastige thema om te gaan. Militairen met een islamitische achtergrond zijn niet anders dan andere militairen, met of zonder religie. Tot het tegendeel bewezen is verdienen ze derhalve evenveel vertrouwen.

L. Polman – Macho

Op een receptie in de hoofdstad van Sierra Leone ontmoete ik Joe. Een Britse militair met veel ervaring. Hij was nu 'military observer' in dat land. Ongewapend en dus weerloos. In zijn ogen was er één zaak die rebellen van welke soort dan ook deelden: machogedrag. Een van de rebellenleiders in Sierra Leone, Foday Sankoh, had hem dat pijnlijk duidelijk gemaakt. Eén-nul voor Sankoh. Niet lang daarna werd Sankoh gearresteerd, Achttien maanden later stond hij terecht voor het VN-tribunaal. Hij kwijlde. De psychiater legde uit dat Sankoh ook catatonisch was. Niet alleen dat; hij was ook incontinent. 'Twintig-nul voor mij,' hoorde ik Joe naast me zeggen.

E. Oliemans – Beslissingen: ratio of intuïtie?

Aan Yvonne Zwaans, die onlangs tot zakenvrouw van het jaar werd gekozen, werd gevraagd wat haar zo succesvol maakte. Zij antwoordde dat zij zeer sterkt vertrouwt op haar intuïtie en dat dat vertrouwen haar het meeste succes bracht. Intuïtie is hetgeen dat in het onderbewuste wordt vastgelegd op basis van ervaring. Hoe complexer het probleem, hoe belangrijker de ervaring. Waar die ontbreekt wordt teruggevallen op procedures en methoden. In alle beleidsafdelingen moet operationele ervaring voorhanden zijn. Het is een eenvoudige maatregel om te bepalen dat elke kolonel of burger schaal 14 moet kunnen bogen op ervaring als leidinggevende in 'de lijn'. Liefst zelfs op uitzendervaring.

Summaries

Editorial – Night and Day: to Remember and to Celebrate

The national conscience of a nation is marked by events that shape the direction and course of its national history. The German attack in May 1940 and the following occupation until 1945 is such an event. On May 4 we remember all our victims of World War 2 and of later conflicts. On May 5 we celebrate our liberation. A remembrance connects the individual and the collective, the survivors and the dead, the victims and the perpetrators, the past and the future. To use a metaphor: May 4 is 'the night', May 5 is 'the day'. In this 'night' we should never overlook the stars that represent those who gave their lives, or others demonstrating courage and common humanity. We should foster those two days to pay respect, to reflect on freedom and to remember the stars. Like health, freedom is not a given thing it is not self-evident.

E. de Waard and A.P. de Man – Public-private Co-operation

Networks are groups of autonomous organizations tied together, directly or indirectly, through strategic bonds. The authors first explain the growing importance of networks in a military context. They present a framework to analyze networks and discuss how this theory is reflected in the networks related to the Dutch contribution to the Joint Strike Fighter (JSF)-programm. They address structure, relational aspects and skill to build alliances. They present some 'lessons learned'. Many alliances fall short of expectations. Up to now the JSF-network compares favourably.

B. Tigchelaar – Major Sas and Colonel Oster

Sixty-one years ago the attempt to assassinate Adolf Hitler on July 20, 1944 failed. The revenge was dreadful. Major-general Hans Oster was one of the victims. Oster was the rather unknown organizer of German military resistance against Hitler, far before 1944. The author clarifies Oster's role in a planned coup in 1938. Fate brought this German colonel and a Dutch major, Sas, together. Through Sas, Oster warned for the successive German attacks. Seldom a military attaché like Sas may have been so well informed. The author clarifies how Sas got distrusted. His warnings were not believed. The actions of both officers are demonstrations of the dilemmas they faced, of courage as well as despair.

B.J.E. Smeenk and M.H. Wijnen – To work on Appreciation

To quote Voltaire: 'appreciation is a wonderful thing. It makes what is excellent in others belong to us as well.' The authors participated in the 2004 essay-contest of the Royal Society of Naval officers. The subject was: 'Defense on the search for sympathy of an indifferent nation'. In this winning essay the authors discuss three elements that determine the success of any 'product': need, costs and benefits, and image. They first use those elements to mark the present relationship between Dutch society and their Armed Forces. Thereupon they use those elements to present a kind of relation-therapy. Finally they present several ideas to change indifference into sympathy and even into appreciation.

J. Soeters, A. Boughmari and R. Richardson – Islam and the Dutch Armed Forces

Religion is back again and has become – again – a relevant factor in society. The Armed Forces cannot withdraw from the debate on this issue. The authors discuss the role of religion. They indicate why the Armed Forces have to deal with the islam. They indicate how the United States and Turkey deal with religious diversity. The authors support the view that the islam should be an element of the existing Religious Service within the Armed Forces. Commanders should be prepared to deal with this sensitive issue. Until proven otherwise, soldiers with an islamic background are not different from others, with or without a religion, and therefore deserve the same trust.

L. Polman – Macho

In Sierra Leone I met Joe, a British professional soldier. Here he served as a 'military observer', thus without weapon and thus defenceless. In his view there was one thing that rebels of whatever kind shared: macho behaviour. Foday Sankoh, one of the leaders there, demonstrated that behaviour to him and scored – in Joe's opinion - one to nill. Not long after that meeting Sankoh was arrested. Eighteen months later he faced the UN-tribunal. Sankoh dribbled. As the psychiatrist told, Sankoh was also catatonic. Not only that, he had become incontinent.' 'Twenty to nill for me', I heard Joe say next to me.

E. Oliemans – Decisions: Reason or Intuition?

Yvonne Swaan was recently elected as business-woman of the year. She stated that she strongly trusted in her intuition, and that this trust brought her most of her success. Intuition is linked to experience. The more complex a problem is, the more experience counts. Where experience lacks, people may fall back on systems and methods resulting in book-cases full of ordners. Where operational experience is available, the tendency goes towards brainstorm and a few sheets of paper. Command-experience is necessary in any department where policy is made. There is an easy solution. Simply demand that proven command-experience is necessary to reach the level of colonel and its civil equivalent. Or even better: proven experience during operations.

Speciale actie voor lezers van Militaire Spectator

'IK HAD MIJN ROODE-KRUIS BAND AFGEDAAN'

Oorlogsrecht en gedragingen van Nederlandse en Duitse militairen in gevecht, mei 1940

NU € 4,- KORTING

Het oorlogsrecht moet de humaniteit waarborgen op een plaats waar deze van nature ver te zoeken is: het slagveld. De regels worden in het heetst van de strijd dan ook niet altijd door iedereen nageleefd. Dit thema is, zeker als het gaat om de Duitse aanval op Nederland van mei 1940, van oudsher omgeven met veel emoties en onjuiste beeldvorming. Toch is het als afzonderlijk onderwerp nooit goed onderzocht. Het Instituut voor Militaire Geschiedenis (IMG) heeft dit nu wel gedaan en brengt er een boek over uit: *'Ik had mijn roode-kruis band afgedaan'*. *Oorlogsrecht en gedragingen van Nederlandse en Duitse militairen in gevecht, mei 1940*.

De belangrijkste conclusie van het onderzoek, uitgevoerd door prof. dr. H. Amersfoort (IMG en UvA), is dat militairen zich tijdens de oorlog van mei 1940 over het algemeen aan het oorlogsrecht hebben gehouden. Voor wat betreft het Duitse optreden staat deze conclusie haaks op het beeld dat in het publieke debat in Nederland lange tijd gemeengoed is geweest. Niet alleen de Nederlandse, maar ook de Duitse militairen vochten echter merendeels volgens de regels: zij verzorgden hun eigen en elkaars gewonden goed en behandelden krijgsgevangenen met respect. De regels van het oorlogsrecht waren er bij de eenheden van beide partijen goed ingeprent.

Toch begingen militairen van beide partijen overtredingen van het oorlogsrecht. Maar dit waren, zo blijkt uit dit onderzoek, uitzonderingen op de regel. Schendingen als het doodschietsen van krijgsgevangenen, het misbruik van gevangenen als levend schild of het beschieten van rode-kruisposten kwamen in bepaalde gevallen voort uit kwade opzet. Zij konden ook het gevolg zijn van wraak, doodsangst, verwarring of lijfs-behoud. Professor Amersfoort beargumenteert dat in een enkel geval schending

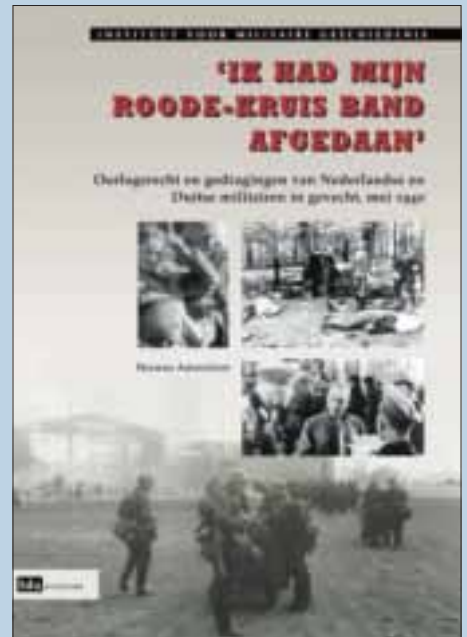
van het oorlogsrecht zelfs te verkiezen viel boven het respecteren ervan.

Deze studie beschuldigt niet en vergoelijkt evenmin. Zij geeft een inzicht in wat er tijdens de meidagen van 1940 in het gevecht gebeurde en verklaart waarom militairen zich in uitzonderlijke gevallen hebben gedragen zoals zij hebben gedaan. In dit boek laat professor Amersfoort zien wat oorlog soms bij mensen teweeg kan brengen en hoe de heftigheid van de strijd de humaniteit in het gedrag kan brengen.

Aanbieding

Sdu Uitgevers biedt de lezers van de *Militaire Spectator* de gelegenheid het boek *'Ik had mijn roode-kruis band afgedaan'* te kopen met € 4,- korting.

Deze aanbieding is geldig van 1 mei 2005 t/m 31 juli 2005. Deze aanbieding is alleen geldig in Nederland. De korting wordt aangeboden bij het mei nummer van de *Militaire Spectator*. Lever deze bon in bij de boekhandel en profiteer van het prijsvoordeel!

AANBIEDING: *'Ik had mijn roode-kruis band afgedaan'* voor slechts € 15,95!

Titel:	'Ik had mijn roode-kruis band afgedaan'
	Oorlogsrecht en gedragingen van Nederlandse en Duitse militairen in gevecht, mei 1940
Auteur:	Herman Amersfoort
ISBN:	90 12 10750 4
Normale prijs:	€ 19,95
Actieprijs:	€ 15,95
EAN/Actienr.:	(00000)900-84447
Actieperiode van 1 mei 2005 t/m 31 juli 2005	